

UDK 37

УУ ISSN 0353-7129

НОРМА

*ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА*

1

220 ГОДИНА ОБРАЗОВАЊА УЧИТЕЉА

СОМБОР, 1998.

НОРМА

Часопис за теорију и праксу васпитања и образовања

ИЗДАВАЧ

Учитељски факултет Сомбор

ЗА ИЗДАВАЧА

Др Јанош Пинтер

САВЕТ ЧАСОПИСА

Др Велимир Сотировић, Нови Сад,
председник

Илија Варићак, Сомбор

Др Ђорђе Ђурић, Сомбор

Мр Миодраг Игњатовић, Београд

Др Илија Купрешанин, Сомбор

Др Драган Коковић, Нови Сад

Др Милан Липовац, Сомбор

Др Ненад Петровић, Сомбор

Др Маргит Савовић, Суботица

Јован Стричевић, Сомбор

Др Томислав Цветковић, Сомбор

* * *

Решењем Министарства за
информације Републике Србије
бр. 632-1215/94-03 од 16. 01. 95.
часопис Норма је регистрован под
бројем 1844.

Мишљењем Министарства
просвете Републике Србије
од 5. маја 1995. године часопис
НОРМА ослобођен је плаћања
пореза на промет

* * *

Часопис излази три пута
годишње.

Радови се рецензирају и
категорису.

Рукописи се не враћају.

УРЕДНИШТВО

Др Ђорђе Ђурић,
главни и одговорни уредник

Др Стојан Бербер

Др Јелена Косановић

Др Јово Малешевић

Др Јанош Пинтер

КОРИЦЕ

Мр Драган Савић, акад. сликар

ПРЕВОДИЛАЦ

Мр Горана Раичевић

ЛЕКТОР

Др Драгољуб Гајић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Мр Славко Кнежевић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА

Учитељски факултет Сомбор

Подгоричка 4

25000 Сомбор

Тел. (025) 22-030, 28-986

Факс (025) 26-461

Жиро рачун: 46300-603-5-2047

ПРИПРЕМА

Учитељски факултет Сомбор

Издавачка делатност

* * *

ШТАМПАРИЈА

”ГРАФИКА”

Апатин

Стојана Матића 63

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
Учитељски факултет Сомбор

НОРМА

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА

1

220 ГОДИНА ОБРАЗОВАЊА УЧИТЕЉА

СОМБОР, 1998.

САДРЖАЈ

Др Ђорђе Ђурић:

*Знамениити професори и ученици Училијелске школе
у Сомбору (Реч уредника) 9*

Djordje Djuric Ph.D.

*The Editor's Word – Distinguished Teachers and
students of the Teachers' School in Sombor 19*

Др Страхива К. Костић:

Аврам Мразовић - оснивач "Норме" 27

Др Радмило Достанић:

*Урош Стефан Несћоровић - оснивач и први ујравијел
Српске училијелске школе у Сенћандреји 39*

Др Милан Баковљев:

*Ђорђе Најшошевић - школски савейник
и надзорник српских школа 51*

Др Раде Родић:

*Никола Вукићевић - вишегодишњи професор
и ујравијел Училијелске школе у Сомбору 61*

Др Драгољуб Продановић:

*Миша Пејровић - професор математике и природних наука
у Училијелској школи у Сомбору 71*

Др Ђорђе Ђурић:

*Паја Радосављевић - ђак и професор Училијелске школе
у Сомбору, професор Њујоршкој универзијетиа 83*

Др Стојан Бербер:

*Васа Сћајић - Професор Училијелске школе
у Сомбору, писац и научник 97*

Др Никола Поткоњак:

*Војислав Бакић, ђак Учиџељске школе, зачејник
научне љедагоџије у Србији 113*

Др Милан Липовац:

*Димийрије Миџа Нешковић, ђак Учиџељске школе,
љедагоџски љисац и уредник часојиса 125*

Др Јелена Косановић:

*Јоаким Вујић, ђак Норме, оснивач
и ујравниџељ љрвоџ срјскоџ љозориџиџа 143*

Др Томислав Цветковић:

*Исидора Секулић, ђак Учиџељске школе
у Сомбору, велики срјски љисац 155*

Мр Виолета Јовановић:

*Јован Дучић, ђак Учиџељске школе
у Сомбору, велики срјски љесник 165*

Мр Милован Мишков:

*Јосиф Маринковић и Пејџар Коњовић, ђаци
Учиџељске школе у Сомбору, славни срјски комјозиџијори 181*

Мр Драган Савић:

*Иван Радовић, ђак Учиџељске школе,
љирски сликар Војводине 195*

CONTENTS

Др Ђорђе Ђурић:

Знаменити професори и ученици

Учитељске школе у Сомбору (Реч уредника) 9

Djordje Djuric Ph.D.

The Editor's Word – Distinguished Teachers and

students of the Teachers' School in Sombor 19

Strahinja K. Kostic Ph.D.

Avram Mrazovic – The Founder of "Norma" 27

Radmilo Dostanic Ph.D.

Uros Stefan Nestorovic – The Founder and

the First Director of Serbian Teachers' School in Sent-Andrea 39

Milan Bakovljev Ph.D.

Djordje Natosevic and Sombor Teachers' School 51

Rade Rodic Ph.D.

Nikola Vukicevic for Many Years the Teacher and

Director of the Teachers' School in Sombor 61

Dragoljub Prodanovic Ph.D.

Misa Petrovic – The Teacher of Mathematics and Natural Sciences

in the Teacher's School in Sombor 71

Djordje Djuric Ph.D.

Paja Radosavljevic – The Student and Teacher of the

Teachers' School in Sombor and New York University Professor 83

Stojan Berber Ph.D.

Vasa Stajic – The Teacher of the Teachers' School

in Sombor, Writer and Scientist 97

Nikola Potkonjak Ph.D.

*Vojislav Bakic – The Student of the Teachers’ School,
the originator of Scientific Pedagogy in Serbia 113*

Milan Lipovac Ph.D.

*Dimirije Mita Neskovic, the Student of the Teachers’ School,
Pedagogical Writer and the Editor of Magazines 125*

Jelena Kosanovic Ph.D.

*Joakim Vujic, The Student of Norma, Founder and
Director of the First Serbian Theatre 143*

Tomislav Cvetkovic Ph.D.

*Isidora Sekulic, The Student of the Teachers’ School
in Sombor, the Great Serbian Writer 155*

Violeta Jovanovic MA

*Jovan Ducic, The Student of the Teachers’ School
in Sombor, The Great Serbian Poet 165*

Milovan Miskov MA

*Josif Marinkovic and Petar Konjovic, the Students of the
Teachers’ School in Sombor, the Great Serbian Composers 181*

Dragan Savic MA

*Ivan Radovic, the student of the Teachers’ School,
Lyrical Painter of Vojvodina 195*

Реч уредника:

ЗНАМЕНИТИ ПРОФЕСОРИ И УЧЕНИЦИ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У СОМБОРУ

Првог маја ове године навршило се двеста двадесет година институционалног образовања српских учитеља у Сомбору. Давне, 1778. године, **Аврам Мразовић**, школски надзорник свих српских школа у арадском, потом и у бачком округу тадашње Аустроугарске, почео је да одржава *нормалне течаје* за припремање учитеља, у градској (главној) школи у Сомбору. *Норма*, од тада прихваћени назив за нормалне течаје, постаје тако први облик институционалног образовања учитеља у Срба. Припремање учитеља у *Норми* трајало је пуне тридесет три године, а главни предавач и управитељ био је Аврам Мразовић.

Као одговор на нове захтеве у припремању учитеља, **Урош Стефан Несторовић**, врховни надзорник свих православних српских, румунских и грчких школа у Аустроугарској, отвара 1812. године прву *Српску учитељску школу* ("*Краљевски њедагођијум народа илирског*") у Сентандреји. Тиме је образовање српских учитеља постављено на тада владајуће модерне основе школовања ових кадрова у Аустроугарској монархији. Након четворогодишњег рада у Сентандреји, Учитељска школа је пресељена у Сомбор - град у коме припремање учитеља траје континуирано све до данас: у Учитељској школи (*Сомборској њрејарандији*, од 1816), Педагошкој академији од 1973/74), на Учитељском факултету (1993).

Образовање учитеља у Сомбору прошло је, дакле, дуг развојни пут и дало огроман и трајан допринос просветном, културном и националном развоју Срба. Учитељи, школовани у Сомбору, нарочито у осамнаестом, деветнаестом и почетком двадесетог века, обављали су велику просветитељску, општекултурну и националну мисију у свим крајевима у којима су Срби живели: у Српској Војводини,

Хрватској, Босни и Херцеговини, Угарској, Србији и Црној Гори. Тај велики допринос *Сомборске ѝрејарандије*, како су Школу с поносом звали њени професори и ученици, али и шира јавност, оцењиван је високо и уз општу сагласност, посебно поводом важних годишњица. Позитивне и општеприхваћене оцене нису спорне ни данас. Оне се, чак, посматрано са историјске дистанце и са годинама континуираног образовања учитеља, програмског богаћења и осавремењавања, временског продужавања и подизања на ниво више школе и факултета, све више потврђују и прихватају као историјске чињенице.

Високо вредновање општекултурног, просветитељског и националног доприноса учитељског образовања у Сомбору наведено је у бројним пригодним, стручним и научним публикацијама, које су, ако се изузму нека идеолошка пренаглашавања, углавном комплементарне. Међу овим публикацијама помињемо посебно следеће:

- *Из ѝрошлостѝи Учѝиѝељске школе у Сомбору* (К. Т. Костић, 1938),
- *Сѝоменица Учѝиѝељске школе у Сомбору* (1953),
- *Двесѝта ѝодина образовања учѝиѝеља у Сомбору* (1978),
- *Од Норме до Учѝиѝељскоѝ факулѝетѝа* (1993).

Овим свечаним бројем *Норме*, часописа који Учитељски факултет у Сомбору издаје четврту годину, садашња генерација професора жели да обнови сећање на своје знамените претече: осниваче Норме и Учитељске школе, истакнуте професоре и ученике који су својим делом значајно допринели развоју просвете, науке и културе у Срба. Будућим генерацијама, међутим, оставља се да, са потребне историјске удаљености, вреднују доприносе и заслуге наставника и студената Педагошке академије и Учитељског факултета.

Велику број истакнутих професора и ученика - од којих су неки у стручном, научном или уметничком раду превазишли своје учитеље, као и не мали број других људи који нису непосредно учествовали у настави, али су својим радом утицали на развој образовања учитеља, представља изузетно просветно и културно богатство нашег народа. Отуда, сваки покушај да се издвоје само нека имена знаменитих и заслужних носи ризик арбитрарности, те се може

оспоравати, ако не у погледу доприноса, онда бар у погледу непотпуности списка изабраних. Мада је на први поглед парадоксално, ипак је тачно, да се проширивањем избора ублажавају критеријуми, а тиме повећава вероватноћа да изостане још већи број оних који би требало да су у друштву изабраних.

Прихватајући ризик да од великог броја заслужних људи издвојимо само петнаест, наводимо критеријуме од којих смо пошли при њиховом избору:

- оснивачи првих институција за образовање учитеља: Норме и Учитељске школе,
- истакнути појединци изван школе, али са вишегодишњим утицајем на њен рад,
- значајни професори и директори Школе који су, упоредо са плодним наставним и васпитним радом, утицали на развој просвете, науке и друштвеног живота на ширем плану,
- знаменити ђаци Учитељске школе који су каснијим радом остварили изузетне резултате у просвети, науци, књижевности, ликовној и музичкој уметности.

Полазећи од наведених критеријума, изабрани су заслужни професори и ђаци чији су живот и рад приказани у овом броју Норме. То су: *оснивачи и ушмељивачи учитељског образовања у Сомбору*: Аврам Мразовић, Урош Стефан Несторовић, Ђорђе Натопшевић, Никола Вукићевић; *истакнути професори*: Мита Петровић, Паја Радовановић, Васа Стајић; *славни ученици*: педагози - Војислав Бакић, Мита Нешковић, књижевници - Јоаким Вујић, Исидора Секулић, Јован Дучић, музичари- Јосиф Маринковић, Петар Коњовић, сликар - Иван Радовић.

Као допунско образложење наведеног избора додајемо неколико података о сваком од поменутих.

Аврам Мразовић, (1756-1826), школски надзорник, управитељ српских школа, оснивач и главни предавач Норме (1778-1811); поставио темеље образовању српских учитеља; писао и преводио уџбенике и друга дела; гл. дела: *Уџуџство за словенску грамаишку*, 1794. (које је било узор Вуку Караџићу за *Писменицу*), *Уџуџство за словенско красноречје*.

Урош Сћефан Несћоровић, (1765-1825), врховни надзорник православних школа у Аустроугарској царевини, оснивач прве Српске учитељске школе у Сентандреји (1812) коју после четворогодишњег рада пресељава у Сомбор (1816); писац уџбеника *Педагоџија и методика* (1817); утемељивач модерног образовања учитеља у Срба.

Ђорђе Наћошевић, (1821-1887), школски саветник и надзорник српских школа при Намесништву за Српску Војводину и Тамишки Банат; истакнути педагог и реформатор школа; предавач на течајевима за усавршавање учитеља; писац *Крајкоџ уџуџсћива за србске народне учитеље* (1857) и *Уџуџсћива за предавање букварских наука учитељима народних училишћиа у Аустријском царсћиву* (1858); усмеравао рад Сомборске препарандије током тридесет година сарађујући са Николом Вукићевићем; покренуо и уређивао *Школски лист*, први педагошки часопис у Срба и *Додатак к Школском листу* који се сматра првим листом за омладину.

Никола Вукићевић, (1830-1910), педесет година професор и вишегодишњи директор Учитељске школе у Сомбору; у сарадњи са Ђорђем Наћошевићем, дао велики допринос образовању учитеља, развоју Учитељске школе и унапређењу рада основних школа у Сомбору; предавао педагошке и психолошке предмете; организовао течајеве за усавршавање учитеља и био главни предавач; уређивао *Школски лист* и као додатак увео *Пријатељ србске младежи* - лист за децу и омладину који се сматра првим дечјим листом.

Мића Пећровић, (1848-1891), професор математике и природних наука у Учитељској школи у Сомбору; више година је успешно сарађивао са Николом Вукићевићем у организацији рада Школе; истраживао је проблеме природних наука (нпр. састав пијаће воде у Сомбору и др.); написао скоро све уџбенике природних наука за учитељске и више девојачке школе и један уџбеник за гимназију; сарађивао у просветним листовима.

Паја Радосављевић, (1879-1958), ђак а потом и професор психологије и педагогије у Учитељској школи у Сомбору; један од најпознатијих истраживача у области експерименталне психологије и експерименталне педагогије; докторирао из експерименталне психологије (Цирих, 1904) и из експерименталне педагогије (Њујорк, 1908);

професор Њујоршког универзитета; објавио преко хиљаду радова на српском, енглеском, немачком и руском језику; сарађивао у многим часописима и просветним листовима; гл.дела: *Најредовање заборавања са временом* (1904), *Увод у експерименталну психологију* (1. део 1908, 2. део 1909), *Увод у експерименталну психологију* (1. део 1910, 2. део 1912).

Васа Сивајић, (1878-1947), професор Учитељске школе у Сомбору, истакнути просветни, научни и друштвени радник, публициста; секретар Просветног одељења Матице српске; уредник *Летописа* Матице српске, више листова за омладину и књижевних часописа; гл. дела: *Светозар Милевић, животи и дело* (1926), *Јован Јовановић Змај* (1933), *Новосадске биографије* (1-5, 1936-1940), *Грађа за културну историју Новоџ Сада* (1951), *Грађа за јолиничку историју Новоџ Сада* (1951), *Великокикиндски дијеприкти, 1776-1878*).

Војслав Бакић, (1847-1926), ђак Учитељске школе у Сомбору; први доктор педагогије и зачетник научне педагогије у Србији; професор Велике школе у Београду; плодан педагошки писац; сарађивао и уређивао више просветних листова; гл. дела: *Русовљева педагогика са гледишта филозофске педагогике* (1874), *Наука о васпитању, удешена за предавање у учитељским школама* (1877), *Општа педагогика* (1897), *Посебна педагогика, с посебним обзиром на гимназијску методологију* (1901), *Поуке о васпитању деце у родитељској кући* (1880).

Димитрије Милић Нешиковић, (1846-1907), ђак Учитељске школе у Сомбору; истакнути учитељ и школски надзорник, аутор већег броја педагошких радова; сарадник педагошких часописа и књижевних листова; уредник дејних листова и стручних часописа за учитеље; гл. дела: *Родитељи и школа* (1887), *Јован Јовановић Змај као педагог* (1891), *Аманети Српкињама* (1892), *Збирка педагошких радова* (1895), *Историја српских школа у Аустро-Угарској монархији* (1897).

Јоаким Вујић, (1772-1847), завршио Мразовићев нормални пичај за учитеље; радио као учитељ у више места; писао и преводио позоришне комаде и друга дела; славно-србски списатељ; основао и руководио првим позориштем у Срба (*Књажевски театар српски*); гл. дела: *Земљописаније* (1825), *Француска драматика* (1805).

Исидора Секулић, (1877-1958), ђак Учитељске школе у Сомбору; касније завршила природно-математичку групу предмета на Педагогијуму у Будимпешти и докторирала у Немачкој из филозофије; професор Више девојачке школе у Панчеву; један од најзначајнијих српских писаца, њени рани лирски, интроспективни радови сматају се почетком савремене српске прозе, писала нарочито изузетне есеје и студије о многим нашим и страним књижевницима; као познати књижевник изабрана у САНУ; гл. дела: *Сајујници* (1913), *Писма из Норвешке* (1914), *Кроника њаланачког гробља* (1940), *Записи о моме народу* (1948), *Њеџошу, књига дубоке оданости* (1951), *Мир и немир* (1957).

Јован Дучић, (1872-1943), ђак Учитељске школе у Сомбору; студије наставио у Женеви и Паризу где је завршио Правни факултет; радио скоро цео радни век у дипломатској служби у Софији, Риму, Атини, Мадриду, Женеви, Будимпешти, Букурешту, Лисабону; као истакнути песник изабран у Српску академију наука; песме је писао још као ђак и многе објавио у сомборском *Голубу*; мада је један од највећих српских песника - *кнез српских њесника*, писао је и у прози; осим самосталних збирки, многе Дучићеве песме су уврштене у бројне антологије; гл. дела: *Пјесме* (1901), *Песме* (1908), *Сабрана дела* (1929), *Благо цара Радована* (1932), *Гроф Сава Владиславић, један Србин дијломаџ на двору Пејтра Великог и Кајарине I* (Питсбург 1942; Сарајево, 1969), *Лирика* (1943), *Сјазе њоред њуша - моји сајујници*; *Јуџра са Леоџара* (Чикаго, 1951; Сарајево, 1969).

Јосиф Маринковић, (1851-1931), ђак Учитељске школе у Сомбору; истакнути музички стваралац; написао прве вокалне композиције још као ђак (*Усџајџе, браћо; Смеса српских народних њесама*) и изводио их са школским хором; касније компоновао преко двеста дела, надахнут националном романтиком, нарочито хорске музике; уводи клавирску пратњу у српску хорску музику; диригент познатих београдских хорова; дописни члан Краљевске академије наука; гл. дела: *Кола, Ојело, Лиџурџија, Поџочара, Молиџва, Канџаџа Дисџеју Обрадовићу, Српске џгре*.

Пејтар Коњовић, (1883-1970), ђак Учитељске школе у Сомбору; истакнути српски композитор, професор музике, диригент,

преводилац, музички писац и критичар; инспирације за своје композиције налазио у народној музици; компоновао у духу неоромантизма; поставио темеље српској опери; написао велики број композиција: пет опера, сценску музику, симфонијске композиције, хорска дела, соло песме; гл. дела: *Женидба Милошева*, *Кнез од Зетје*, *Максим Црнојевић*, *Кошћана*, *Ђудо*, *Симфонија у це молу*, *Симфонијске варијације*.

Иван Радовић, (1894-1973), ђак Учитељске школе у Сомбору; касније студирао сликарство; лирски сликар Војводине; допринео развоју модерног ликовног израза у националном сликарству; ликовни педагог; члан САНУ; гл. дела: *Село у Војводини под снегом* (1928), *Румунски сељак у ваџону 3. класе* (1931), *Војвођанско село* (1939), *Моштив из Војводине* (1945), *Бачко село* (1946), *Сељаци са коњима* (1946).

О наведеним професорима и ученицима Учитељске школе у Сомбору, у овом броју *Норме*, опширније су писали истакнути универзитетски професори: др Страхиња Костић, др Радмило Достанић, др Милан Баковљев, др Раде Родић, др Драгољуб Продановић, др Ђорђе Ђурић, др Стојан Бербер, др Никола Поткоњак, др Милан Липовац, др Јелена Косановић, др Томислав Цветковић, мр Виолета Јовановић, мр Милован Мишков и мр Драган Савић.

Радови о знаменитим професорима и ученицима Школе нису поређани по вредносном критеријуму јер то није ни могуће нити потребно, већ је њихов редослед утврђен комбиновањем хронолошког критеријума и врсте делатности појединаца.

Избор петнаест знаменитих личности од великог броја професора и ученика Учитељске школе у Сомбору, као што је речено, нужно је ограничен. Отуда је потребно поменути још неке појединце чије је дело изузетно, а о којима, овом приликом, није опширније писано. Међу овима, хронолошким редоследом, помињемо следеће:

Аџанасије Зарић, (1756-1830), близак сарадник Аврама Мразовића, сомборски прота и наставник веронауке у Школи више од тридесет година;

Косма Јосић, (1756-____), први наставник Несторовићеве Учитељске школе у Сентандреји, претходно завршио течај у Мразовићевој "Норми", један од пионира српског школства;

Аврам Максимовић, (1772-1845), Мразовићев ученик, потом професор веронауке и писац прве књиге о пчеларству; један од оснивача Српске читаонице у Сомбору;

Димијрије Исаиловић, (1783-1853), професор Учитељске школе у Сентандреји, и један од најобразованијих људи свог доба; основао Вишу школу (прву гимназију) у Србији; главни секретар Државног Савета Кнежевине Србије, један од првих чланова Друштва српске словесности (касније Српске академије наука); написао више значајних дела, међу којима и *Предложеније Педагоџије или науке дјетјовосийијанија* (1814);

Василије Булић, (1786-1826), први професор математике и природних наука у Учитељској школи у Сентандреји и у Сомбору; писац уџбеника математике и географије;

Павле Плајџон Аџанацковић, (1788-1867), један од најобразованијих Срба свога времена; први професор педагогије, веронауке и црквеног појања у Српској учитељској школи у Сентандреји, а потом и у Сомбору; епископ будимски и бачки; председник Матице српске; писац уџбеника педагогије, затим познатог "*Плајџоновоџ буквара*" (*Буквар за србска училишџија*) и других уџбеника; основао "*Плајџонеум*" - фонд за помагање сиромашних ђака; Гимназији у Новом Саду покљонио штампарију, а Матици српској своју библиотеку; помагао Српско народно позориште и подигао заграду српске основне школе у Новом Саду; члан Друштва српске словесности;

Адам Драџосављевић, (1800-1862), један од најзнаменитијих ђака Учитељске школе у Сомбору, касније сарадника Вука Караџића у сакупљању српских народних песама, народних речи и старина; сарађивао у *Лейџојису мајџице српске* и објавио више радова из филологије, књижевности и историје у којима се залагао за народни језик и Вуков правопис; написао више уџбеника, посебно *Мали Буквар Србски*; дописни члан Друштва српске словесности;

Георџије Бранковић, (1830-1907), сомборски окружни прота, професор и управитељ Учитељске школе (1861-1871); реорганизовао Школу и увео нови наставни план и програм; допринео изградњи зграде Школе у порти православне цркве, а потом, као патријарх српски (1890-1907), подигао зграду Препарандије (1895), коју данас користи Учитељски факултет.

Списак познатих професора и ученика Учитељске школе у Сомбору који заслужују да буду поменути, а њихова дела да буду анализирана и вреднована, ни овим није завршен те остављамо другима да наш избор допуне, прошире или ревалоризују.

Свечаним бројем Норме, посвећеном знаменитим професорима и ученицима Учитељске школе и славним претечама данашњих *учишћеља будућих учишћеља*, Учитељски факултет обележава двеста двадесет година дугу традицију образовања учитеља у Сомбору и петогодишњицу свога рада.

На крају, желимо посебно да се захвалимо ауторима прилога који су, са великим задовољством, преданошћу и научним приступом у обради грађе, допринели да се обнови сећање на живот и дела истакнутих професора и ученика Сомборске препарандије, великана наше просветне и културне историје.

Захвалност упућујемо и свима другима који су омогућили да овај рад буде успешно завршен.

У Сомбору, 1. маја, 1998. г.

Др Ђорђе Ђурић

*The Editor's Word***DISTINGUISHED TEACHERS AND STUDENTS OF THE
TEACHERS' SCHOOL IN SOMBOR**

On May 1st was 220th anniversary of institutional education of Serbian teachers in Sombor. In ancient 1778 **Avram Mrazovic**, a school supervisor of all Serbian schools in the districts of Arad and Backa in Austria-Hungary, started to deliver normal courses for the preparation of teachers in the City (main) school in Sombor. *Norma* - from that time on accepted name for normal courses - began the first form of institutional education of Serbian teachers. Preparation of teachers in Norma lasted for 33 years, and the main teacher and director was Avram Mrazovic.

As a response on new demands in the preparation of teachers **Uros Stefan Nestorovic**, a supreme supervisor of all orthodox Serbian, Rumanian and Greek schools in Austria-Hungary opened in 1812 the first Serbian Teachers' School ("King's Pedagogium of Illyrian People") in Sent-Andrea. Education of Serbian teachers was in such a way set on contemporary bases of schooling for this profession in Austria-Hungarian Monarchy. After the four years work in Sent-Andrea, The Teachers' School was moved to Sombor – the city in which preparation of teachers lasted without break until these days: in the Teachers' School (Sombor Preparatory School, from 1816), Pedagogical Academy from 1973/74 and on the Teachers' Faculty (1993).

Education of teachers in Sombor hence passed long developmental way and gave enormous and persistent contribution to educational, cultural and national development of Serbs. The teachers schooled in Sombor, especially in 18th, 19th and at the beginning of 20th century, carried out great educational, cultural and national mission in all areas inhabited by Serbs: in Serbian Vojvodina, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Hungary, Serbia and Montenegro. This great contribution of Sombor Preparatory School – as it was called proudly by its teachers and students and by broader public as well, has been estimated very highly with general consensus, especially on the occasions of big

anniversaries. These positive and generally accepted judgments are still valuable. From the historic distance and after the years of continual teachers' education, program enrichment and modernization, those judgments have been even more confirmed and accepted as historic facts.

High evaluation of cultural, educational and national contribution of teachers' education in Sombor has been present in numerous appropriate specialist and scientific publications being, with an exception of some pedagogic overstressing, mainly complementary. Amongst these publication we mention especially the following:

- *From the Past of the Teachers' School in Sombor* (K.T. Kostic, 1938)
- *Anniversary Volume of the Teachers' School in Sombor* (1953)
- *200 Years of Teachers' Education in Sombor* (1978)
- *From Norma to the Teachers' Faculty* (1993)

In this issue of *Norma*, the periodical that has been published by the Teachers' Faculty for four years already, the present generation of teachers wants to refresh the memory on its famous teachers and students whose work significantly contributed the development of education, science and students of the Pedagogical Academy and the Teachers' Faculty.

A large number of prominent teachers and students - some of which have overreached their teachers in specialist, scientific, or artistic work, and also not very small number of people that have not immediately participated in instruction, but influenced development of teachers' education, represent exceptional educational and cultural richness of our people. Hence, every attempt to sort out only a few names of the prominent and meritorious brings the risk of arbitrariness and can be challenged, if not in terms of contribution, but in terms of incomplete list of the chosen ones. Although at the first sight might seem as a paradox, it is very true that to broaden the choice might as well be judged as softening of the criteria and in turn enlarging the possibility of missing even greater number of those who should be in the company of the chosen.

Excepting the risk to single out only 15 of great number of prominent people, we want to explain criteria from which we have started:

- Founders of the first institutions for teachers' education: Norma and the Teacher's School,

- Distinguished individuals outside the School with longer influence on its work,
- Eminent teachers and directors of the School which, parallel to their fruitful instructional and upbringing work, have influenced development of education, science and social life on the broader plan.
- Famous students of the Teachers' School which in their later work made exceptional results in education, science, literature, art and music.

Starting from the criteria cited above, we have chosen distinguished teachers and students whose life and work is shown in this issue of *Norma*; Those are: *founders of teachers' education in Sombor*: Avram Mrazovic, Uros Stefan Nestorovic, Djordje Natosevic, Nikola Vukicevic; *prominent teachers*: Mita Petrovic, Paja Radosavljevic, Vasa Stajic; *famous students: pedagogues* – Vojislav Bakic, Mita Neskovic, writers Joakim Vujic, Isidora Sekulic, Jovan Ducic, *musicians* – Josif Marinkovic, Petar Konjovic, *a painter* – Ivan Radonic.

As a complementary explanation of the choice we offer several data on each of the persons mentioned above:

Avram Mrazovic (1756-1826), a school supervisor, the director of Serbian schools, founder and main teacher in Norma (1778-1881); established the bases of Serbian teachers' education; wrote and translated textbooks and other works; main works: *Instruction for Slavic Grammar*, 1994 (being a model for Vuk Karadzic' Pismenica), *Instruction for Slavic Eloquence*.

Uros Stefan Nestorovic (1765-1825), the supreme supervisor of orthodox schools in Austria-Hungarian Monarchy, founder of the first Serbian teachers' school in Sent-Andrea (1812) that was moved to Sombor after four years of work (1816); writer of the textbook *Pedagogy and Methodic* (1817); establisher of modern education of Serbian teachers.

Djordje Natosevic (1821-1887), a school counselor and the supervisor of Serbian School at the Deputy's office for Serbian Vojvodina and Tamis Banat; distinguished pedagogue, and school reformer; teacher on the courses for advanced training of teachers; the writer of the *Short Instruction for Serbian People's teachers* (1957) and the *Instructions for the Textbook Training for the Teachers of People's Schools in Austrian Monarchy* (1858); directed the work of Sombor Preparatory school for 30 years in cooperation with Nikola Vukicevic; started and edited the *School magazine (Skolski List)*. the first

Serbian pedagogic magazine and *The School Magazine Supplement*, being considered the first magazine for youth.

Nikola Vukicevic (1830-1910), for 50 years the teacher and for several years the director of the Teachers' School in Sombor; in cooperation with Djordje Natosevic gave big contribution to the education of teachers, development of the Teachers' school and improvement of the work of elementary schools in Sombor; taught pedagogic and psychological subjects; organized advanced training courses for teachers and was the main teacher; edited the *School Magazine* and as its supplement *The Friend of Serbian Youth* – a magazine for children and youth being considered the first magazine for children.

Mita Petrovic (1848-1891) the teacher of mathematics and natural sciences in the Teachers' School in Sombor; several years successfully worked with Nikola Vukicevic in organizing the School's work; studied the problems concerning natural sciences (for example the structure of drinking water in Sombor, etc); wrote almost all textbooks of natural sciences for teachers' schools and higher school for girls and one textbook for the grammar school; contributed to educational magazines.

Paja Radosavljevic (1879-1958), the student and afterwards the psychology and pedagogy teacher in the Teachers' school in Sombor; one of the most famous scholars in experimental psychology and pedagogy; achieved Ph.D. in experimental psychology (Zurich 1904) and in experimental pedagogy (New York 1908); the teacher of New York University; published over thousand essays in Serbian, English, German and Russian; contributed to many magazines and educational reviews; main works: *Progression of Forgetting in Time* (1904), *Introduction to Experimental Psychology* (I volume 1908, II 1909), *Introduction to Experimental Pedagogy* (I volume 1910, II 1912).

Vasa Stajic (1878-1947) the teacher in Teachers' School in Sombor, distinguished educational, scientific and social worker, publicist; secretary of Educational department in Matica srpska; editor of the magazine *Letopis Matice srpske*, and of several journals for youth and literary magazines; main works: *Svetozar Miletic, life and work* (1926), *Jovan Jovanovic Zmaj* (1993), *Novi Sad Biographies* (1-5, 1936-1940), *Material for Cultural History of Novi Sad* (1951), *Material for Political History of Novi Sad* (1951), *District of Velika Kikinda* (1776-1878).

Vojislav Bakic (1847-1926) the student of the Teachers' School in Sombor; the first doctor in pedagogy and initiator of scientific pedagogy in Serbia, teacher of the Big school in Belgrade; main works: *Rousseau's Pedagogy from the Standpoint of Philosophic Pedagogy* (1874), *Science on Upbringing for Instruction in Teachers' Schools* (1877), *General Pedagogy* (1897), *Special Pedagogy, with Regard to Grammar School Methodology* (1901), *Instructions on Upbringing of Children at Home* (1880).

Dimitrije Mita Neskovic (1846-1907) the student of the Teachers' School in Sombor; distinguished teacher and school supervisor, author of numerous pedagogical essays; contributor of pedagogical reviews and literary magazines; editor of children's magazines and specialists journals for teachers; main works: *Parents and School* (1887), *Jovan Jovanovic Zmaj as a Pedagogue* (1891), *Testament to Serbian Women* (1892), *Collection of Pedagogical Essays* (1895), *History of Serbian Schools in Austria-Hungarian Monarchy* (1897).

Joakim Vujic (1772-1847) finished Mrazovic's *Normal course* for teachers; worked as a teacher in several cities; wrote and translated theatrical plays and other works; wrote in Slavic-Serbian language; founded and managed the first Serbian theatre (The Prince's Serbian Theater); main works: *Geography, French Grammar*.

Isidora Sekulic (1877-1958), the student of the Teachers' School in Sombor, later finished natural sciences and mathematics in Budapest Pedagogium and in Germany acquired doctorate in philosophy; the teacher in the Higher School for Girls in Pancevo; one of the most significant Serbian writers, her early lyrical introspective works are being regarded as the beginning of contemporary Serbian prose; wrote extraordinary essays and studies on many domestic and foreign writers; as a distinguished writer chosen in Serbian Academy of Arts and Sciences; main works: *Travelling Companions* (1913), *Letters from Norway* (1914), *Small-town Graveyard Chronicle* (1940), *Inscriptions on My People* (1948), *To Njegos, a Book of Great Devotion* (1951), *Rest and Unrest* (1957).

Jovan Ducic (1872-1943), the student of the Teachers' School in Sombor; continued studies in Geneva and Paris where finished the Faculty of Law; worked almost whole life in diplomacy in Sophia, Rome, Athens, Madrid, Geneva, Budapest, Bucharest, Lisbon; as a distinguished poet chosen in Serbian Academy of Arts and Sciences; wrote poems already as a student and published

many of them in Sombor magazine *Dove (Golub)*; although one of the greatest Serbian poets – *the prince of Serbian poets*, wrote the prose as well; beside individual collections, many of his poems were included in numerous anthologies.

Josif Marinkovic (1851-1931) the student of the Teachers' School in Sombor; distinguished creator of music; wrote first vocal compositions as a student (Stand-up Brothers, Mix of Serbian People's Songs) and played them with the school chorus; later composed over 200 works, inspired by national romanticism, especially the choir music; introduce accompaniment of the piano in Serbian choir music; conductor of famous Belgrade choruses; correspondence-member of the King's Academy of Sciences; main works: *Kola, Requiem, Liturgy, Water Mill, Prayer, Cantata to Dositej Obradovic, Serbian Dances*.

Petar Konjovic (1883-1970) the student of the Teachers' School in Sombor; distinguished Serbian Composer, teacher of music, conductor, translator, musical writer and critic; inspiration for his compositions found in the national music; composed in the spirit of neo-romanticism; set the bases for Serbian Opera; wrote a great number of compositions: five operas; music for the theatre, symphonic compositions, works for chorus, solo songs; main works: *Wedding of Milos, Princ of Zeta, Maxim Crnojevic, Djido, C minor Symphony, Symphonical Variations*.

Ivan Radovic (1894-1973) the student of the Teachers' School in Sombor; studied painting lately; lyrical painter of Vojvodina; contributed to development of modern artistic expression in national painting; pedagogue of visual arts; member of the Serbian Academy of Arts and Sciences; main works: *Snow-covered Village in Vojvodina* (1928), *Rumanian Peasant in 3rd Class Compartment* (1931), *Village in Vojvodina* (1939), *Motive from Vojvodina* (1945), *Village in Backa* (1946), *Peasants with Horses* (1946).

On the teachers and students of the Teachers' School in Sombor mentioned above in this issue of *Norma* wrote in more detail eminent University teachers: Strahinja Kostic Ph.D., Radmilo Dostanic, Ph.D., Milan Bakovljjev, Ph.D., Rade Rodic, Ph.D., Dragoljub Prodanovic, Ph.D., Djordje Djuric, Ph.D., Stojan Berber Ph.D., Nikola Potkonjak Ph.D., Milan Lipovac Ph.D., Jelena Kosanovic, Ph.D., Tomislav Cvetkovic Ph.D., Violeta Jovanovic MA, Milovan Miskov MA, and Dragan Savic MA.

The essays on distinguished teachers and students are no lined up according to evaluative criterion because it is neither possible nor needful; instead the order has been established on the bases of combined chronological criterion and the individual area of work.

The choice of fifteen distinguished persons amongst great number of teachers and students of the Teachers' School in Sombor, as it has been already said, is necessary limited. Hence we should mention some other persons whose work is exceptionable and of whom it hasn't been more extensively written on this occasion. Among those, in chronological terms, we mention the following ones:

Atanasije Zaric (1756-1830) close associate of Avram Mrazovic, the archpriest of Sombor and the catecheses teacher in the school for more than 30 years.

Kosma Josic (1756-) the first teacher in Nestorovic' s Teachers' School in Sent-Andrea, previously finished the course in Mrazovic' s Norma; one of the pioneers of Serbian schooling.

Avram Maksimovic (1772-1845) Mrazovic' s student, lately the teacher of catechesis and writer of the first book on apiculture. One of the first founders of the Serbian Reading-room in Sombor.

Dimitije Isailovic (1783-1853) the teacher of the Teachers' school in Sent-Andrea, one of the most educated men of his time, founded the Big School (the first grammar school) in Serbia; chief secretary of the State Council of Serbia Principality, one of the first members of Drustvo srpske slovesnosti (later Serbian Academy of Science); wrote more significant works among which: *Pedagogy – the Science of Children Upbringing* (1814).

Vasilije Bulic (1786-1826) the first teacher of mathematics and natural sciences in the Teachers' School in Sent-Andrea and Sombor; writer of textbooks in mathematics and geography.

Pavle Platon Atanckovic (1788-1867) one of the most educated Serbs of the time; the first teacher of pedagogy, catechesis and church singing in the Serbian Teachers' School in Sent-Andrea, then in Sombor; orthodox bishop of Budim and Backa, president of Matica srpska, writer of pedagogy textbook and of famous *Platon's Spelling- book* (*Spelling-book for Serbian Schools*) and of the other textbooks; founded Platoneum – a fund for support of poor students;

gave printing firm to Novi Sad Grammar School and his library to Matica srpska; supported Serbian National Theatre and built Serbian elementary school in Novi Sad; member of Društvo srpske slovesnosti.

Adam Dragosavljević (1800-1862) one of the most distinguished students of the Teachers' School in Sombor, lately associate of Vuk Karadžić in collecting of folk songs, words and antiquities; contributed to *Letopis Matice srpske* and published numerous works in philosophy, literature and history, pleading for people's language and Vuk's orthodoxy; wrote several textbooks, especially Little Serbian Spelling-book; correspondence member of Društvo srpske slovesnosti.

Georgije Branković (1830-1907) the archpriest of Sombor district, teacher and director of the Teachers' School; reorganized the school and brought new curriculum; helped the construction of the school building in the orthodox churchyard; then as Serbian patriarch (1890-1907) raised the building of Preparatory School (1895) which is nowadays used by the Teachers' Faculty.

The list of the famous teachers and students of the Teachers' faculty in Sombor that should be mentioned and whose works worthy to be analyzed and evaluated is not completed yet and we're leaving to others to supplement, broaden or reevaluate our choice.

By this festive issue of *Norma* dedicated to significant teachers and students of the Teachers' School and famous predecessors of today *teachers of future teachers* the Teachers' Faculty marks 220 years long tradition of teachers education in Sombor and five years of its work.

Finally, we want specially to thank the authors of essays who, with great pleasure, devotion and scientific approach in the treatment of the material refresh the memory on life and work of the distinguished teachers and students of the Sombor Preparatory school – of great men of our educational and cultural history.

We are also grateful to all these who helped this work to be successfully completed.

In Sombor 1998 May 1st

Djordje Djuric Ph.D.

Др Страхива К. Костић
Филозофски факултет
Нови Сад

АВРАМ МРАЗОВИЋ (1756 - 1826)

- школски надзорник, оснивач, професор и руководиоца Норме -

Осамнаести век донео је значајне и велике промене у Европи. Паралелно или смењујући један другог, то су меркантилизам, рационализам итд. и готово сви су оставили дубоког трага на све друштвене слојеве. Та струјања захватила су и Хабсбуршку државу, односно оне наше покрајине које су се нашле у њој. Дискусије о променама које су биле нужне, особито после завршетка седмогодишњег рата (1756-1763. у коме су се Аустрија и Пруска нашле на супротним странама), вођене су и у Бечу и у Берлину. И на

једној и на другој страни констатовали су и Марија Терезија и пруски краљ Фридрих II да су имали великих проблема што је међу војницима једва могао да се нађе неко писмен за вођење војне администрације у мањим јединицама. И та чињеница није играла малу улогу у

дискусијама о потреби да се школама, првенствено основним, задовоље бар елементарне потребе за писменим људима.

За Србе у североисточном Банату је 2. 11. 1776. објављен "*Школски устџав за илирске џривијалне мале школе у Темишварском Банату*"; врховни надзор над овим школама поверен је био школском надзорнику који је преко Земаљске администрације у Темишвару обавештавао Дворску канцеларију у Бечу. Део нашег народа је потпадао под такозвани Провинцијал. Ове су школе имале уредити споразумно Илирска дворска депутација у којој ни један члан није био Србин и Мађарска дворска канцеларија по узору на школе у Темишварском Банату или на основу закона који је 1777. донет за мађарске школе. На основу овог одобреног споразума све су српске основне школе у провинцијалном делу Мађарске и Хрватске биле подељене на три округа, а на челу сваког округа је био постављен по један школски надзорник: За Епархију сремску, горњокарловачку и пакрачку - Стеван Вујановски из села Брђана, Банија; за Епархију бачку и будимску - Марко Сервицки, велепоседник из Кањиже, а за арадску **Аврам Мразовић** из Сомбора. Како се Сервицки захвалио на положају, то је Мразовић надзирао и школе у Бачкој. Тодор Јанковић-Миријевски родом из Сремске Каменице, још је раније био постављен за школског надзорника у Темишварском Банату. Јанковић, Вујановски и Мразовић су претходно свршили стручну педагошку школу у Бечу (Костић, 1938).

Када је дошао на положај директора српских школа у Толнајској, Барањској и Бачкој жупанији, Мразовић је веома лако могао да констатује да Срби немају ни добрих школа ни спремних учитеља. Истина, имамо данас података да је било српских школа у Војводини и пре сеобе од 1690. године, а поготово да их је било после тога. Још 1607. године је радила српска основна школа у манастиру Ковиљу, на људски век после сеобе готово свако веће српско место има основну школу. Но, те школе су више тавориле него што су радиле. Школске зграде су највећим делом биле неподесне за извођење наставе. Учитељи материјално никако нису били обезбеђени; зависили су потпуно од свештенства, црквених општина и црквених власти. Тешко да су могли уживати какав углед када се на

једном месту чак предвиђа право учитељу да у време бербе грозђа носи по виноградима путуњу и формално проси грозђе и вино. О некаквој систематској педагошкој и стручној спреми учитеља тешко да се уопште може говорити. Био је један од идеала учитеља: да једнога дана буду рукоположени за свештенике. Обично су свештеници важили као најобразованији слој српског народа у Војводини у XVIII веку. У званичним оценама српских свештеника и калуђера XVIII века налазимо, међутим, фрапантне забелешке надлежних форума. Код великог броја свештеника и калуђера се констатује слаба спрема: врло мали број њих зна потпуно да чита, пише и поје. Најслабије је стојала сама писменост; било је случајева да ни осмогласник није био потпуно савладан. Ако овоме додамо да су учитељску дужност обављали или бивши црквењаци или људи који нису могли да буду рукоположени или уопште њима слични кандидати, онда можемо да схватимо какав је био квалитет учитеља, који су уз то зависили од онако образованих свештеника. Осим тога што су били слабе спреме, учитељи су се често и селили, те би одлазили из једног места пре него што су поверену им децу научили најелементарнијој писмености (Костић, 1953 а).

Таквом стању ствари морало се стати на пут; то је императивно налагало наступајуће грађанство које је управо почело да се буди, као и општи дух времена. Код Немаца у Аустрији се врши процес посветовљавања наставе која се узима из руку језуита и цивилна власт све више жели да има увида у рад школа. Влада у Бечу је, с друге стране, желела да реши и питање наставе бројних народа аустријске империје. Бечу је, додуше, мало било стало да подигне културни ниво Срба; намера је била да Срби прекину сваку културну (па и политичку) везу са Русима, да не добијају више из Москве уџбенике за своје школе и да у господару Русије не гледају више свог заштитника. Тако је 1770. године израђен "*Regulament*" у коме већ има речи и о плановима за уређење српских школа. То питање школа у Срба је најзад решено већ наведеним "*Школским усџавом*" који је 1776. израдила Илирска дворска депутација и која ће за више деценија бити основа школског система у Срба. Ту је одређено да уз

православну парохију мора да постоји и православна школа, да школска зграда мора да одговара потребним условима, да учитељи морају да буду материјално обезбеђени, итд. (Костић, 1953 а).

Мразовић је на свом подручју веома енергично и здраво поступио. Он је најпре материјално обезбедио учитеље; сваком учитељу је обезбедио стан и 16 јутара оранице, те су учитељи тако постали материјално независни. Пошто их је овако осигурао, Мразовић је од учитеља с правом стао да захтева вишу стручну спрему. Тако је он 1. маја 1778. године у Сомбору отворио **Норму** кроз коју је морао да прође сваки учитељ, па било да је у служби, било да се тек спремао за учитељски позив. Нико није могао да постане стални учитељ, док не заврши Норму. Ова прва српска школа која је учитељима давала систематско образовање била је у ствари тромесечни течај који се одржавао сваке године током маја, јуна и јула. Сваки полазник је морао да посећује течај током две школске године. На крају школовања одржавани су врло строги испити. Свршеним кандидатима су на латинском истављане дипломе које је, сем Мразовића, потписивао и врховни управитељ Печујског школског округа. Тек после успешно положених испита учитељи су стицали сталност (Костић, 1953 а).

Управитељ и главни предавач у Норми био је Аврам Мразовић. По угледу на "*нормални*" течај који је похађао у Бечу, Мразовић је својим кандидатима осигурао теоретску и практичну наставу. Предавања су држана у згради која се налазила на месту где су данас канцеларије Православне црквене општине. Мразовић је предавао рачун, славенску граматику и методiku. Настава рачуна је у ствари обухватала четири основне рачунске радње. На нешто вишем степену била је настава словенског језика. Сам Мразовић је касније написао и два уџбеника за овај језик: "*Руководсїво к словенсїјеј ѓрамайїшице*" (1794) и "*Руководсїво к словенскому ѓравочїенију и ѓравойисанију*" (1797). Оба уџбеника су се дуго одржала у школској употреби у Срба. Из првог је чак и Вук Караџић научио своје основне граматичке појмове. Оба Мразовићева уџбеника задовољавала су ондашње потребе; његовој "*Словенској ѓрамайїци*" не умањује

вредност чињеница што је писана према руским граматикама XVII века. Познати су "*Рейџорика*" и "*Рачуница за основне школе*", као и "*Пољско Домостројство*". Преводио је са латинског језика Овидија, неке немачке писце, а 1787. године је на "*Чистио сербском језику*" превео "*Поучиџелни маџацин за дјецу*" и то по савету Доситеја Обрадовића. Већи број својих радова оставио је Мразовић у рукопису; нештампани рукописи су изгорели или упропашћени у револуцији 1848-49. године, што је несумњиво штета за нашу културу (Костић, 1953 б).

Методика са педагогијом је несумњиво била централни предмет у Норми. Тај предмет је предавао по "*Ручној књижи*" коју је на немачком језику саставио Фелбигер, а коју је 1776. на српски (словенски) превео и прерадио Теодор Јанковић-Миријевски (Костић, 1953 а).

Норма је радила све до 1811. године. Немамо више тачних података ко је све, сем Мразовића, радио као наставник школе. Знамо да је током читавог периода опстанка Норме десна рука Мразовићева био Атанасије Зарић. Рођен је у Сомбору 1756. године, завршио је Норму и био је неко време учитељ, а затим свештеник у Сомбору. На Норми је бесплатно предавао веронауку (науку вере, тумачења јеванђеља, типик и појање). За свој рад је добио и висока одликовања. Умро је 1830. године у Сомбору и сахрањен је у капели на Успенском гробљу (Костић, 1953 а). Касније је у Норми био наставник и некадашњи јој ученик, а касније секретар врховне школске управе Dr. Phil. Јован Берић. Предавања је држао у згради овдашње Православне српске црквене општине, у порти св. Ђурђевског храма, у којој је још 1759. била српска вероисповедна основна школа. Методику је предавао по начину како га је са немачког прерадио за српске школе Теодор Јанковић-Миријевски. (Костић, 1938).

Из прегледа наставних предмета видимо да је Норма за оно време давала солидно теоретско образовање. Ваља истаћи да су кандидати за будуће учитеље имали прилике да се од самог оснивања Норме вежбају у практичној настави. Овакав систем рада је Мразовић пренео од Фелбигера из Беча (Костић, 1953 а).

Нажалост, данас више немамо података и докумената о томе кога је све Мразовић оспособио за прве стручније просветне раднике

међу Србима. Знамо да се један број свршених слушалаца Норме или замонашио или постао свештеник, као и да су епископи у Бачкој, Банату и Барањи веома ценили такве кандидате. Имамо нешто података само за оне људе који су у нашој културној и политичкој прошлости имали какву значајну улогу. У првој генерацији Норму завршавају, сем Атанасија Зарића, још и Макса Григоровић, учитељ у Сомбору, па Косма Јосић и Тодор Секулић. Косма Јосић, родом из Сомбора, био је учитељ у Пешти, а био је и наставник Учитељске школе док је ова радила у Сентандреји. Тодор Секулић је познати новосадски "*Todor madjistar*". Касније Норму завршавају друге познате личности. Јован Савић (Иван Југовић, 1773-1813) доцније је постао писар Правитељствујућег совјета, оснивач и професор Велике школе у Београду итд. Николај Шимић је био познати писац прве српске логике. Василије Ковачић и Гедсон Петровић такође имају своје место у нашој културној прошлости. Поменути др Јован Берић је био пријатељ Вука Караџића и истакнути педагошки писац. Павле Атанацковић, потоњи владика Платон (1788-1857), био је дуго председник Матице српске и члан многих стручних и научних друштава. Он је за оснивање правне академије оставио зграду у којој је била смештена Виша педагошка школа у Новом Саду, а данас је Одељење Српске академије наука у Новом Саду итд. Тешко да ће се икада више покупити тачни подаци о наставницима и ученицима Норме, претечи Учитељске школе у Сомбору. Сигурно је без даљег да је Норма одиграла ванредну улогу међу Србима у Војводини и да су њени ученици испуњавали задатке које је народ од њих у том историјском тренутку очекивао (Костић, 1953 а).

"Ова се сомборска нормална школа сматрајте као преходница садашње српске учитељске школе сомборске...", рекао је 1881. тадањи њен управитељ Никола Ђ. Вукичевић. А на 33. страни школског извештаја за 1900/01. између осталог се чита и ово: *"...Православна српска учитељска школа у Сомбору најстарија је учитељска школа у Србији... Она је као нормална школа српска у Сомбору заједно са њаковим школама у Темшвару и у Осеку успановљена још за владе царице и Краљице Марије Терезије... њод*

у њавом славнога књижевника и школског надзорника Аврама Мразовића и у њој су се сиремали за учишљеско звање синови народа србског, нарочитио из Бачке и Барање, који су њошом као учишљели, а неки од њих доцније и као вољени свешћеници... народу србском дуго, верно и досшјојно служили..." (Костић, 1938; стр. 8).

Колики су углед временом ови Мразовићеви нормалисти стекли, види се и по томе што су их епископи као достојно спремне рукополагали за ђаконе и свешћенике, па их постављали по Банату, Бачкој и Барањи, а многи су се истакли и у другим гранама нашег народног живота. Било као учитељи свешћеници, било као други јавни радници, бивши ученици сомборске Норме су подизали и снажили верско-националну свест свог народа (Костић, 1938).

Тако је ондашња Норма, прво време Србске учитељске школе у Сомбору, била достојан расадник верско-националне просвете Срба Војвођана од 1778 до 1811. (Костић, 1938).

*

Аврам Мразовић рођен је 12. марта 1756. године у Сомбору где му је отац Георгије пола столећа био свешћеник; мати Ана потиче из породице Бранковића. Тада је у Сомбору већ била школа и Аврам Мразовић је ту завршио основну словенску и латинску школу која је прорадила 1759. године. Не знамо тачно које је све предмете у овој латинској школи могао Мразовић да учи, али је латински језик свакако био најважнији предмет. Можда му је био и учитељ Стеван Мороквашић који је за 50 форинти годишње предавао све предмете, сем латинског језика, док је овај предмет предавао неки фрањевац, и то за 200 форинти годишње. Гимназију је Мразовић похађао у Сегедину (две године), а потом за три године и филозофију у Бечу, где је почео да слуша и правне науке (Костић, 1953 б).

У то време стање школа у Аустрији било је веома рђаво. У поређењу са школама других просвећених народа аустријске су биле на веома ниском ступњу. Наступајуће грађанство је захтевало модерније школе и отуда је Марија Терезија (владала од 1740 до 1780) прегнула да стање колико толико поправи. Од пруског краља Фридриха II затражи и

добије онда већ познатог педагога Фелбигера (Johann Ignac von Felbiger, 1723-1788). Фелбигер је после завршених теолошких студија од 1762. године био опат у Сагану и тада је тајно посећивао Хекерове установе у Берлину. Ту је стекао и оформио своје педагошке погледе и како се брзо прочуо, пруски министар гроф Шлабрендорф га је поставио на чело школа у Шлезиви и грофовији Глац. Фелбигерово је дело "*Landschulreglement*" (1775) за Шлезивију. Годину дана раније, 1774, дошао је у Беч, израдио "*Allgemeiner Schulplan fuer die deutschen Schulen in den K. und K. Erbllaendern*" и тиме је поставио темеље модернијем школству у Аустрији. При цркви свете Ане основао је огледну школу и царица Марија Терезија је наредила да се са његовом методом наставе упознају сви народи њене империје. Тако је од Срба за слушаоце Фелбигеровог течаја, сем Стевана Вујановског и Тодора Јанковића Миријевског, дошао и Аврам Мразовић (Костић, 1953 б).

Мразовић је завршио Фелбигеров течај 1777. године, а већ 29. новембра исте године постављен је за надзорника српских школа у Толнајској, Барањској и Бачкој жупанији са седиштем у Сомбору. Сомборци су са симпатијама примили Мразовића. Он је одмах исте године основао народну српску школу, и то у згради која се налазила на месту данашње Гимназије. Уз Мразовића у школи су били учитељи и Атанасије Зарић и Макса Григоровић. У тој школи се учило: у првом разреду познавање писмена по првој пштици "*Ручне књиџе*" Миријевског; у другом разреду велика и мала писмена, штампана и рукописна, сугласници, самогласници и двогласници (по другом делу "*Ручне књиџе*" Миријевског), затим срицање, па читање из буквара. У трећем разреду се читао часловац, преписивао се текст и на српском језику су се училе молитве, Вјерују и божије заповести. Учио се рачун, па правила лепог понашања. У овом завршном разреду учили су се отприлике они предмети који су предавани у првом разреду ондашњих гимназија. Тако је приближно изгледала прва српска савременија школа (Костић, 1953 б).

Идуће године оснивањем Норме Мразовић ће себи да осигура посебно место у историји нашег школства (Костић, 1953 б).

Знамо да је Мразовић имао високо образовање, да је располагао потребним педагошким знањем и тактом и отуда не

сумњамо у квалитет његовог рада у школи. Сачувани документи речито казују о његовом трудољубивом раду и агилности на подизању народне просвете. Сем тога, он је активан и ван области која му је поверена. Када је постао главни надзорник школа у Бачкој, Барањи и Толнајској жупанији, како је већ наведено, те положаје заузимали су Стеван Вујановски у Срему и Славонији, а Тодор Јанковић Миријевски у Банату. Овај последњи је стекао великих заслуга не само својим бројним преводима и прерадама педагошких дела са немачког језика него и што је бранио ћирилицу пред властима које су хтеле у Срба да заведу латиницу. Но године 1782. дође у Беч као гост цара Јосифа II руски престолонаследик Павле Петровићу који затражи каквог Србина који би у Русију пренео Фелбигеров метод. Митрополит Мојсеј Путник препоручи му тада Јанковића и овај још исте године добије отпуст из аустријског поданства, са породицом пређе у Петроград и ту оснује "*Педагогическое заведение*". Тако је Јанковић обучавајући нове руске учитеље најснажније утицао на развој школа у Русији. Његов рад у Русији је био веома цењен; он је добио многа одличја и умро је као члан врховног државног школског одбора 25. маја 1814. године. По Јанковићевом одласку у Русију, Мразовић га је пуних шест година замењивао живећи половину године у Бачкој и обучавајући нормалисте у Сомбору, а половину године путујући по Банату и предајући у Норми у Темишвару. Ударање темеља основној настави и уређење материјалног положаја учитеља у Банату је тако и Мразовићева заслуга (Костић, 1953 б).

Мразовић је изгледа први у Срба почео да примењује Доситејеве мисли о школовању женске деце. У школама под његовом управом било је и девојчица које су се касније, сем домаћим пословима бавиле и читањем лепих књига Мразовића, Доситеја, Стојковића и др. (Костић, 1953 б).

Ваља још истаћи и рад Мразовићев на терену и његове интервенције код државних власти када су то изискивали интереси школа његовог подручја. У акту из Будима од 12. децембра 1786. године који су потписали барон Јохан Медејански и Јозеф фон Лимп каже се како је владар, између осталог, благоизволео наредити и ово:

1. Да "влашка" школска омладина током неколико година добија бесплатно школске књиге и друге сличне потрепштине.
2. Да се не примају никакви други учитељи, сем нормално испитани, а који знају немачки језик.
3. Да би се спречиле злоупотребе у додељивању учитељског положаја, ни један учитељ не сме да буде намештен у свом месту рођења.
4. Да се сваке године напишу сва деца оба пола дорасла за школу, и да се изнова озбиљно опомињу родитељи да шаљу своју децу у школу, поглавито за време зиме; родитељи који се покажу у овом питању немарни и који су већ опоменути имају се казнити умереном телесном казном (Костић, 1953 б).

Даље се у овом акту писаном на немачком језику тражи од Бачког комитата да деца не чувају стоку, да се постави заједнички пастир, да свештеници и на венчању истичу оне брачне другове који су похађали школу; а да нарочито проте заложу и утичу да деца похађају школу (Костић, 1953 б).

Мразовић је из упутстава државних власти знао да разликује оно што је корисно по српски народ од онога што му наноси штете. Интервенисао је где год је нешто запело. Тако се 10. маја 1787. обраћа "Славном комитету" у Баји и у акту на немачком језику тражи да комитат *"изда њојребна наређења да илирске неједињене школске зграде делом буду њојрављене, делом - чак највећи број наново буде сазидан; .. до сада се овоме није обраћала никакава њажња"*. Истога дана код истога комитата протестује Мразовић што му неке општине и личности упркос наређењу комитата не дају потребан превоз колима, и то за готов новац. Комитат је 31. маја 1787. одговорио Мразовићу да је издао наређења о поправљању и изградњи школа, а и да је известио подручне општине да му се дају кола за превоз. Истог дана је комитат позвао локалне власти да ступе у везу са Мразовићем и да се договоре с њим о поправци и изградњи школа. Истога дана сомборском комесару

Лауру је упућен акт у вези са Мразовићевом жалбом у коме се, између осталог, каже: "*Овим се именованом наређује да њоменуџом Мразовићу њо њословима обилажења школа додели њоџребна кола за џоџов новац*" (Костић, 1953 б).

Комитат из Баје је заиста увек брзо интервенисао на Мразовићеве протесте. Тако се 2. јула 1787. године Мразовић жалио како Herr von Mlinarics, префект из Футога, прави непотребне сметње школи, а комитат већ 10. јула исте године интервенише у корист Мразовићеве тезе. Мразовић се 7. октобра 1787. жалио што се "*Der Notar des Cameral Ortes Racz Miletics*" уселио у школску зграду, а деца остају без наставе и што је у Парагама срушена школска зграда, а нова није подигнута. Он се 29. новембра 1787. жали "*Славној краљевској жуџанији*" што је Herr Rittmeister Stahl из дворазредне старобечевске школе избацио клупе и намештај, и школу претворио у болницу. Таквих интервенција Мразовићевих било је и ранијих и каснијих година, а ове које су сачуване јасно показују колико се он залагао за народну просвету (Костић, 1953 б).

Тако је Мразовић вршио просветитељску дужност пуне тридесет три године, све до 1811. када је престала са радом Норма и када се он захвалио на положају који је толико дуго заузимао. Ново време је захтевало модернију школу; он се тада у 55-ој години живота повукао из школе, а био је духом и телом здрав и крепак (Костић, 1953 б).

Разуме се, сав књижевни рад Мразовићев давно и давно припада историји, иако не треба да падне у заборав. Његове књиге су у своје време вршиле врло користан утицај и он је добио разна признања. Када се 1811. године захвалио на положају, постао је градски сенатор и ту је дужност вршио тачно и савесно све до своје смрти (Костић, 1953 б).

За своје велике заслуге и рад Мразовић је био веома уважен и цењен. Од четири аустријска владара, која је надживео, беше награђен разним вишим одликовањима. Цар Леополд II га је одликовао угарским племством са правом наслеђа. Епископ бачки Јован Јовановић му је као царски повереник 1792. свечано предао златни орден Франца I (Костић, 1938).

Аврам Мразовић умро је у Сомбору 8. 02. 1826. године. У присуству тадашњег краљевског повереника за Сомбор Андрије Фораије Соборсинског и многобројног народа; тело је Мразовићево опојано у Св. Ђурђевском храму и сахрањено са десне стране западних врата св. успенског храма гробљанске капеле. Тадањи катихета ове школе Павле Атанацковић му је држао надгробни говор (Костић. 1938).

Литература:

1. Костић, Константин (1938): *Из њрошлосџи Учџиџељске школе у Сомбору*. Прештампано из Годишњака Историјског друштва у Сомбору за 1936/37. Прилози за проучавање нашег народног живота у Сомбору. Књига III. Сомбор.
2. Костић, Страхиња (1953 а): Из историје сомборске Учџељске школе. Норма. *Сџоменџа Учџељске школе у Сомбору 1778-1953*; стр. 25-28. Учџељска школа, Сомбор.
3. Костић, Страхиња (1953 б): Аврам Мразовић (12. III 1756 - 8. II 1826). *Сџоменџа Учџељске школе у Сомбору 1778-1953*; стр. 28-32. Учџељска школа, Сомбор.

Др Радмило Достанић

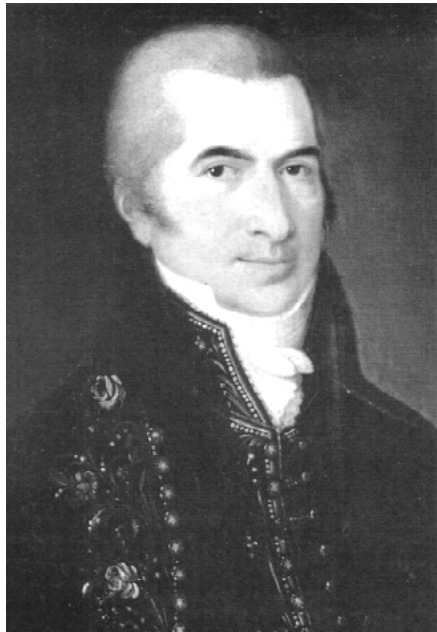
Филозофски факултет

Нови Сад

УРОШ СТЕФАН НЕСТОРОВИЋ (1765 - 1825)

- оснивач и први ујравнишељ Српске учитељске школе -

Урош Стефан Несторовић је први врховни надзорник српских школа у Аустрији. Ову дужност је врло успешно обављао од 1810. до 1825. године. Већ у првој години предузео је обимно инспекцијско путовање које је трајало скоро четири месеца. Упознавање са стањем школа било је основа његовог свестраног рада на унапређивању српских школа. Он је аутор две школске уредбе (1811. и 1813), којима је створена правна основа његовог просветног деловања као врховног надзорника школа.

Несторовић је настојао да се црквенослєвенски језик у српским школама замени српским језиком. Значајна је његова активност на побољшању материјалног положаја учитеља. Нема сумње да је најзначајнији резултат његове просветно-педагошке активности било

оснивање Прве српске учитељске школе у Сентандреји 1812. године. У овом раду износе се нови подаци како је оснивач видео и доживео оснивање Сентандрејске препарандије.

*

Урош Стефан Несторовић се родио у Будиму 1765. године. Гимназију је завршио у Пешти, а филозофију у Вроцлаву. Студије права окончао је у Бечу. Једно време је радио у илирској дворској канцеларији, а када је она била укинута, Несторовић је у истом звању (канцелисте и нотара) премештен у Краљевску угарску дворску канцеларију. На овим дужностима се морао истаћи јер је именован за дворског агента. Није случајно што је 1800. године постао почасни грађанин Будима.

Године 1810. Несторовић је постављен на дужност врховног школског надзорника православних српских, румунских и грчких школа у Аустрији. Он је први добио ову високу дужност и на њој је остао петнаест година, све до смрти 1825. године. Те године су значајне за развитак српских школа у Хабсбуршкој монархији, јер је њихов рад битно унапређен деловањем првог врховног школског надзорника.

*

Иако није школован за просветну струку, Несторовић је врло исправно поступио у одређивању редоследа својих активности. Пре доношења било каквих значајних одлука, желео је да се упозна са стањем српских школа у Аустријској царевини. Исте године када је постављен на дужност врховног школског надзорника, Несторовић је остварио детаљан увид у стање српских школа у Аустрији. У том циљу обавио је дуготрајно инспекцијско путовање. Оно је трајало од почетка јуна до друге половине септембра месеца. За то време обишао је велики број школа у Бачкој, Будимској и Вршачкој епархији, Темишварском и Сремском школском дистрикту, Темишварској и Петроварадинској граничарској регименти.

Настојао је да сложено проблематику стања српских школа што потпуније сагледа. Извори Несторовићевих информација били су

веома различити. Осим непосредних увида, испита и разговора са учитељима, он је остваривао контакте са сваким ко му је могао пружити било какве податке о школи и учитељима. Искрпно је разговарао са митрополитом, епископима, диструктуалним школским надзорницима, свештеницима, школским директорима, па чак и са ученичким родитељима.

Нађено стање било је веома лоше. Ту ситуацију најбоље илуструју следеће Несторовићеве речи: *"Нашао сам нећоредак у сви дјели, скудосїи и убежесїиво у сваком уґлу, ѓадање и очајаније и вис-очајшем сїейену. Положеније и сосїијаније ијелоѡ ѓїјела школскоѡ нашао сам ѓолумерїиво. Ужаснуо сам се"*.¹⁾

Ради поправљања стања школа, Несторовић ствара две значајне школске уредбе. Објављене су под истим насловом - *"План Уроша Несторовића о орґанизацији срїских и румунских ѓравославних школа у аусїријским наследним земљама"*.²⁾ Прва уредба од 1811. године је потврђена 1812, а друга је донета и потврђена 1813. године. Прва уредба се односи на спољашње уређење школа (*organisatio externa*) а друга се односи на унутрашње уређење школе (*organisatio interna*).

Основна Несторовићева намера је била да се овим уредбама систем васпитања и образовања православних народа у Аустрији усклади са друштвеним променама. Тиме је створена правна основа његовог целокупног деловања као врховног школског надзорника на унапређењу рада школа. Основни циљ тог деловања био је, како он каже, да се постигне жељено благостање грађана на добробит православног света у Монархији.

Несторовић је брзо уочио да језик наставног рада³⁾ у српским школама представља озбиљну сметњу њиховом напретку. О томе врло лепо сведочи један напис из 1866. године: *"У нечему мноѡ је овом злу крива и наша школа, која је на жалосїи у ѓрвој ѓоловини овоѡа сїиолећа веома наличила на неку хаоїичну учионицу сїираних језика, неѡ на србску школу; јер у њој се осим црквено-словенскоѡ језика, учило немачки, мађарски, ѡде шїио романски, ѓа и лаїински, само не србски"*.⁴⁾

У познатом писму Копитару Несторовић, између осталог, пише: *"Ми њреба да се служимо са свим скоро њуђим језиком, којим не ѓовори ни један од виших или нижих учиићела, који наша деца никад неће научићи, а очеви и мајере њихове ни једну речцу му не разумеју"*.⁵⁾ Из тога закључујемо да се у школе мора увести језик којим родитељи разумеју своју децу а деца родитеље. Несторовић је чинио и практичне покушаје да се српски језик уведе у српске основне школе. У рукопису је предао Дворској канцеларији неколико уџбеника за српске основне школе 1813. године. Осам година је чекао да му рукописи буду враћени са одговором *"... да се њо извесићу заићаних народних сћарешина књиђе ње не мођу у школе увесићи, ићио су на њросћом језику сћисане"*.⁶⁾ Несторовић је упорно поновио своје захтеве 1822. и 1823. године, изричито изјављујући да се у школама успех не може постићи док се у школама буду употребљавале књије из 1777. године и *"... док се не сћишу како њо језику њако и њо садржају ваљане књиђе школске"*.⁷⁾ Због отпора црквене јерархије Несторовићев рад и настојања на увођењу српског језика у српске основне школе Аустрије остали су без резултата. Проћи ће више од три деценије након његове смрти када ће се почети са заменом црквенословенског језика српским језиком у школама Срба у Аустрији.⁸⁾

Приликом првог обиласка школа Несторовић се уверио у веома лош материјални положај учитеља у православним школама. Већ у Уредби од 1811. године он је написао: *"Међу мноћим знаћним узроцима који не само да су мало њо мало довели до њоћиноћ њројдања школа неунијатићкоћ обреда, нећо су доћринели да се њроћив ићтих њодиже њаква одвраћности, коју сам њојединачно честио сћомићао, а која је у великој мери њроузрокована не само крајње рђавим, нећо и веома несићурним и неједнаким њлаћањем учиићела"*.⁹⁾ Оно што је за учитеље и њихове породице било веома значајно - Несторовић је основао фонд из кога су учитељима исплаћиване пензије. Сви учитељи су прихватили и писмено се обавезали да ће целу своју годишњу плату одједанпут или у више рата уплатити у овај фонд.¹⁰⁾

Оснивање Прве српске учитељске школе

Није спорно да је најзначајнији резултат Несторовићеве делатности као врховног надзорника православних школа у Аустријској царевини било оснивање учитељских школа. Несторовић је 1812. године основао три учитељске школе, и то Српску у Сентандреји, Румунску у Араду и Грчку у Пешти. Ова трећа није заживела због отпора грчке јерархије. Овога пута предмет разматрања биће само оснивање српске учитељске школе. У монографији "200 година образовања учитеља у Сомбору", издатог 1978. године, др Никола Гавриловић је казао све што је било значајно о оснивању Прве српске учитељске школе. То је учинио на сасвим солидан начин. Писати о оснивању Сентандрејске препарандије значило би на неки начин понављати оно што је др Гавриловић написао у поменутој монографији. Због тога смо се одлучили да пишемо о оснивању Прве српске учитељске школе изостављајући општепознате податке. Уместо тога, саопштићемо дилеме, мишљења и ставове оснивача школе Уроша Стефана Несторовића о овом значајном подухвату. Све што ће се рећи о овој теми, до данас није преведено са немачког језика, па на неки начин представља новину. Све је то врло интересантно и могло би се сврстати под наслов *Виђено очима оснивача школе*.

Већ је поменуто да се Несторовић приликом четворомесечног обиласка школа 1810. године уверио у веома лоше стање српских школа у Аустријској царевини. Основни узрок таквог стања видео је у недовољној образованости српских учитеља. О томе он пише: *"Како ли се дух и срце моје ужаснуло, када сам са удивљењем видио, у чије су руке драга дечица, наследици племена нашег, и будући царства грађани, у чије су, велим, руке дошли. Нашао сам у наставници крајње невежство у начину преданија само возмућеније"*.¹¹⁾

У познатом писму Копитару Несторовић је написао следеће речи: *"Пошћуни недосћаишак школованих, васћишаних и образованих учишћела довео је до шрошћии школа и довео је до оишћие заиушћиеносћии морала код обичног народа"*.¹²⁾

Да је Несторовић не само оснивач него и иницијатор оснивања учитељских школа, сведочи следеће: "*Присјуио сам из-ради њредлоџа њо коме сам замолио за ошваране шрију њрејарандија*" (назива их Pflanzschule - расадна школа).¹³⁾

Нове податке о оснивању школе даје следећи текст: "*Величансѡво... није 1811 одобрило мој њредлоџ, неџо ми је наложило да ѡрибавим ѡшребан новац за издржавање ових усѡанова, да најишем ѡшребне књиџе и шѡо ѡре оснујем ове школе*".¹⁴⁾

Са каквим је све проблемима био суочен оснивач учитељских школа види се из следећег: "*У шом времену било ми је мучно, како и на који начин да осшварим ову намеру, ѡошѡо у шо време нишѡи сам имао ѡшребне зџраде у које бих ове школе смесѡио, нишѡи сам имо иједну форинѡу да би их ошремѡио и ѡодмирио осшале ѡшребе, нишѡи сам из ових народа ѡознавао довољно људи којима бих моџао сѡкојно ѡоверѡишѡи школске кашедре*".¹⁵⁾

Зашто се Несторовић одлучио да Учитељску школу оснује баш у Сентандреји? За то, по њему, постоји више разлога. "*Ово крунско шрџовишѡе налази се у здравом крају, удаљено 1 саш од џлавноџ џрада Будима, са досѡа сѡановника и са шаквим кућама у којима је младеж у сваком ѡџледу добро и сиџурно смешѡено*".¹⁶⁾

Врло је интересантан следећи разлог оснивања школе у Сентандреји. Наводимо га у целини: "*Било је неошходно и ѡримерено сврси да се срѡска ѡрејарандија оснује у оном делу Краљевине Уџарске џде је кулѡура народа на вишем сѡеѡену, морал ѡлеменишѡији и уошшѡе народ образованији... Учѡиѡел не може бишѡи само ѡоучен, неџо мора бишѡи и васѡишѡан да би моџао васѡишѡавашѡи и друџе. Сви ми знамо да су наши досадашњи учѡиѡели, и они који су их васѡишѡавали, сѡадали у најсировију врсѡу људи. Како је моџло бишѡи друџачије, када у родном крају нису ни чули за васѡишѡање а васѡишѡање код друџих народа им је шумачено као нишодашѡавајући изум или мода*".¹⁷⁾

Није занемарљив разлог што су у Сентандреји постојале слободне просторије за школу (цео спрат изнад основне школе) и што су га грађани великодушно понудили за Учитељску школу. "*Без ѡримедби и нећкања донели су ѡлеменишѡу и великодушну одлуку да*

и́ражени зорњи сїраїи на вечийо и бесїлаїно усїуїе їреїарандији... са великом радошћу шїо мо́зу нешїо да доїпринесу најреїтку националне кулїуре".¹⁸⁾

Несторовићевим напорима и делатности на оснивању Учитељске школе било је и отпора. То се најбоље види при установљењу трећег таса, који је био главни извор финансирања учитељских школа. Несторовић напомиње да се у свакој православној цркви сваке недеље и празником носе два "жрївена тїаса", од којих први служи за потребе те цркве, а други за помоћ месној сиротињи. "Ако се їрви тїас носи да би се од тїоџ новца їодизали велики тїорњеви, или набављало више звона, скуїоцено црквено їосуђе и лиїурѓијски орнаїи, зашїо не би мо́зао да се їприкладно уведе їрећи тїас, од чиїих би се їрило́га издржавале їреїарандије, из којих ће изаћи добри васїиїшачи и образовани учийшељи".¹⁹⁾

Несторовић наводи да се прикупљању прилога трећим тасом приступило немарно, да у многим местима неких епархија није ни започето, без обзира на неколико накнадно донетих наредби са највишег места. На једном месту он каже да је трећи тас уведен тек пре неколико месеци иако је препоручен свугде још пре четири године.²⁰⁾

Врховни надзорник се бринуо о томе да учитељску школу похађају добри а сиромашни ученици. "Учинио сам све да задовољим ову велику їоїребу и да савладам сиромашїво, које је велика смейња садашњем и будућем образовању учийшеља, и да олакшам боравак ученика и учийшеља їри їедаџошким заводима у Сенїандреји и Сїаром Араду, и да бих осїѓурао еѓзисїенцију, усїело ми је, уз дозволу највише власїи, да оснујем конвикїи у Сенїандреји 1814. ѓодине.²¹⁾ Овај завод за оїскрбу основао сам ја, иако у тїо време није било ни најмање новца за њеѓово издржавање, и обезбедио средсїва и тїо ни на чију шїшеїу".²²⁾

О популарности учитељских школа коју су оне имале у народу Несторовић пише: "О їредносїима, корисїи и сврсисходносїи ових завода убеђен је свако који їознаје њихово унуїрашње усїројсїво. Уочљива је разлика у образовању и ученосїи једноџ сада їриїремљеноџ насїавника и їређашњеџ, їуїшем неѓдашњеџ

директора намећнутог учитеља биће уочљив сваком".²³⁾ Па затим наставља: "Семесијралним исцијима присусићује небројано много људи, које ћера знаићжеља, а дрући обхрвани жељом да сазнају дух и орѓанизацију и да се увере у добар најредак насћаве и образовања ове младежи, која сћудира, ћуна наде".²⁴⁾

Овако је размишљао Урош Несторовић, први врховни школски надзорник српских школа у Аустријској царевини и оснивач Прве српске учитељске школе, у великом послу и бројним проблемима који су пратили оснивање прве српске препарандије.

Уз неспорно велики допринос развиту српских и уопште православних школа у Хабсбуршкој монархији, Несторовић је и за живота и после смрти био жестоко нападан. Најчешћи напади долазили су од представника црквене јерархије. Илустрације ради, навешћемо шта један епископ мисли о Несторовићевом раду: "*Овим начином моћло би се йојравићи оно, шћио је Несћоровић йокварио, овим начином исћребило би се из йрејарандије оно зло и йознаића йтенденција йроићив свјашченсћива раћови и ойозицију водичи*".²⁵⁾ Основни разлог незадовољства његовим радом била је јасно изражена намера Несторовића да се свештенству ограничи утицај на школе. Већ у Првој уредби он је написао следеће: "*Најсћирожије би се забранило... а нарочитћио свешћеничком сћалежу, који убудуће ионако неће имачи ни најмањи уићицај на учитељску сћруку*".²⁶⁾ После овога, сасвим је био разумљив став црквених старешина према његовом целокупном раду.

Ако бисмо данас, са ове временске дистанце, процењивали Несторовићево дело са основним питањем да ли је и данас понешто од тога актуелно одговор би, без двоумљења, био - да. Издвајамо његова три најзначајнија постигнућа:

- *Свесћирани увиди у сћиће школа и насћаве морају бићи основа сваког унаићређења васићићно-образовног рада.* Несторовић је то не само начело прокламовао, него и практично показао. Непосредно по ступању на дужност главног школског надзорника предузео је обимно инспекцијско путовање, које је трајало скоро четири месеца. Интересантан је и начин прикупљања података о стању школа. Осим непосредног увида и испита, који су били главни

извори сазнања, Несторовић је остваривао контакте са сваким ко му је могао пружити податке о школи и учитељима. Искрпно је разговарао са митрополитом, епископима, школским надзорницима, свештеницима, школским директорима, па чак и са ученичким родитељима.

- *Од образованости учитеља у највећој мери зависи наставни рад.* Основни узрок лошег стања школа Несторовић је видео у недовољној образованости учитеља. О томе је написао следеће: "*Пошћуни недосћајак иколованих, васћћаних и образованих учитеља довео је до пројасћи икола...*" Такво Несторовићево схватање га је подстакло на најзначајнији подухват у његовој надзорничкој активности - *оснивање прејарандија*. Подизање образованости учитеља на виши ниво је савремени захтев сваке педагогије. Образованост учитеља Несторовић је врло широко постављао. То се најбоље види из његових речи којима образлаже избор Сент-Андреје за оснивање препарандије. Он се одлучује за овај град, сем осталог, и због тога што је ту култура народа на вишем ступњу и морал племенитији.

- *Материјални положај учитеља* Несторовић је, такође, сматрао веома значајним за целокупан васпитно-образовни рад у школи. Већ у школским уредбама Несторовић овом питању посвећује посебну пажњу. Оно што је веома значајно, он је први оснивач фонда за пензије учитељима и њиховим породицама. Као да је наслутио да је материјални положај учитеља, као веома значајни чинилац успешности школског рада, питање које никада у потпуности неће бити решено.

*

Извори:

- 1) К. Т. Костић, 1936/37, *Из прошлости Учитељске школе у Сомбору*, Годишњак Историјског друштва у Сомбору, Сомбор, 39-40.
- 2) Прва уредба објављена је на немачком, а друга на латинском језику. Обе уредбе је објавио др Никола Гавриловић. Заслугом мр Ратка Јурића оне су преведене 1996. године.
- 3) Црквенословенски

- 4) *Народна школа и њуђи језици*, Школски лист, бр. 7, 1866. 99.
- 5) Урош Несторовић *О сѣању срѣских школа*, Српски летопис, 1870. и 1871, књига 113. Матица српска 1872. 260. (на немачком).
- 6) Никола Ђ. Вукићевић *Педесетгодишњица учишѣљишиа срѣскоѡ*, Матица, бр. 5. 1867. 101
- 7) Исто.
- 8) Први буквар на српском језику штампан је у Бечу 1853. године.
- 9) др Никола Гавриловић *План Уроша Несѣоровића о орѡанизацији срѣских и румунских ѣрославних школа у аусѣријским наследним земљама* (23. мај 1811. године), Матица српска, Прештампано из Зборника за друштвене науке, бр, 64/1978. 152.
- 10) Никола Ђ. Вукићевић, 1862, *Школска деѣуѣација*, Србски дневник, бр. 72.
- 11) К. Т. Костић, наведено дело, 39-40.
- 12) Урош Несторовић, наведено дело, 274.
- 13) Исто.
- 14) Исто, 275, 276.
- 15) Исто, 275.
- 16) Исто, 279.
- 17) Исто, 278.
- 18) Исто, 277.
- 19) Исто, 276.
- 20) *Меморијал Уроша Несѣоровића врховноѡ школскоѡ надзорника канцелару кнезу Меѣерниху*, Прилози за историју српске препарације у Св. Андреји, Архив за историју српске православне карловачке митрополије, бр. 17. и 18, 1912, 280.
- 21) 21. По Гавриловићу је то било 1813. године. године.
- 22) Исто, 276. и 277.
- 23) Исто, 275.
- 24) Исто, 276.
- 25) Писмо владике вршачког Јосифа Рајачића владици будимском Пантелејмону Живановићу
- 26) Др Никола Гавриловић, *План Уроша Несѣоровића...*(1811) 150.

Литература:

1. Вукићевић, Н. (1867): *Педесетгодишњица учитељских српскоџ, Матица, бр. 5.*
2. Вукићевић, Н. (1862): *Школска дејелуиација, Србски дневник, бр. 72.*
3. Гавриловић, др Н. (1978): *Дневник Уроша Несџоровића о обиласку школа из 1810. џодине, Матица српска, Прештампано из Зборника за историју. бр. 17.*
4. Гавриловић, др Н. (1978): *План Уроша Несџоровића о орџанизацији срџских и румунских ѓправославних школа у аусџијским наследним земљама (23. мај 1811. године), Матица српска, Прештампано из Зборника за друштвене науке, бр. 64.*
5. Гавриловић, др Н. (1978): *План Уроша Несџоровића о орџанизацији срџских и румунских ѓправославних школа у аусџијским наследним земљама (1813. године), Матица српска, Прештампано из Зборника за друштвене науке, број 65.*
6. Достанић, др Р. (1988): *Урош Стефан Несторовић, Мисао, бр. 29.*
7. Достанић, др Р (1997): *Први врховни школски надзорник, Педаџошка сџварносџ, бр.7-8.*
8. Костић, К (1936): *Из ѓрошлосџи учитељске школе у Сомбору, Годишњак Историјског друштва у Сомбору, Сомбор.*
9. Магарашевић, Ђ. (1898): *Из ѓрошлосџи срџске школе, Летопис Матице српске Нови Сад, свеска прва (књига 193).*
10. *Меморијал Уроша Несџоровића врховноџ школскоџ надзорника канцелару кнезу Меџерниху, (1912), Прилози за историју српске препаранције у Св. Андреји, Архив за историју српске православне карловачке митрополије, бр. 17. и 18 (на немачком).*
11. Несторовић, У. (1872): *О сџању срџских школа, Српски летопис, 1870. и 1871, књига 113, Матица српска (на немачком).*
12. Рајковић, Ђ. (1950): *Урош Сџефан Несџоровић и њеџове заслуже за школе, Нови Сад: Матица српска, Изабрани списи 1 - биографије књижевника.*
13. Руварац, Д. (1914): *Урош Несџоровић и њеџо рад као џлавноџ школскоџ надзорника, Архив за историју српске православне Карловачке Митрополије, бр. 4.*

Др Милан Баковљев

Факултет политичких наука

Београд

БОРЂЕ НАТОШЕВИЋ (1821 - 1887)

- школски саветник и надзорник српских школа, главни школски референт Карловачке Митрополије, председник Маџице српске -

Истакнути српски педагог, реформатор школства и просветитељ др Борђе Натoшевић обављао је више дужности које су му омогућавале да утиче на делатност Сомборске учитељске школе. Прва од њих је била дужност школског саветника и надзорника српских школа при Намесништву за Српску Војводину и Тамишки Банат у Темишвару. Њу је обављао од пролећа 1857. до почетка 1861. године. У надлежности му је била и Сомборска препарандија.

Закључивши да је велика већина српских учитеља недорасла свом послу, Натoшевић је одлучио да неопходну реформу српских основних школа започне оспособљавањем учитеља за успешнији педагошки рад с ученицима. Зато је организовао низ течајева, на којима је, у сарадњи с неколико

стручњака на које се могао ослонити, поучавао српске учитеље како да осавремене и рационализују школску наставу. Тиме је започело вишегодишње, веома успешно реформисање српских школа, захваљујући којем је педагошки рад у њима знатно побољшан.

Један од течајева из 1857. год. одржан је у Сомбору и трајао је више дана. На њему је са Натошевићем сарађивао Никола Вукићевић, дугогодишњи професор и управитељ Сомборске препарандије. Главна предавања на том (баш као и на осталим) течају држао је Натошевић, који је председавао и завршним испитима, на којима су полазници течаја имали да покажу колико су овладали новим методама дидактичко-методичког рада с основцима.

Следеће, 1858. године организовани су нови течајеви. Припремајући течај у Сомбору, Натошевић је упутио уреднику "Србског дневника" писмо у коме се каже да ће на течају Вукићевић учитељима демонстрирати нови начин поучавања ђака; да ће сви полазници течаја полагати испит; да ће успешни добити одговарајуће сведочанство и да на течај могу доћи само учитељи који су завршили препарандију. Уз то се додаје: "... највишије (у "Србском дневнику" - М.Б.) неколико, ал' у срце дирајући речи Сомборцима, да се смилују овој нашој сиротињи, учитељима, и да их као ђосије без њлаије на квартир и на косиј иримере..." (1, стр. 38-41). Сомборски течај је отворен - 1. јула - беседом Николе Вукићевића пред 100 учитеља (на крају течаја их је било 150). Предавања су окончана 7. августа, а затим се приступило испитима, па је течај трајао читавих шест недеља. Полазници су били учитељи из Бачке и Баната. Са њима је радио Вукићевић, по Натошевићевим инструкцијама. Наиме, да би се радило по његовим замислима, Натошевић је написао шест инструктивних писама и једно по једно их упућивао Вукићевићу, који је не само поступао по њима већ их је и преписивао и достављао предавачима на течајевима у Сремским Карловцима и Пакрацу. Та су писма у ствари изводи из чувеног Натошевићевог "Крајког ујујисџива" (2), али примери којима су илустровани изложени ставови црпљени су из Натошевићевих запажања приликом обилажења школа. Да би течајеви имали првенствено практичног карактер, предавачима је дата оваква инструкција: "Покажиџе... ирактично, на

деци, нека виде, што ће више вредети, нег цело изјашњавање" (1, стр. 88). За свој труд и успехе на течају у Сомбору Вукићевић је добио писмену похвалу "од високог ц. кр. Појечителјскаго просветио" (3, бр.127) - за шта се, свакако, zaloжио НАТОШЕВИЋ, који је на завршним испитима три дана испитивао сваког полазника из свих предмета (4, стр. 5-6) и том приликом стекао о Вукићевићу такво мишљење да га је одабрао за свог најближег сарадника, а уврстио га је и међу своје пријатеље. Може се слободно рећи да је Вукићевић већ тада постао најодлучнији и најуспешнији реализатор НАТОШЕВИЋЕВИХ педагошких идеја. Несумњиво је да је он одлично познавао НАТОШЕВИЋЕВО "КРАЈКО УЈУИЋСЊВО", а вероватно и његово "ВЕЛИКО УЈУИЋСЊВО", које је публикувано 1858. године под именом "УЈУИЋСЊВО ЗА ПРДАВАЊЕ БУКВАРСКИ НАУКА УЧИТЕЉИМА НАРОДНИХ УЧИЛИШТА У АУСТРИЈСКОМ ЦАРСТВОУ" (5). Сарадња и пријатељство ова два истакнута педагошка радника трајали су до краја НАТОШЕВИЋЕВОГ живота. То је веома позитивно утицало на педагошку активност Сомборске препарандије, којој је НАТОШЕВИЋ посвећивао велику пажњу не само зато што је имао у виду значај стручног оспособљавања будућих учитеља већ и стога што је веома уважавао њеног професора и управитеља Вукићевића и знао да он у тој школи остварује његове реформске идеје.

И каснијих година НАТОШЕВИЋЕВОГ надзорништва (1859. и 1860) учитељи су се стручно усавршавали на одговарајућим течајевима, који су одржавани искључиво у Сомбору, јер су Вукићевић и Сомборска учитељска школа обезбеђивали најповољније услове за њихову успешност.

У жељи да и тиме допринесе педагошком усавршавању учитеља, НАТОШЕВИЋ је 1858. године покренуо издавање "ШКОЛСКОГ ЛИСТА", нашег "првог гласила за школу и учитеље" (6, стр. 105). Овим је обележен почетак стварања домаће часописне педагошке књижевности, која је нашој практичној и теоријској педагогији омогућила интензивнији развитак у правцу достизања тадашњег европског нивоа. "Школски лист" је излазио у Новом Саду. Већину чланака написали су НАТОШЕВИЋ и ВУКИЋЕВИЋ. Трива Милитар сматра да првенство припада Вукићевићу (7, стр. 96), а и НАТОШЕВИЋ у једном

писму саветује Вукићевића да у молби којом ће тражити дозволу за уређивање "*Школског листића*" (1865. године) истакне да је кроз све године у том листу највише, и готово сам, радио (8, бр. 25, 414) - мада при том не треба изгубити из вида да је Натошевић тиме хтео да обезбеди свом пријатељу "*доказ способиња за редакцијора*" и да је скромност била једна од његових карактеристичних врлина. У сваком случају, Вукићевић је био један од два стуба на којима је почивао "*Школски листић*".

*

После укидања Српске Војводине и Тамишког Баната (1861. године), Натошевић је од краја 1862. до јесени 1867. године био члан школског савета Угарског наместиштва у Будиму и у том својству се старао о српском школству у Угарској. Разуме се, утицао је и на рад Сомборске учитељске школе. Већ 1863. године је школовање у њој продужено на 3 године (9, стр. 465). Године 1866. почео је с радом и ванредни течај за учитељице. Он је отворен 2. августа, а завршен је после 12 месеци. На њему је учествовало седам приправница, с којима су предавачи радили бесплатно. Дана 10. августа 1867. године одржан је испит у присуству Ђорђа Натошевића. Полагале су га све приправнице, а уз њих још и две друге кандидаткиње, које су се припремале приватно, мада је испит био исто тако озбиљан као и испит за кандидате-мушкарце, све кандидаткиње су га с лепим успехом положиле (10, стр. 246. и д.). То је био први учитељски течај за жене у Срба.

Презаузет пословима свог звања, Натошевић је понудио Вукићевићу да преузме уређивање "*Школског листића*" (11, бр. 25, 411). Овај је понуду прихватио, па је већ први број "*Школског листића*" за 1866. годину изишао у Сомбору, под његовим уредништвом. Уместо "*Додајка к школском листићу*" (који је 1865. године покренуо Натошевић, као први српски лист за младеж), Вукићевић је почео да објављује (такође као додатак "*Школском листићу*") "*Пријатељ српске младежи*" (чији је готово једини сарадник био Натошевић, који је и у "*Додајку к школском листићу*" објављивао само своје чланчиће за децу и омладину).

Ваља споменути и то да је Натошевић на самом крају своје будимске службе присуствовао (10. августа 1867. године), у својству званичног изасланика, већ споменутим испитима учитељских приправница у Сомборској препарандији (10, стр. 246-248). После тога је отишао у Србију, где је - на позив кнеза Михаила Обреновића - обављао дужност референта у Министарству просвете, и то до августа 1868. године.

*

По повратку из Србије (након убиства кнеза Михаила) Натошевић је од октобра 1871. године па све до своје смрти, 1887. године био главни школски референт при школском савету Карловачке митрополије, што ће рећи најодговорније лице за развој српских аутономних верозаконских школа у читавој Хабзбуршкој монархији.

И као главни школски референт, Натошевић се брижљиво старао о унапређивању начина припремања учитељског кадра, које се у почетку и даље обављало само у Сомбору, а касније (од 13. новембра 1871. односно од 1875. године) и у Пакрацу и Горњем Карловцу (у тамошњим, новоосновним учитељским школама).

Већ 1869. (припремајући се за дужност главног школског референта), Натошевић је у "*Школском листу*" публиковао свој нацрт о организацији учитељске школе (12, стр. 359. и д.). По њему би та школа радила у оваквим условима: Предмети: етика, познавање грађанских права и дужности, веронаука, психологија и педагогија с дотичним историјама, дидактика с методиком и практичним радом (као и познавање школских књига), српски језик с историјом књижевности, стилистика, црквено-словенски језик, земљопис с познавањем земаљског устава, повесница, аритметика с основама практичног земљомерства уз просто књиговодство и рачуноводство, антропологија с дијететиком, природопис и природословље, основи домаћег и пољског газдинства уз практична упутства у свиларству, пчеларству, воћарству, виноградарству и вртарству, основи народне економије, краснопис, цртање, појање, хорско певање и гимнастика с војничким вежбањем. Уз то, факултативно, знања потребна за

трговачке и занатске школе и немачки и мађарски језик. Течај траје три године. С приправницима раде три професора, један катихета и, по потреби, неколико помоћника, који предају вештине. Све сродне предмете предаје исти професор. Школом управља управитељ, који се бира сваке три године из редова професора. Главни надзор над радом учитељске школе врши главни школски референт. Све српске основне школе у месту где је учитељска школа представљају вежбаонице за учитељске приправнике. Сви учитељи станују у конвикту, и то сиромашнији бесплатно, а остали уз прописани улог. У Сомбору се има основати велика женска школа с посебним течајем за учитељице. Настава у њој треба да траје четири године, а учитељски течај још две године.

Нажалост, Српски народни сабор при доношењу Школске уредбе (1871. године), која ће представљати правну основу развитка српског аутономног верозаконског школства све до пропасти Аустро-Угарске, није се ослањао на предлоге Ђорђа Натошевића, већ на елборате које су други припремили. То се односи и на систем школовања будућих учитеља.

Сложивши се с Натошевићевим мишљењем да у стручној спреми запослених учитеља постоје озбиљне празнине, Школски савет је 19. маја 1872. године одлучио да се опет организују практични учитељски течајеви и поверио је тај посао Натошевићу. Из његовог "*Извештаја о практичним учитељским течајевима*" (13, бр. 194/1872), датираниог 20. септембра 1872. године, сазнаје се да је он и овај задатак успешно реализовао. У "*Извештају*" се каже: Учитељски течајеви служили су првенствено упознавању учитеља с практичним радом у настави оних предмета који су уведени Школском уредбом (отачаственица, права и дужности грађана, природопис, наука о чувању здравља, физика, геометрија, цртање, гимнастика и радови у врту). На течају који је одржан у Сомбору окупили су се учитељи из Барање, горње Бачке и доње Крајине. Радило се од 15. августа до 6. септембра. Обухваћена су 163 учитеља. Нека предавања је одржао сам Натошевић, који је присуствовао и завршним испитима. Те испите су полагали само они који су желели, добивши за то одговарајуће сведочанство. Није речено, али се подразумева, да је већину предавања на течају у Сомбору одржао Никола Вукићевић.

Мада је веома поштовао и волео свог најбољег сарадника и угледног члана Школског савета Вукићевића, НАТОШЕВИЋ је умео да буде, кад је то било неопходно, и према њему критичан. О томе сведочи тзв. "*случај ученика Кузмана Миловановића*". Реч је о једном догађају преко кога главни школски референт није могао прећи ћутке, иако је тиме довео у питање ауторитет Николе Вукићевића. Наиме, управа Сомборске учитељске школе известила је 6. октобра 1877. године школски савет да је одстранила из школе ученика Кузмана Миловановића зато што је 4. октобра начинио крупан изгред. Именовани ученик (потоњи школски референт Бачке епархије - М.Б.) - каже се у наведеном допису - био је на часу математике у III разреду прозван од професора М. Петровића да на табли изради неки задатак. Кад се показало да он то не уме, Петровић му је рекао да би било боље да више учи уместо што одлази на неморална места. На крају часа је Миловановић пришао професору, који је напуштао учионицу, и гласно рекао: "*Госјодин Петровић шалише се ви с оним, кога ви ранише.*" На то Петровић изјави: "*Боље да учите, него шито идеше са слушкињама*", а Миловановић одврати: "*Ви ваљда идеше са слушкињама.*" Професор Петровић је ово пријавио професорском збору, који је једногласно одлучио да се Миловановић искључи из школе. - Отац искљученог ученика, парох Миловановић из Врбаса, подено је Савету жалбу, наводећи да професорски збор није узео у обзир чињеницу да је професор Петровић речима "*Ти морална јројалице, нишкоче, шмокљану*" (пропраћеним позивом разреду: "*Пљујше га сви јљујше моралну јројалицу и нишкова*") изазвао његовог сина. - Школски савет је затражио изјашњење од Сомборске учитељске школе. Одговорили су Петровић и Вукићевић. Петровић је - напомињући да је одувек био строг према неваљалим ђацима, уверен "*да се само највећом сјрозошћу да из елемената какви долазе у јрејарандију шито шо ваљаној шшесашш*" - признао да је при изласку из учионице казао ученицима: "*Треба да је задовољан, шито друго шша не радим, шмокљан иде у друшшво слушкиња*" - нагласивши да је све што је рекао било изговорено с потребним педагошким тактом. Вукићевић се солидарисао с Петровићем и осталим члановима професорског збора, истичући да се својевремено и сам парох Миловановић жалио

на свог сина. - Натошевић је на седници Школског савета заузео овакво становиште: Из аката који су упућени Савету види се да део одговорности сноси професор Петровић, који је изазвао отпор код ученика Миловановића. *"Ја се ни мало не слажем са они изрази о сирожосци, који сасвим издају ѓосцодарско сцановишице;... учииељ иреба да је човек блац... Чудно је ио, науишиаици две године дана много и небројно иуици, иа онда у ирећој години, кад се курс свршује иераци на иоле... Да ће овим оицусиом сцашено бици 40 ћака, а друкче, да ће нанеци велика иицица Заводу и народу, ни ио не видим...; гоо сцрашење... не само да не вреди, нећо још дражи на иресциуе..."* Професор Петровић је осрамио ученика у присуству ученица. Стога *"ће осцаци већи удар, кад онај оде осцавици... уиисак, да је црдњу црдњом враици; нећо је моје мњење, да ца баци за ио задржаци ваља, да он сам... ирцианњем своје кривице, иа иоирачком иокаже... да је иедаћоција далеко моћнија, нећо да јој иреба насиља..."* Штавише, *"ја би у оваквом случају себе више осудио, нећо децу"* (14). Школски савет се сложио с Натошевићем, па је одлука о Миловановићевом искључењу поништена. Миловановић се касније показао достојним Натошевићевог поверења и тиме посведочио целисходног Натошевићеве принципијелне педагошке интервенције (15).

"Школски лисци" је почетком 1870. године престао излазити, и то због недовољног броја претплатника (16, стр. 375-376). Одлучивши да га обнови, Натошевић је, уз сагласност Школског савета, 27. септембра 1877. године послао дописе управама све три српске учитељске школе у Хабзбуршкој монархији у којима, у име Савета, пита да ли би се професорски зборови тих школа прихватили урећивања обновљеног *"Школског лисци"*. Све три школе су одговориле потврдно (17. 18). Савет је одлучио да се ослони на Вукићевића и Сомборску препарандију, те је 1880. године *"Школски лисци"* поново почео да излази. Вукићевић је известио Савет да је 1. јануара 1880. године започео урећивати и издавати *"Школски лисци"*, и то као орган Школског савета (19). Обновљени *"Школски лисци"* штампано се у Сомбору. Вукићевићу је у уредничким пословима помагао професор М. Петровић.

Треба још рећи да је Натошевић боравио у Сомбору и очу своје смрти. Наиме, усред лета 1887. године, он је пошао у обилазак школа. Пошто је провео седам напорних дана у Сомбору, отишао је у Срем, затим у Осијек, да би, најзад, стигао у Горњи Карловац, где је умро у ноћи између 22. и 23. јула (20, стр. 31).

Литература:

1. Варађанин, А. (1921): *Стогодишњица д-ра Ђорђа Натошевића*, Знаменити Срби, 1, Нови Сад.
2. *Крајко ујучиство за србске народне учитеље*, 1857.
3. *Дојиси*, бр. 127, Србски дневник, 1860.
4. Варађанин, А. (1921): *Нешто из доба Натошевићевог надзорничтва*, Учитељски весник, бр. 7.
5. Натошевић, Ђ (1858): *Ујучиство за предавање букварски наука учитељима народних училишта у аустријском царству*, Беч.
6. Нешковић, М. (1897): *Збирка педагошких радова*, књига трећа, Сремски Карловци.
7. Милитар, Т. (1953): *Школски лист*, Споменица учитељске школе у Сомбору, Сомбор.
8. *Писма Ђорђа Натошевића Николи Ђ. Вукићевићу*, збирка писама Матице српске, бр. 25, 414.
9. Деспотовић, П. (1902): *Историјска педагогија*, Београд.
10. *Први испис србских приправница у Сомбору*, Школски лист, 1867.
11. *Писма Ђорђа Натошевића Николи Ђ. Вукићевићу*, збирка писама Матице српске, бр. 25, 411.
12. *О учитељској школи*, Школски лист, 1869.
13. *Извештај о практичним учитељским печејевима*, Архив САН-Сремски Карловци, Фонд Школског савета, бр. 194/1872.
14. *Случај о случају ученика Кузмана Миловановића*, Архив САН-Сремски Карловци, Фонд Школског савета, бр. 189/1877.
15. *Решење о случају ученика Кузмана Миловановића*, Архив САН-Сремски Карловци, Фонд Школског савета, бр. 199/1877.
16. Вукићевић, Ђ. Н. (1869): *Изјава читељима*, Школски лист.

17. *Предлоз о уређивању "Школскоз листа"*, Архив САН-Сремски Карловци, Фонд Школског савета, бр. 9 и 53/1878.
18. *О уређивању "Школскоз листа"*, Архив САН-Сремски Карловци, Фонд Школског савета, бр. 249/1878.
19. *Поновно йокрепиање "Школскоз листа"*, Архив САН-Сремски Карловци, Фонд Школског савета, бр. 17/1880.
20. Шевић, М. (1922): *О Борђу Найдшевићу (1821-1887.)*, Педагогиска књижница, св. XVII и XVIII, Београд.

Др Раде Родић

Филозофски факултет

Нови Сад

НИКОЛА ВУКИЋЕВИЋ (1830 - 1910)

*- професор и вишегодишњи ујравнӣељ Учӣӣељске школе у
Сомбору -*

Нико није тако дуго и запажено, а не ретко и контроверзно, деловао у 220 година дугој друштвеној, културној и педагошкој историји Учитељске школе у Сомбору, као што је то случај са Николом Вукићевићем, главним учитељем, професором и директором те школе. Он је пуних педесет година (1853-1903) био централна личност школе, преживљавајући са њом све њене успоне и падове, остављајући тако јединствен и неизбрисив траг у нашој педагошкој прошлости.

Изузетно су биле сложене и противуречне прилике - друштвене, економске, политичке и културне - управо када је Никола Вукићевић започео свој рад у Учитељској школи. Три су битне

околности утицале на тај почетак. Прво, слом Револуције 1848. године и увођење Баховог апсолутизма онемогућили су политички и друштвено-културни рад младе српске буржоазије жељне народног препорода и упорне у очувању националног идентитета, пре свега, путем културе и просвете. Друго, црквене власти, још од самог оснивања школе (у време митрополита Стратимировића) а и касније теже да се учитељска школа нађе под њиховом контролом. Најзад, треће, Беч је желео, и то у пуној мери и остваривао преко своје администрације, да се на јединствен начин уређују школе у Монархији. У том троуглу Никола Вукићевић, уз пуну подршку надзорника српских основних школа Ђорђа Натошевића, започиње свој дугогодишњи педагошки рад у Учитељској школи и рад на подизању и унапређивању аутономних основних школа у Хабсбуршкој монархији.

*

Никола Вукићевић рођен је у Сомбору 1830. године. По завршетку класичне гимназије у Сегедину, започео је студије филозофије, али их је убрзо због слабог здравља напустио. Растао је и васпитавао се под снажним утицајем своје веома побожне мајке, кћери познатог сомборског свештеника Атанасија Зарића. Вукићевићев деда је у Мразовићевој Норми преко 30 година бесплатно предавао религијске предмете. Тако је он од малих ногу, у сенци великог деде, усвајао учење православне цркве која ће доминантно одредити његову друштвену, културну и педагошку делатност. У два наврата је покушао да оствари своју и мајчину жељу да и сам постане православно свештеник, али му то није успело (опет због слабог здравља) ни у Карловачкој богословији нити у Београду (Макарић, 1965).

Године 1853. постављен је, најпре, за главног учитеља, односно професора Учитељске школе за педагошке предмете, а од 1871. године све до пензионисања 1904. год. обавља дужност директора школе. Да ли захваљујући својој амбициозности, да ли систему просветне политике Монархије у то доба, да ли својој стварној надмоћи у питањима просвете и школства над својим савременицима, Вукићевић је уз ову функцију обављао и дужност

управитеља Српске више девојачке школе и управитеља свих сомборских основних школа, а после смрти Ђорђа Натошевића преузео је и дужност школског референта Митрополије карловачке и главног уредника *Школског листића*.

Иако без систематског педагошког образовања, као страствени следбеник и тумач напредних Натошевићевих идеја и као врли службеник просветне политике Беча, Вукићевић је веома предано и упорно унапређивао рад српских основних школа, нарочито у првих 30-так година свога рада. Објавио је већи број уџбеника за основне школе, низ запажених расправа и чланака у *Школском листићу* и *Србском дневнику*. Од 1866 до 1868. године издавао је и уређивао дечји лист "*Пријатељ српске младежи*" а сарађивао је и у бројним другим листовима и часописима (Васиљевић, 1989).

*

Иако се Урош Несторовић још 1813. године у Школској уредби, чији је био творац, залагао за обавезу општина да подижу школе где год има довољно дорасле деце, стање се током целе прве половине XIX века у том погледу није битније мењало. У српским насељима школа је било веома мало и претежно у једном стању. У свом најпознатијем раду "*Српске основне школе пре десет година и данас*" Никола Вукићевић пише: "...школа бијаше према броју жиitelьствa и у самим већим местима веома мало, девојачких школа беше само неколико, и то једнокласних..." Са горчином и тугом и Ђорђе Натошевић пише о стању српских школа, чак и када је његова реформа већ увелико кренула, указујући на жалосно стање школских објеката и услова рада у њима: "...Кад смо у први разред ушли, заћекли смо 140 ученика. Све сама ситна дечица..." (Србски дневник, бр. 175, 1863). Чак и планови нових зграда за школе предвиђали су огроман број деце у учионици. Тако један од тих планова пројектује, како Натошевић пише, скамије за 116-торо деце. "...Као да је то 116 томила лебова, или 116 глава куйуса, или 116 каменова, који ће то само лежати, а ничега више неће бити. Један учитељ на 116 деце, то је горе него један чувар на 116 јарића, јер овај их учи то мора, а не само чувајући..."

Ипак, од 1857. до 1867. године свесрдним и упорним залагањем Натошевића и Вукићевића материјални положај ученика и школа се постепено поправља. Општине прикупљају помоћ и за школе и за сиромашне ученике јер ови, слабо одевени и обувени, избегавају школу. Боље стојећим Сомборцима је препоручивано да *"ко квартирома ко костюм"* потпомогне ђаке Учитељске школе и учитеље који су у школу долазили на усавршавање.

Почетком друге половине прошлог века, када су се Натошевић и Вукићевић латили препорода српских школа у Монархији, учитељски кадар је, такође, био на изузетно ниском образовном, културном, педагошком, а са њима и моралном нивоу. Није био мали број учитеља по селима који *"незнају да напишу ни најобичнију љоворну реченицу, нији таблицу множења"*, а међу њима било је и полуписмених сељака. Поједине општине при запошљавању нових учитеља нису питале шта ови знају него *"пошио ће служити"*. О томе се још детаљније може сазнати из извештаја Ђорђа Натошевића о обиласку школа, као и у бројним прилозима у *Србском дневнику* с краја 50-тих и почетка 60-тих година.

Стога су Натошевић и Вукићевић, сем подизања и опремања школа, захтевали да их похађа и што више дорасле деце. Упоредо са тим највећу пажњу су усмерили на образовање учитеља, и то не само оних који се у учитељску школу већ уписани него и оних који у основним школама већ раде.

Под диригентском палицом Ђорђа Натошевића и уз све подробнију личну обавештеност путем литературе о новим педагошким и дидактичким струјањима, пре свих у Немачкој, Вукићевић је међу учитељима српских аутономних школа интензивно пропагирао, непосредно спроводио и контролисао крупне промене у настави. Силни је напор улаган у борбу против срицања као методе учења у почетном читању и писању. Чак су и новине биле активно укључене у обавештавање учитељства о течајевима на којима се тумачи нов метод учења. У томе је најактивнији био *Србски дневник*, који током лета 1858. године обавештава учитеље *"да ће им професор ѡрејарандије Никола Вукићевић нови метод учења ѡредавајти"* (*Србски дневник*, бр. 45, 1858). Течајеви су трајали шест недеља, ретко краће, током јула и августа, неколико година узаостпно. На

сомборском течају Никола Вукићевић држи предавања на основу дугих писама која му је слао Натошевић, а која су у ствари представљала стручне текстове са прецизним методичким тумачењима. Свако писмо се односило на по једну образовно-васпитну област: веронауку, певање, рачун, читање, рад са текстом и васпитање. Скоро да се не може ни данас ништа приговорити ставовима Натошевића и Вукићевића, да је, на пример *"вечбање главни посао, а не решавање, умни рад, а не ефекат: није већина рачунања цел, нећ вечбање умних снага, ради изобразовања и изощравања"* (Варађанин, 1921, стр. 70).

На сличан, веома енергичан начин, тражи се елиминација срицања приликом читања, затим вербализма, а захтева очигледност у настави : *"...непознати ствари не треба без иконе ниошито ни чииаи...*" Захтева се читање са разумевањем и повезивање прочитаног са реалним светом и животом.

Постоји доста чврсто уверење многих историчара педагогије да се, захваљујући Вукићевићу, Натошевићева мисао брзо и ефикасно ширила и освајала учитеље *"јер је Вукићевић знао својим слајко-речивим изразима, својим заносљивим и неуморним говорима и предавањима иако да задобије младе приправнике и старије учитеље, који су му слаји на подуку, да се нису могли ојргнути од добивеног убеђења ни после много година своје шерејне праксе"* (Варађанин, 1908, стр. 23).

*

Вукићевић није био, како је већ напред истакнуто, школован педагог, него је своје, свакако солидно педагошко образовање, стицао самосталним радом. На његов педагошки профил, а још више на његову практичну просветно-педагошку делатност, у великој мери је утицао Ђорђе Натошевић. Прва научна педагошка сазнања, према сопственом казивању, стицао је из дела немачких педагога хришћанске оријентације, што му је, с обзиром на рано религијско искуство стечено у породици, било по свему веома блиско. Натошевић је Вукићевићу слао радове Нимајера (Niemeyer), теолога и

педагога, Келнера (Kellner), који је био на челу католичких учитеља у Немачкој и Палмера (Palmer), евангелистичког педагога.

Слободно се може рећи да је Вукићевић у првој фази свог педагошког формирања, која се показала и одлучујућом, био изразити присталица хришћанске педагогије. Он ће то остати до краја живота и рада. Он сасвим изричито тврди *"...да е христѿијанско васѿиѿијаније начин најбољи и едини најсавршенији од коѿ се и најбољем усѿеху извесѿно надаѿи може. Овај васѿиѿијанија начин узима децу не само с моралне и инѿелекѿијуалне, неѿо и са есѿѿѿијичне и релиѿиозне, са социјалне и националне сѿиране на око..."* (*Школски лист*, бр. 19, 1862, стр. 292).

У следећој фази свог педагошког образовања Вукићевић се, за разлику од већине угледних педагога у Србији, опредељених за Хербарта, латио педагошке литературе прогресивне линије немачких педагога, а пре свих Дистервега (Disterweg) и Дитеса (Ditess), одбацујући Хербарта кога су тако прилежно прихватили и промовисали Војислав Бакић и други значајни педагози Србије. Може се с разлогом тврдити да хербартијанство у српским аутономним школама у Монархији, пре свега у Учитељској школи у Сомбору, где је безмало све педагошке предмете предавао Никола Вукићевић, није било не само у примени него је у широком учитељству било скоро и непознато. Учитељи српских аутономних школа први пут су 1873. године имали прилике да се упознају са Хербартом и његовим педагошким учењем. Упркос залагању Војислава Бакића, најистакнутијег хербартовца у нас, Хербартова педагогика није међу војвођанским педагозима прихватана све до почетка XX века. Питање је да ли за том чињеницом треба жалити и то сматрати недостатком педагогије у овим крајевима, као што то чини Макарић у својој докторској дисертацији (Макарић, 1965, стр. 240).

Поставља се питање како је било могуће да Вукићевић, као изразити поборник и пропагатор хришћанске педагогије и врли службеник Монархије, буде истовремено и присталица слободоумних, напредних идеја Дистервега и Дитеса, а не једног конзервативца типа Хербарта. Због своје склоности хуманистичким педагошким идејама и слободоумном педагошком мишљењу, Вукићевић је био често и

јавно нападан, а он се бранио да своја предавања припрема "...*по сѣисима најврснијих њедагоџа данашњег времена.*" (Вукићевић, Објашњење поводом оптужбе, *Србски дневник*, 22, 1862. и *Извештај Сомборске учитељске школе за 1874-75*, стр. 33). Њега су противници због оваквих опредељења сматрали типичним еклектичарем и практичарем, без јединствених и доследних педагошких концепција.

Налазимо да се та "противуречност" може протумачити на основу више разлога, од којих су два најзначајнија. Прво, Вукићевић је од Дистервега преузимао и у својим школама примењивао, пре свега, дидактичка схватања, принципе и правила која се и у модерној теорији наставе не потцењују, а од Дитеса је прихватао психолошке идеје, које су за своје доба представљале свежину и добру основу за унапређење наставног и васпитног рада. Друго, Вукићевић јесте без систематског педагошког образовања, али са неоспорном преданошћу васпитном раду, па је у таквим околностима морао бити електичар. То је, уосталом, била карактеристика бројних српских и осталих педагога у другој половини XIX века. Чак и данас међу педагозима и психолозима постоји доста распрострањено схватање да свака педагошка и психолошка концепција и школа у по нечему може бити прихватљива и корисна у васпитно-образовном раду. Тога је био свестан и Вукићевић, па тако у једном свом прилогу објављеном у *Школском листу* пише: "*А њочем е восѣиѣаније обделавање нарави и живоѣа, и восѣиѣаван од восѣиѣаѣеља сасвим индивидуално смѣѣран биѣи има, ѣо се веѣиѣ уѣравѣѣељ не сме ѣеданѣиски едне сисѣеме уваѣиѣиѣи, неѣо мора у овом ѣоѣледу сасвим избиращ (Еклекѣиѣик) биѣи ако ће ѣоѣреѣака да неѣрави". Због тога "... ѣедаѣоѣ биѣи мора, ѣо се с ѣуним ѣравом од ѣеѣа изчекиваѣи и исѣѣраживаѣи сме, да он све восѣиѣанија начине ѣознаје, и из свиѣу оно, шѣо је за ѣеѣове околносѣи најѣробѣиѣачније да одабере"* (Вукићевић, Н., *Школски лист*, бр. 19, 1862).

Могуће је код Вукићевића открити неке несагласности између његових општих педагошких ставова и идеја, с једне, и његове васпитне праксе неговане у Учитељској школи, с друге стране. Тако, на пример, он је врло критичан према примени физичких казни и непрестано захтева да се ученици не смеју шамарати, вући за косу или

уши, ударати по ноктима, да би било најбоље да се телесна казна у школама сасвим укине. Упоредо са тим, међутим, дозвољава кажњавање затвором и инсистира на строгој покорности ученика, забрањује ученицима Учитељске школе протестна окупљања и удруживања. Реч је, дакле, о строгом дисциплинском запу. То се може тумачити тако да је код Вукићевића долазило до противуречности између његових хришћанских и хуманистичких ставова као педагога и његових дужности као директора школе кога поставља државна управа и због чега је он дужан да сузбија ђачке слободе и побуне, политичке пре свих, као изразе нелојалности према Монархији. У једном свом прилогу (О одношењу учитеља према властима, *Школски лист*, бр. 19. 1862) Вукићевић пише: *"Власиј је учииџеља на њџово званије џосџавила...учииџељ је дакле дужан не само наредбе и налоџе власији џознавати и шиио џачније извршаваији, неџо и џрисијојно џошиџовање и џокорности власијима свуда и на сваком местиу одавати...дружиџе је џресџуйник закона"*.

Осим тога, он је, као превасходно хришћански педагог, сматрао да су покорност, послушност и оданост православној вери и државној управи основна врлина коју ученици ваља да усвоје.

Иако је прихватао Натошевићеве сугестије да *"нишиџи луџе нема неџо баџинама науку у децу уџериваији"*, Вукичевић ипак није могао да досегне одређење по коме учење и владање у великој мери зависе од ученичких слобода, без претераног педагошког запта који је у Учитељској школи у Сомбору многе ђачке одагнао од даљег образовања. Чак су и неки професори из истог разлога, после кратког живота и рада у Школи, ову напуштали, не могући се сложити са крутом дисциплином у Школи која је за време Николе Вукићевића и непосредно после њега владала (случај Паје Радосављевића).

*

Прва фаза дугогодишњег рада Николе Вукићевића се по много чему може сматрати плодносном, реформаторском и изузетно корисном како за подизање и унапређивање рада у основним школама и у Учитељској школи, тако и за подизање опште културе српских учитеља. Та фаза је обухватала период од 1853. до краја

осамдесетих година, када настаје период најпре постепеног, а затим све убрзанијег заостајања и кочења напретка, да би на самом почетку новог столећа Никола Вукићевић имао све више опонената не само у Учитељској школи него и у ширим просветним, друштвеним и политичким круговима. Занимљиво је да је у тој, првој прогресивној фази рада Н. Вукићевића, на пример, Учитељска школа у Сомбору прва у српским крајевима подигнута на трогодишње трајање (1869/70), али је зато у његовој другој фази, коју смо означили раздобљем стагнације, па и назадовања, Учитељска школа продужена на четворогодишње трајање и то на инсистирање Министарства Богочасти и наставе тек 1893. године. А тада је Учитељска школа у Горњем Карловцу, иако до тог периода третирана као нижа од сомборске, већ имала уписане ученике у четврти разред.

Дубоко религиозан и слепо одан чиновник Монархије, Вукићевић није имао слуха за надлазеће идеје либерализма, демократије и слободе, па се све чешће сукобљавао са првацима грађанских партија младе српске буржоазије и напредним интелектуалцима, педагошким посленицима на просветним саборима и у самом Школском савету Учитељске школе. Тако ће после учесталих и жестоких критика 1903. године Школски савет, на предлог изасланика Светозара Прибићевића, усвојили закључак "да се ујавишељ учииељских школа сомборских због дубоке сѣтаросѣи ѿосѣави у сѣиане мира". Вукићевић је овај закључак добро разумео, одмах је поднео оставку, а Школски савет му је одао признање и захвалност за његов педесетогодишњи рад, истрајном и корисном, на образовању српског учитељског подмлатка и подизања српских учитељских школа (Макарић, 1965, стр. 72).

Литература:

1. Достанић, Р. (1987): *Најѿошевићева реформа школа*, Нови Сад.
2. Макарић, Р. (1965): *Сомборска Учишељска школа у ѿериоду делатиносѣи Николе Вукићевића*, Нови Сад.

3. *Србски дневник*, 1863, бр. 175.
4. *Србски дневник*, 1858, бр. 145.
5. *Школски листи*, 1867, бр. 16.
6. Варађанин, А. (1908): *Др Ђорђе Најшошевић, реформатор српске народне школе, 1857-1907*, Београд.
7. Васиљевић, С. (1989): *Знаменији сомборци*, Нови Сад.
8. Вукићевић, Н. (1862): Објашњење поводом оптужбе, *Србски дневник*, бр. 22.
9. Вукићевић, Н. : *Извештај сомборске Училијске школе за 1874/75 год.*
10. Вукићевић, Н. (1867): Србске народне школе пре десет година и данас, *Школски листи*, бр. 16, 17. и 18.
11. Вукићевић, Н. (1869): Критично стање наших школа у Угарској, *Школски листи*, бр. 21.
12. Вукићевић, Н. (1869): Наша школска ствар, *Школски листи*. бр. 9. и 10.

Др Драгољуб Продановић

Институт за примену науке
у пољопривреди, Београд

МИТА ПЕТРОВИЋ (1848 - 1891)

*- професор математике и природних наука у
Учитељској школи у Сомбору -*

Професора Учитељске школе у Сомбору, Мита Петровић прихватио је научноистраживачки рад у педагошкој струци као моралну обавезу. Мада је његов професорски и научноистраживачки рад био свестран и обухватао широко подручје математике и природних наука, овом приликом даје се осврт на његова истраживања у области екологије воде у светлу данашњих сазнања.

Пијаћа вода - вечна потреба Сомбора, била је кроз векове више од потребе и жеље грађана да пију здраву воду. Воду су пили из реке Мостонге или из бројних загађених копаних бунара и умирали од дизентерије и других заразних болести.

Екологија воде некад и сад у Сомбору

Град Сомбор, иначе, лежи на језерским седиментима насталим у плиоцену преко којих су се таложили речни, речно-барски и копнени седименти, на 90 м. н. м. Према хидрогеолошким истраживањима од пре 110 година М. Петровића и Б. Жигмондија, као и новијим истраживањима од пре 15-20 година А. Сора и сарадника, у геолошком стубу издвајају се, по дубини, следећи пакети значајни за хидрогеолошку функцију:

Дилувијум

0,0-8,0 м -	слабопропусни повлатни седименти и еолски пескови, алеврити, алевритске глине,
8,0-40,0 м -	полупропусне средине млађег квартара; прва издан је у слоју ситнозних и средњезрних пескова најчешће од 16,0 до 36,0 м, прослојци шљункова и сочива алеврита,
40,0-65,0 м -	основна водоносна средина, речно-језерска, песковито-шљунковита наслага - ОВС.

Левантинска еџажа

65,0-165,0 м -	у подини ОВС су непропусне творевине доњег плеистоцена у којима је трећи водоносни слој на око 140,0-150,0 м у ситнозрним и средњезрним песковима.

Понџијска еџажа

165,0-375,0 м -	непропусне глиновите творевине са лапоровитим конкрецијама, прослојци глиновитих пескова.

Слабопропусни седименти у повлати добар су изолатор за све потенцијалне загађиваче прве издани, пољопривреду и индустрију. Међутим, загађење прве издани било је могуће продором отпадних вода преко усека, мелиорационих канала, или издизањем издани у

време великих падавина и плављењем објеката потенцијалних загађивача. Не тако давно, река Мостонга је у својим бујичним периодима продубљавала корито, стварала усеке и односила повлатни слој, што је видљиво и данас на микро рељефу града и околине. Један од усека у повлатни слој је и спољни одбрамбени шанац града, изграђен у време турске окупације. Осим своје основне функције, био и главни колектор за отпадне воде и један од загађивача. Ипак, иригационе воде са високом концентрацијом растворних соли биле су некада, као што су и сада, највећи загађивачи прве издани.

Професор математике и природних наука у Учитељској школи Мита Петровић (1848-1891) оставио је неизбрисив траг у природним наукама. Студирао је математику и природне науке на универзитетима у Тибигену, Халеу и Прагу и, одмах по завршетку студија, запошљава се као суплент-професор у Учитељској школи у Сомбору 1871. године. Исте године почиње настава за предмет природне науке. У току свог педагошког стажа од 20 година, осим природних наука, предавао је математику, економију, психологију, логику и немачки језик.

Петровић је први писац уџбеника за природне науке у Војводини. За кратко време издао је скоро све уџбенике за учитељске школе, више девојачке школе и један за гимназију, од којих ће многи, чак и после његове смрти 1891, све до формирања југословенске државе на Балкану 1918, бити у употреби. То су следећи уџбеници: *Нове мере у Аусџиро-Уџарској* (Панчево, 1873), *Наука о ђеомеџријским облицима* (Панчево, 1874), *Основи физике* (Панчево, 1876), *Поуке о кућарсџиву* (Панчево, 1876), *Човечије џело и њеџова неџа* (Панчево, 1876), *Основи хемије у крајџком изводу* (Панчево, 1884). Овом списку уџбеника може се прибродјати и књига која не носи атрибут уџбеника *Пијаћа вода - како се набавља и исџиџује* (Панчево, 1887), иначе изузетан документ о аналитичким методама испитивања вода које су се користиле у лабораторији Учитељске школе. Наиме, на основу података из *Школскоџ листџа*, може се закључити да се аналитика обављала оскудном опремом и у тесној просторији за збирке из хемије и физике, а касније и у кабинету за физику. Међутим, ти и такви услови нису ометали професора Петровића да на часовима

наставе буде изузетан предавач и експериментатор, а у научноистраживачком раду изузетан познавалац предмета који истражује. Данас смо у могућности да применом модерне аналитике потврдимо и проширимо резултате истраживања М. Петровића.

Сем очигледног талента за научноистраживачки рад, Петровић је имао изузетан дар да своја запажања и експерименталне резултате преточи у текст који се лако чита и наводи на озбиљна размишљања. Поједини његови чланци су праве песме у прози, иако у сваком ретку носе терет чињеница. У књизи *Из њрироде* (Панчево, 1888), у чланку о лековитим бањама под називом *Ново куйаџило у Бачкој*, професор Петровић пише: "Боже мили, као да је Бачка крива, шџо има бара! И зар су Бачкој њене баре на одметџ? Нема ли зар она нишиџа од својих бара?" ... "Збиља је џосведочила хемијска анализа, да су многе бачке баре боџаџе минералним честџицама и да су џо свом квалиџеџу и кванџиџаџивном сасџаву сличне мноџој минералној води, која долази из извора. Скоро у свима налази се обилно соде. На џом основу моџу се назваџи уџраво алкаличним водама". У истој књизи, у чланку *Вода услов живоџа*, дознајемо важну чињеницу са еколошког и хигијенског становишта: "Код веџине наших обичних бунара џрође она (вода) само кроз расџресџиџу и џрошну ораницу и скуџи се веџ у здравици, која је збијена и воду не џроџушиџа. Тако је средња дубина бунара у Сомбору око 3 метџра. Где су бунари џако џлиџки, џу веџ свака иоле јача киша има уџицаја на сџање воде". Ако је средња дубина бунара била 3 м, то значи да се вода пила и из плићких бунара и свакако не из прве издани! Аутор даље каже: "Искусџво од векова научило је џуде, да избору воде за џиће ваља велику џажњу џосвеџиваџи, јер није свака вода здрава за наш орџанизам" ... "Тврда вода није честџо зџодна ни за домаћу уџоџребу. У њој не може наиме да се скуха ни џасуљ ни сочиво, а није добра за џрање рубља. За ово џоследње узима се с џоџа речна вода или кишиница, јер џе су воде меке." Вероватно је овај коментар дао идеју Бланши Марковићу да поводом пуштања артеских бунара у рад спева песму *У џом Сомбору свеџа на вољу*.

Књига професора Петровића *Пијаћа вода - како се набавља и исџиџује*, са додатком 143 анализе пијаћих вода у Бачкој и по три

анализе вода Дунава и Тисе, јавља се у стручним круговима читаву деценију пре чувене књиге др Светолика Радовановића *Подземне воде* (Београд, 1897). Обе књиге дале су изузетан педагошки и стручни допринос хидрогеологији. Ако се тако може рећи, регионални значај Петровићеве књиге никако не умањује њену вредност. Шта више, бројни подаци о водама и квалитету вода овој књизи дају посебну димензију.

Треба знати да је професор Петровић дошао у Сомбор 1871, у када су се одвијали многи значајни догађаји у граду и водиле расправе у интелектуалним круговима о куги, незни људског тела, загађеним бунарским водама, блатњавим и некалдрмисаним улицама, потреби образовања деце и школском простору, бројним штетама на грађевинским објектима које су изазвале високе воде реке Мостонге (1871/72. велике падавине и надошла река Мостонга поплавиле су око 2/3 хатара Сомбора).

У то време Сомбор је имао преко 24.000 становника, те су комунални, здравствени и еколошки проблеми задавали велике муке градској власти. Када се анализира предговор књиге *Пијаће воде*, очигледно је да је Петровић на свом "високом" радном месту професора природних наука осетио потребу, да сем за педагошке обавезе, своје умне способности стави у службу заштите здравља и образовања грађанства. Његови добри пријатељи и саветници у том послу били су познати сомборски лекари.

Професор Петровић је ангажовани учесник у појединим радовима на бушењу првог артеског бунара. Анализира узорке воде и литолошки састав, саосећа са бушачима при првим негативним резултатима, верује да ће се "доћи до здраве воде". Његов други реферат *Артески бунар у Сомбору са њрофиллом артеског бунара*, који је објавила Српска краљевска академија 1891. у Београду, изузетан је научни допринос српској хидрогеологији, прави бисер у његовом опусу истраживања вода на територији Бачке и преко 370 штампаних дела. Реферат обилује бројним хемијским, литолошким и минераложким анализама које прати веома успешна стручна дискусија.

Професор Петровић одмерено и стручно уводи чињенице до којих долази у аналитичкој лабораторији, веома добро користи

стручну терминологију и, својим знањем и живом писаном речи, нараста до ауторитета који може да носи назив претече српског научника за области екологије и хидрогеологије.

Истражујући у Историјском архиву Сомбора 1997. године какву су воду Сомборци пили пре бушења артеских бунара, дознајемо да преко пута Архива у дворишту жупног двора, некадашњег фрањевачког манастира, и данас постоји уредно каптиран бунар ископан октобра 1779. године.

Имао сам срећу да тог дивног пролећног дана, 25 априла 1997, видим бунар. Испод процветале воћке налазила се сеница од кованог гвожђа и у њој бунар дубине 15-16 м, из кога се данас вода црпе електричном пумпом. Висина воде је 8 м, а дно је песковито и без муља. Воду сам узорковао да испитам физичко-хемијске особине прве издани и дознам каква је вода била у бројним бунарима пре 100 и више година. Познато је да је у интергрануларној стени брзина воде око 3 м/год. и да је њен правац кретања мађарска граница - Дунав. На пример, за период од пре 100 година може се проценити каква је вода била у бунарима на око 300 м удаљености од бунара у жупном двору, односно у бунару у жупном двору на основу познатог квалитета воде у бунарима у порти велике православне цркве или на крају Бајског пута (Војвођанске улице).

Изглед најстаријег кованог бунара у Сомбору

Имао је право татарски кан Газигерај који је пре 400 година певао песму о горкој води. Вода у бунару жупног двора није за пиће, те се питам како су Сомборци ову воду могли пити до новембра 1962.

године, када је пуштен у рад први водовод. Хемијски састав воде је такав да представља течну NPK ђубриво са свим потребним микроелементима: (у mg/l) - минерализација 1730; суви остатак 1280; Ca 147; Mg 70,5; Na 104; K 152,4; HCO₃ 927; NO₃ 147; P 1,45; B 0,7; Mn 0,01; O₂ 33, итд. тврдоћа 37 °dH. Добро је што жупник ову воду употребљава за заливање цвећа. Важно је да Сомборци знају да у баштама у првој издани за своје поврће и воћке имају квалитетно ђубриво. Непотребно троше паре купујући минерална ђубрива.

Истражујући, дошао сам до резултата какви су изведени од стране српског научењака Мите Петровића, како га је назвао у песми ученик Маринко Лазић у поводу његове смрти. Занимљиво је поређење квалитета воде бунара у жупном двору и квалитета вода неких бунара у граду и ближој околини које је контролисао професор Петровић пре 110 и више година (види табелу). Сигурно је да су резултати анализа веома подударни са нашом анализом; градске бунарске воде нису никад биле здраве за пиће, као ни она у најстаријем сачуваном бунару. Бунарске воде ван градског подручја нешто су биле повољнијег хемијског састава, али бактериолошки неисправне.

Табела 1. Хемијске анализе бунарских вода у Сомбору и околини према М. Пејровићу

Параметар	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Суви остатак, mg/l	2375	1680	1570	4450	1700	980	840	640	670
Орг. материје, mg/l	-	30,5	21,9	59,8	-	12,4	-	22,5	44,0
Амонијак mg/l	0,0	мало	0,0	0,0	0,0	мало	0,0	мало	мало
HNO ₂ , mg/l	0,0	мало	0,0	0,0	0,0	мало	0,0	0,0	има
HNO ₃ , mg/l	781	176	118	1875	637	131	47	6,0	4,0
Cl, mg/l	440	296	220	750	190	51,5	138	12,8	70,0
H ₂ SO ₄ , mg/l	м н о г о					мало	0,0	м а л о	
Тврдоћа °dH	58,3	47,4	59,4	38,7	61,7	9,0	28,9	25,0	24,2

Бунари и датум узорковања: 1 - исјред варошке куће, 31. 03. 1885; 2 - у њорџи њправославне велике цркве 28. 08. 85; 3 - на крају Бајске улице (Војвођанска улица) 4. 03. 85; 4 - велика војничка касарна, 11. 06. 84; 5 - зрађанска болница, 27. 03. 85; 6 - колодвор изван вароши, 8. 05. 82; 7 - Бресјовац, окрајски бунар, 2. 04. 85; 8 - Дорослово, шекија, 10. 08. 86; 9 - Шикара (шума), 20. 02. 1885.

Из бактериолошких анализа дознајемо да су воде биле веома загађене биљним трошкатама и микроорганизмима (инфузорије, дијатомације, монаде, конци гљива). У бунару испред варошке куће нађене су и амебе.

Захваљујући сомборској штедионици и многим прегаоцима, међу њима и М. Петровићу, на дан 4. фебруара 1890. године грађани Сомбора добијају квалитетну пијаћу воду пуштањем у рад првог артеског бунара. Уградњом широких цеви и филтера, на дубини од 150 м потекла је вода из трећег водоносног слоја са издашношћу на самоизливу од 0,98 л/с. У периоду од 1891. до 1960. године избушено је на ширем подручју града 35 артеских бунара.

Нажалост, немамо податак о физичко-хемијским особинама воде првог артеског бунара. Из реферата М. Петровића *Арџески бунар у Сомбору* дознајемо само каква је вода била пре уградње ширих цеви на 248 м дубине. Садржавала је 156,2 mg/l хлора и имала је температуру 22°C. Вероватно је тешка болест омела М. Петровића да своја испитивања настави.

Преостало нам је да проценимо физичко-хемијске особине воде првог артеског бунара и трећег водоносног слоја на основу анализе јединог артеског бунара у функцији у ложионици железничке станице, чија је локација северно од првог бунара и у правцу кретања подземне воде. Бунар је вероватно бушен пре 1914. године. До сада је репариран два пута, задњи пут 1985. године, када му је измерена дубина од 139 м. Бактериолошка анализа воде је у реду и редовно се контролише.

Дана 26. 06. 1997. године узорковао сам воду артеског бунара у ложионици. За време узорковања измерена је температура ваздуха од 28°C, температура воде од 13,8°C и рН 7,7. Делимични резултати анализе воде у лабораторији су: у (mg/l) - минерализација 830; суви остатак 550; Ca 9,3; Mg 11,6; Na 193; K 1,7; HCO₃ 564; NO₃ 1,8; NH₄ 0,1; NO₂ 0,015; Fe 0,08; Mn 0,02; B 0,7; F 0,8; U 0,001; O₂ 3,0; CO₂ 22,0, затим, мутноћа 2; боја 2; електропроводљивост 640 μS/cm; тврдоћа 4 °dH. Реч је о води Na-хидрокарбонатног типа која се веома разликује по садржини нитрата од бунарске воде код колодвора коју је анализирао професор Петровић. Интересантно је навести за артеску воду да је потрошња перманганата била 16,6 mg/l, а да се после 30 дана смањила на 8,7 mg/l

(максимално дозвољена концентрација, MDK=8-12 mg/l). Ако је овакав квалитет воде био код првог артеског бунара, онда се може рећи да су Сомборци имали добру и здраву воду. Како су временом цеви кородирале, долазило је до загађења воде и један по један артески бунар је испадао из експлоатације.

Данас Сомбор има савремен водовод који се ослања на извориште у Јарошу и постројење за пречишћавање отпадних вода. За разлику од времена о коме је било речи, сада се помоћу 12 нортон бунара експлоатише други водосносни слој од 40 до 65 m дубине. Капацитет водозахвата премашује 240 l/s воде. Квалитет сирове и пречишћене воде у другом водоносном слоју варира, што се види у табели 2. Сiroва вода (1, 2) и пречишћена вода (3) су Na, Ca-хидрокарбонатног типа и, као такве, веома погодне су за коришћење у заливним системима, за разлику од пречишћене пијаће воде (4) која је Na-хидрокарбонатног типа. Непогодна је за заливање земљишта и може да доведе до заслањења и смањења приноса биљних култура. С обзиром на MDK вредности, пијаћа вода има повећану садржину амонијачног азота, повећану електро-проводљивост и потрошњу перманганата. Засићење кисеоником није задовољавајуће, требало би према MDK да износи најмање 85%.

Табела 2. Сiroва и пречишћена вода у Сомбору

Параметар	1	2	3	4
Температура, °C	13,8	13,8	14,6	15,0
pH	7,6	7,5	7,7	7,9
Мутноћа, (Si-земља)		2		1
Боја (Pt-Co скала)	<5	3	<5	1
Електропроводљивост, (μS/cm)	710	710	720	680
Минерализација, (mg/l)		860		850
Суви остатак (180;*105°C mg/l)	*558	560	*545	600
Укупна тврдоћа, (°dH)	17,0	16,4	18,7	3,2
Утрошак KMnO ₄ , (mg/l)	11,1	11,5	9,5	8,7
Макроелементи				
Ca, (mg/l)	71,4	69,5	88,3	9,7
Mg - "	30,4	28,1	27,4	8,1
Na - "	54,8	108,0	56,4	220,0

К -"-	5,8	6,0	6,2	0,6
HCO ₃ -"-		610,0		555,0
Cl -"-	19,7	20,0	19,8	42,6
SO ₄ -"-	39,3	<2,0	63,3	<2,0
NO ₃ (као N) -"-	0,4	0,6	1,3	0,4
Микроелементи (делимично)				
Fe, (mg/l)	2,29	0,40	0,10	0,07
Mn -"-	0,06	0,10	0,003	0,01
NH ₄ (као N) -"-	1,15	0,78	1,3	<0,05
NO ₂ -"-		<0,01		<0,01
B -"-	0,0	0,3	0,0	0,8
F -"-	1,1	0,4	1,0	0,8
Растворени гасови				
O ₂ , (mg/l)	4,3	2,5	7,6	3,3
CO ₂ -"-	30,9	40,0	3,7	20,0
H ₂ S -"-		0,16		0,14
Засићење O ₂ , (%)	42,0		74,0	
Укупни трихалометани, (µg/l)	0,40		12,0	

Бунар и дајџум узорковања: 1 - сирова вода пре аератора у Јарошу, 10. 05. 1994; 2 - бунар у економији Пољопривредне школе, 18. 05. 1997; 3 - вода после хлорисања са хидранта удаљеног 300 м од хлоринајорске станице, 10. 05. 1994; 4 - вода са чесме у прасилишту економије Пољопривредне школе, 18. 05. 1997.

Да је којим случајем професор Петровић жив, сигурно би дао свој допринос екологији воде и удео у истраживањима нуспродуката хлоровања пијаће воде, названих скупа трихалометанима. Истраживања у последњих десетак година су показала да су трихалометани канцерогене материје од којих су хлороформ, дихлорбромметан, дибромхлорметан и бромформ најопаснији. Појава брома у води је највероватније из нечистог хлора. Данас се присуство трихалометана у води узима као индикатор присуства других канцерогених нуспродуката који се још истражују. Према анализи пијаће воде од 10. 05. 1994. године, сомборска пијаћа вода садржи (на 72 часа после хлорисања): у (µg/l) - хлороформ 85,5; дихлорбромметан 25,8; дибромхлорметан 9,8; бромформ 8,3. Појединачно и укупно садржина трихалометана је испод МКД вредности које је препоручила Светска здравствена организација.

Квалитет пијаће воде је животно питање опстанка људске популације и научноистраживачки рад који нема краја. Заштита воде и изворишта од загађења и контрола прераде воде у свим њеним фазама не трпи одлагања и представља стални задатак градских служби.

Да се вратимо уводном делу овог рада и анализирамо генезу седимената и воде како то тумачи М. Петровић: У *"вечийим ѓроменама маѓерије одржава се ѓрирода, из њих ѓоѓиче живоиѓ, коме ниѓиѓа ѓако није ѓроѓивно као мир, као засѓјајање, као увек ѓе једно исѓо... Наѓѓврђе сѓене у ѓечају времена, вруѓине и зиме ѓроше се и ломе, ѓо се ѓрошке њихове разносе на све сѓране и многе од њих дођу у ѓрилике, да мођу да ѓосѓану сасѓавни делови ѓлодне земље. Тако се н. ѓр. скоро све равно земљиѓиѓе између Дунава и Тисе, дакле и наше Бачке, сасѓоји из ѓрошака од сѓена, којима је некада било месѓо у високим карѓаѓским ѓорама..."* Арѓески бунари добили су своје име од француског ѓрофовсѓива Арѓоа, у коме су као иѓио се држи најѓре ѓакови бунари бушени. Може се реѓи, да се на сваком месѓу на земљи може да дође до воде, само кад се довољно дубоко буѓи у земљу... "Баш сада која се арѓески бунар и у Сомбору и искоѓан је већ ѓреко 280 метара дубоко".

Надам се да ће овај кратки осврт на истраживачки рад М. Петровића бити исто тако добро бити прихваћен као и његови радови у оно време за које каже: *"Писац ће биѓи среѓан, ако их ѓоѓиѓовани чѓѓаоци ѓрѓме и у овој новој одећи са исѓим ѓрѓрењем"*.

Литература:

1. Петровић, М. (1891): Артески бунар у Сомбору - са профилом артеског бунара, Глас, XXVI, Београд: Српска краљевска академија.
2. Петровић, М. (1888): Из природе, I, Велика Кикинда: Накладне-Штампарије.
3. Петровић, М. (1887): Пијаћа вода - како се набавља и испитује са додатком анализе пијаћих вода у Бачкој, Панчево: Књижара Браће Јовановић.

Др Ђорђе Ђурић

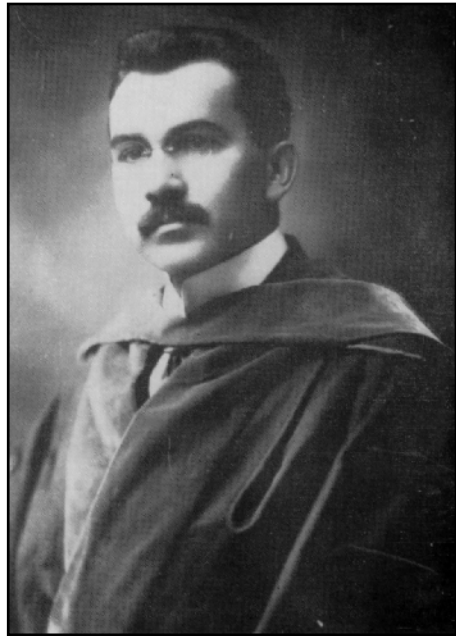
Учитељски факултет

Сомбор

ПАЈА РАДОСАВЉЕВИЋ (1879 - 1958)

*- ђак и професор Учитељске школе у Сомбору,
и професор Њујоршког универзитета -*

Др Паја Радосављевић један од најпознатијих истраживача у области експерименталне психологије и педагогије; личност високих способности и постигнућа у просветном и научном раду, немирна и радознала духа, широких интересовања - за психологију, педагогију, антропологију, историју, медицину, право; истрајан у стицању знања - ради чега је у младости мењао средине и образовне институције; цењени професор Њујоршког универзитета, на коме је провео скоро читав радни век; омиљени

предавач на семинарима учитеља у Југославији али не и прихваћен на Београдском универзитету - прешао је импресивни развојни пут - од ученика Сомборске Препарандије до плодног истраживача и професора једног од најпознатијих универзитета у свету.

Паја Радосављевић је рођен 9. јануара 1879. године у сремском селу Обрежу, где је похађао пет разреда основне школе. Државну реалку завршио је у Земуну. Први разред Српске православне учитељске школе завршио је у Сомбору (1894/95), други и трећи у Пакрацу, а четврти, завршни разред у Осијеку (1898). Студирао је педагошке науке на Педагогијуму у Бечу, а потом на Универзитету у Јени (1899-1890), једном од тада најзначајнијих центара за педагошке науке. Студије потом прекида и две године ради као учитељ у Мостару, да би их 1902/1903. године наставио на Универзитету у Цириху. Упоредо са студијама врши експериментална испитивања и пише докторску дисертацију код славног психолога Мојмана (Meuman). Пошто је веома успешно одбранио докторску тезу (1904), примљен је у Учитељску школу у Сомбору за професора педагошких и психолошких предмета. У Сомбору остаје непуну школску годину, а потом одлази у САД на студије експерименталне педагогије на Њујоршком универзитету. Тамо је магистрирао (1907) и докторирао (1908) и прошао развојни пут од асистента и доцента до редовног професора и шефа Департмана за експерименталну педагогију. Годину дана пре постављења за доцента Њујоршког универзитета, Радосављевић је провео као асистент психологије на чувеном Станфорд универзитету у Калифорнији. Пензионисан је 1945. године у звању редовног професора Њујоршког универзитета. Умро 1958. године у Ст. Петербургу, на Флориди.

*

Др Паја Радосављевић је експериментално истраживао многе психолошке и педагошке феномене, посебно памћење и заборављање. Радове је објављивао на српском, енглеском, немачком и руском језику. Публиковао је преко хиљаду радова, од чега десетак књига из психологије, педагогије, антропологије, биологије, историје. Осим педагошке и научноистраживачке делатности, учествовао је у многим културним и друштвеним организацијама, подржавајући национално ослобођење и културни развој Срба и других словенских народа у Аустроугарској. Учествовао је, такође, у организацији прикупљања помоћи Србији и Југославији у току Првог и Другог светског рата.

Сарађивао је и дописивао се са многим истакнутим лично-стима из света науке, просвете и културе и оставио око три хиљаде писама личне кореспонденције. Међу познатим личностима српског порекла, били су и Михајло Пупин и Никола Тесла. Са Теслом је остао пријатељ до краја живота, посећивао га и подржавао, сматрајући га нашим највећим научником и великим патриотом.

У Србији и Југославији је боравио више пута, одржавао семинаре и предавања за учитеље и сарађивао у многим просветним листовима и часописима. Много година током радног века, па и онда када је већ стекао славу професора Њујоршког универзитета, Паја Радосављевић је желео да се врати своме народу и да као професор Београдског универзитета, допринесе развоју наше педагогије и психологије на експерименталним основама, као што је то чинио у САД, где је због тога био прихваћен и веома поштован. Нема сумње да би Радосављевић, да је постављен за професора Београдског универзитета, унапредио наше педагошке и психолошке науке, као и допринео заснивању образовања на модерним научним достигнућима. Многи учитељи су, такође, то сматрали, на основу његових јавних предавања, објављених радова и, посебно, уџбеника педагогије и психологије. О томе сведочи, између осталог, и чланак о Радосављевићу, објављен у *Школском гласнику* након великог признања које му је упутио Мојман:

"Овако признање њонос је за нас све (нарочитио за нас учитеље јер је он из нашег јатиа њоникао) шитио имамо у своме народу итако одличног њедагоџа, који је не само као научењак ситекао заслужно признање, неџо је и као ѡрактичан школски радник, док се бавио ѡрофесуром у Учителиској школи у Сомбору, знао задобити млада срца и душе итадашњих учитељских кандидатиа, да џа се увек са највећим одушевљењем, љубављу и ѡшитовањем сећају и још увек раситијују за боравак њеџов, како би моџли доћи у личну ѡрејиску с њим. Шитија је само шитио Српситво не уме да ситвори ѡриликe, да итакав ванредан раденик, своје боџатио знање и искуситво у крилу своџа јатиа ѡримене и у дело ѡриведе, ите да ѡсле наших ситарих и заслужних ѡедагоџа, овај раденик ситвори ситожер ѡедагошка рада у

Српсѣву и изведе коло срѣмних и одушевљених љедаѣошких љионира, који ће и у нас љедаѣоѣици даѣи научна љолеѣа.

Но, надајмо се да ће и ѣо доба доћи!" (1910, бр. 1, стр. 1-2).

То време, нажалост, није дошло, вероватно услед тога што су се тадашњи главни педагози и филозофи у Србији, хербартовски усмерени, супротстављали надлазећем емпиризму и позитивизму у педагогији, па и Паји Радосављевићу као ватреном присталици ових тенденција. Радосављевић је оштро критиковао стање педагошке науке у Србији, наглашавајући: *"Моји љедаѣошки љланови дијамеѣрално срѣје са садашњим, као и са васколиким нашим љедаѣошким љеоријама"* (Молба за запослење, упућена Ђорђу Поповићу, главном школском референту за све српске православне школе у Митрополији (Карловачкој), 1904).

Ова ће критика бити још већа када се, после одбрањене докторске тезе из експерименталне педагогије на Њујоршком универзитету, вратио у Србију (1908), са жељом да добије место професора на Београдском универзитету. Мада је одржао велики број предавања за учитеље и добио пуно похвала и захвалности, ипак није био предложен за професора Универзитета. Тада је, између осталог, писао:

"Хербарѣијански конзерватѣивизам љознаѣ је не само у Германији, већ и у мноѣим европским љпровинцијама. Он је завладао у најновије време и нашим љедаѣошким свеѣом, иако је љемељ на коме је Хербарѣи основао своју љедаѣошку љалаѣу скроз и скроз оборен научноом оѣерацијом. Хербарѣиова љедаѣоѣија и морална филозофија имају још месѣо у истѣорији филозофије...

Дан-данас наши љедаѣози врло јаше на Хербарѣиовој васѣиѣној насѣави, формалним сѣуѣњевима, конценѣрацији насѣаве и друѣим хербарѣијанским, у љравом смислу керефекама. Та је љојава још ѣим јаднија и ѣора шѣо ѣакви људи хербарѣиовскоѣ кроја заузеше најбоље љозиције и чѣшава љедаѣошка комедија љо ѣиховом је рецеѣиѣу" (према: Искруљев, 1971, стр. 78).

Овако оштро супротстављање хербартовцима вероватно је Радосављевића дефинитивно удаљило од постављења за професора на Београдском универзитету. Против његовог доласка на Универзитет били су нарочито Бранислав Петронијевић и Никола Поповић, док га је подржавао Јован Цвијић.

У време научног фомирања Паје Радосављевића, у Европи и код нас још увек су била јака схватања хербартовског нормативизма, педагошког конзервативизма и практицизма. Наши педагози и филозофи били су формирани на тим идејама и отуда је разумљив њихов отпор Радосављевићевој оријентацији ка експерименталној психологији и педагогији и настојању да се психолошким и васпитним проблемима приступа експериментално и са више егзактности у проучавању. Мада је у почетку и сам писао у хербартовском духу, одласком на студије на Универзитет у Цириху и под снажним утицајем Мојмана Паја Радосављевић се потпуно определио за нови, позитивистички приступ, за експериментацију и научноистраживачки рад у образовању, по угледу на развој експерименталних истраживања у природним наукама и у психологији. Ова оријентација Паје Радосављевића, изражена је у његовим бројним радовима, почев од докторске дисертације из експерименталне психологије - *"Найредовање заборављања са временом"*, али није шире прихваћена у нас, нити је значајније утицала на развој наше психологије и педагогије тога времена. Његова жеља да допринесе развоју наше педагошке науке и приближи је модерним европским научним токовима, наилазила је на бројне препреке, недовољно уважавање његових научних достигнућа и на постављења на радна места и у средине које је он увелико превазилазио (Дервента, Вршац). То се односи и на статус који је добио у сомборској Учитељској школи.

*

На молбу за запослење Школском савету Карловачке Митрополије, Паја Радосављевић је примљен привремено - до краја школске 1904/1905. године - за помоћног професора Српске православне учитељске школе у Сомбору. Мада је имао докторат из експерименталне психологије и највише квалификације за професора педагошких и психолошких предмета, Савет је за сталног професора, уместо Николе Вукићевића који је управо отишао у пензију, изабрао Пају Терзина, наставника грађанске школе. Овај избор је извршен из

политичких а не стручних разлога, пошто је изабрани кандидат био активни члан Радикалне партије која је имала већину чланова у Школском савету.

Радосављевић је прихватио и овај, за њега као стручњака са докторатом, свакако понижавајући положај. Ангажовано и са ентузијазмом, предавао је психологију са логиком у другом разреду, општу педагогију и дидактику са методиком у трећем и историју педагогије у четвртном разреду. Одбацио је застареле уџбенике, писане у хербартовском духу, који су до тада коришћени, а ученицима давао умножене белешке својих предавања. Ова су предавања, као и умножени материјали, били на нивоу тадашњих европских сазнања из експерименталне психологије и педагогије. Мада белешке нису сачуване, о њима се може закључити на основу објављених чланака у часописима и на основу касније публиковане студије - *Наурић дидактике на темељу експерименталне психологије и логики* - која је публикована у више наставака у часопису *Нови васпитач*, 1907.

У предавања је уносио резултате научних истраживања и експерименталног рада, и тиме подигао наставу на виши ниво, одушевљавајући ученике за ове дисциплине. Са ученицима је успоставио блиске односе, проводећи слободно време са њима у шетњи и разговору, позивао их у стан и показивао своју богату библиотеку и психолошке апарате из своје "лабораторије". Основао је са ученицима Мушке учитељске школе ђачко културно друштво "Спас", а са ученицама Женске учитељске школе друштво "Нада". Циљ ових ученичких удружења био је да се ученици подрже у развијању моралних и националних вредности, те да се организовано супротстављају појави алкохолизма и других социјално неприхватљивих облика понашања. Све је то допринело да је Паја Радосављевић постао веома омиљен професор, што је подстакло неке његове колеге да почну оспоравати, сумњичити и негативно оцењивати његов рад. Упућиване су и притужбе патријарху Георгију Бранковићу, као председнику Школског савета против рада Паје Радосављевића. Пошто су околности за његов рад постајале све теже, Паја Радосављевић је поднео, најпре, усмену оставку коју је по наговору управитеља Школе, Божидара Борђошког повукао, да би

нешто касније поднео неопозиву писану оставку на место професора и напустио Сомбор.

Крута формална дисциплина и традиционална настава и васпитање ученика, као и "завист и злоба, уображеност, леност, скрупулозност и њедагошка рујина моје 'најближе околине'" - како је писао годину дана касније, утицали су на Радосављевића да напусти Сомбор и потражи место у коме ће његово богато искуство и образовање, радозналост и склоност експерименталном проучавању педагошких и психолошких појава доћи до пуног изражаја.

*

Студијама експерименталне психологије и педагогије на Циришком универзитету код Мојмана, иначе Вунтовог (Wundt) ученика и једног од оснивача експерименталне психологије, као и радом на докторској дисертацији, Паја Радосављевић је прихватио и развијао емпиристичку и позитивистичку оријентацију у проучавању психолошких и педагошких појава и примени метода објективног експерименталног испитивања и квантификације података, по угледу на природне науке. Оваква оријентација је сродна бихејвиористичком учењу, које је настало почетком двадесетог века и постало једна од главних психолошких школа, те је утицало и на педагошку теорију и образовну праксу (Нпр. Скинер/Skinner, Хал/Hull).

Оцењујући касније свој развојни пут, Паја Радосављевић је истицао значај Мојмана за своју научну оријентацију и писао:

"Када ми се дала њрилика да наставим универзу, нисам имао вољу за Јену, јер за време двогодишњег учишељевања у Мосиару, уверио сам се да је Јена чистио њеоријско једнострано школовање. Одох у Цирих... Али случај буде да своје образовање ѡредам у руке једног Вуншовог ѡака, др Ернесија Мојмана. Мојман се ѡек загрејао за овај оригинални ѡошхвал - експерименталну ѡедагошкју - и моје ѡедагошко образовање било је кудикамо боље него у Јени. Ошда сам имао ѡриликe да слушам и експерименталну ѡсихолошкју, да ѡрактично радим у ѡсихолошком и анѡројолошком лабораториошкјуму и суделујем у ѡедагошком и филозофском семинару" (Искруљев, 1971, 38).

Доласком у САД, студијама на Педагошком факултету Њујоршког универзитета, сарадњом са професором Томасом Балијетом (Thomas Balliet) и експерименталним истраживачким радом током израде магистарске и докторске тезе, Паја Радосављевић је додатно усмеравао на рад у експерименталној педагогији. Нова средина је била отворена за људе емпиријске и позитивистичке оријентације, што је одговарало и тежњама Радосављевића. Отуда је био прихваћен, а његов професорски и истраживачки рад веома цењен. То потврђује и податак да је пуних тридесет шест година рада провео на истом универзитету, као и да је при одласку у пензију, поклонио своју библиотеку од тридесет хиљада књига Њујоршком универзитету, у знак поштовања и успомене на свог пријатеља, Томаса Балијета, декана Педагошког факултета.

*

Паја Радосављевић је писао много и о разним психолошким и педагошким појавама. Најзначајније Радосављевићево дело из психологије, настало током боравка у Европи, свакако је његова докторска дисертација, одбрањена на Универзитету у Цириху: *"Најредовање заборављања са временом"* (1904). Дисертација је објављена два пута на немачком језику: први пут у издању Циришког универзитета, у ограниченом тиражу; други пут, под нешто измењеним насловом (*"Зайамљивање и заборављање код деце и одраслих, према експерименталним истраживањима"*), као прва књига у Мојмановој едицији "Педагошке монографије", у Лајпцигу, 1907. године. Овим, другим издањем дисертација је била шире доступна, високо оцењивана и цитирана. Већ у овом раду, Паја Радосављевић је увео експерименталну методу, објективно описивање услова и извођења експерименталног рада и квантификацију промена при заборављању. Извршеним истраживањем на деци и одраслима и коришћењем смисленог и бесмисленог материјала за учење, Радосављевић је оспорио или релативизовао неке налазе Ебингхауса (Ebbinghaus) о процесу заборављања. Он закључује, између осталог, да је процес заборављања уопште спорiji него што је тврдио Ебингхаус, те да

зависи од врсте материјала (смислени материјал се заборавља спорије него бесмислени) и узраста испитаника (деца мање заборављају него одрасли) и др.

Друго важно дело Паје Радосављевића - *Увод у експерименталну психологију* - објављено је на нашем језику у два тома: први 1908, други 1909. године, на укупно 677 страница. Ово се дело може сматрати првим комплетним уџбеником експерименталне психологије на нашем језику. Дело је, за оно време, писано као модерни уџбеник и обухватило је све основне садржаје експерименталне психологије: приступ експерименталној психологији са објашњењима основних појмова ове области у поређењу са класичном психологијом; историјски развој експерименталне психологије и њени основни правци развоја; предмет, задаци и методе, те класификације психичких појава. Највећи део прве књиге *Увода* посвећен је, у складу са традиционалном структуралном психологијом, проучавању осета, њиховом настанку и врстама, психофизичким карактеристикама и експерименталном проучавању. Други том *Увода* садржи тумачења сложених појава свести: сна, хипнозе, сугестије, пажње, прилагођавања и навика, осећања и вољне радње, представа, асоцијација, памћења, тачност исказа на основу сећања, фантазије и, процеса мишљења.

На крају другог тома *Увода*, Радосављевић наводи збирку психолошких експеримената поменутих једноставних и сложених појава свести. Књига је обogaћена и описом, за оно време модерне, психолошке лабораторије и њене опреме, као и биографским подацима о оснивачима експерименталне психологије: Фехнеру/(Fechner), Хелмхолцу/(Helmholtz) и Вунту.

Мада је *Увод у експерименталну психологију* писан пре деведесет година, пре него што ће психолошка наука остварити велики процват, књига Паје Радосављевића и данас може бити интересантно психолошко штиво. У складу са владајућом структуралном и асоцијационистичком оријентацијом, аутор је шире обрадио подручје осета и опажања, затим подручје представа, њихових асоцијација и процеса памћења и заборављања, док је мање пажње посветио процесу ми-

шљења које је схватао као представљање. Психологији, по мишљења Радосављевића, припада само апстрактно мишљење, односно репрезентативно симболичко представљање. Пошто оно није довољно експериментално проучено, то му и не посвећује много пажње. Књига је, иначе, богато документована описом поступака и резултата експерименталног испитивања, као и библиографским изворима за даље проучавање који су наведени на крају сваког поглавља.

Осим наведених дела, Паја Радосављевић је написао још неколико обимних књига које заслужују да буду поменуте:

Психологија за учишћеље свију школа као најобимније Радосављевићево дело, написано 1908. године на преко две хиљаде страница, али није штампано у целини, већ су само поједина поглавља публикована у часописима;

Нацрт оиће њсихологије за учишћеље (1908) представља систематски преглед садржаја опште психологије, писан у духу Вунтове поделе психичких процеса на интелектуалне, емоционалне и вољне (конативне);

Who are the Slavs? (Ко су Словени?, 1919) обимно је дело о Словенима, писано као прилог расној психологији (етнопсихологији), у коме се словенски народи приказују са историјског, политичког, културног и лингвистичког становишта, а аутор се залаже за уједињење словенских држава, по угледу на Сједињене америчке државе.

Паја Радосављевић је написао и бројне чланке и расправе, као и што је превео на наш језик значајна дела из психологије страних аутора.

Друго важно подручје публицистичког рада Паје Радосављевића обухвата дела из педагогије. Његови рани радови из области педагогије, као што је речено, писани су у складу са Хербартовим учењем, Наиме, у току школовања у учитељској школи, Радосављевић је учио педагогију из уџбеника Басаричека и Бакића, писаних у духу Хербартовог учења. Такође, за време студија на Педагогијуму у Бечу и на Универзитету у Јени професори су му били припадници Хербартове школе, те је његово педагошко образовање

било у духу Хербартовог учења. Одласком на Универзитет у Цириху и под утицајем Мојмана, Радосављевић напушта Хербартова схватања и усмерава се на експерименталну психологију и педагогију. Његов даљи развој, посебно у САД, текао је у правцу експерименталне педагогије. Најзначајније дело из ове области свакако је *Увод у експерименталну педагозију*, које је публикувано у два дела: први 1910, а други 1912. године. Други део има поднаслов *Опћа експериментална дидактика*. Пошто наслови ових књига не одражавају увек јасно њихов садржај, наводе се основна поглавља.

У првом делу *Увода у експерименталну педагозију* Радосављевић разматра следеће садржаје: приступ и методе проучавања душевних особина, поделе и односи душевних особина, изворне и стечене особине, утицај наслеђа и средине, са посебним освртом на утицај специјалних облика образовања на општије способности; промене у душевним особинама с доби и полне разлике у душевним особинама; обдарена деца (ванредна), однос између душевних и телесних особина; положај диференцијалне психологије ученика у систему психологије, нека начела душевног рада, узгајање у теорији и пракси, оци модерне педагогије (Стенли Хол и Ернест Мојман). Књига се завршава додатком посвећеном тумачењу страних речи.

Међутим, иза наслова ове књиге налазе се садржаји диференцијалне психологије а не експерименталне педагогије. Извесно објашњење за овакав садржај првог дела *Увода у експерименталну педагозију* произилази отуда што је Радосављевић планирао да напише *Експерименталну педагозију*, која би имала три дела: први, уводни, посвећен наведеним психолошким садржајима, други, посвећен експерименталној дидактици, а трећи део експерименталној методици. Прва два дела садржи *Увод у експерименталну педагогију*, док трећи део није објављен.

Други део *Увода* ("Опћа експериментална дидактика") посвећен је дидактичким питањима: одређењу предмета експерименталне дидактике, проблемима и принципима дидактике, подели (гранама) дидактике; домаћем и школском раду ученика, економији и хигијени учења ученика са приказом експерименталних истраживања више аутора; школском умору; интелигенцији ученика са приказом метода

испитивања и процењивања интелигенције; формалној дисциплини; психологији и педагогији навика; психологији и педагогији тестирања. Свако поглавље садржи приказ експерименталних истраживања више аутора, а завршава се одабраном библиографијом.

Нема сумње да се може спорити да ли су наведени садржаји Увода у експерименталну педагогију доминантно психолошки или педагошки. Радосављевић ове садржаје није чврсто раздвајао, у складу са Мојмановим схватањима. Сигурно је, међутим, да ова књига не представља целовиту и систематску експерименталну педагогију. Намера Паје Радосављевића, вероватно је била да овом књигом укаже на неке проблеме експерименталне педагогије, а можда још више, да прикаже технике, методе и резултате истраживања у овој области. Књига, отуда, нема карактер систематског уџбеника експерименталне педагогије. Уосталом, у то време, тако целовиту књигу нису написали ни Мојман, Лај, Басаричек нити Бакић. Књиге ових аутора садржавале су низ предавања која су посветили појединим питањима. Мада концепција ове Радосављевићеве књиге није довољно кохерентна, она је имала изузетан значај за увођење учитеља и наставника у основне педагошке и дидактичке проблеме и посебно у методе и анализу резултата истраживања.

Осим Увода у експерименталну педагогију, Радосављевић је написао и дела: *Позиџивисџичка џедаџоџија Оџисџиа Конџиа* (1920), *Модерни џланови за џроучавање џака* (1928) и бројне чланке и расправе, публиковане у многим просветним листовима и часописима.

Истраживања у подручју експерименталне педагогије, Радосављевић је допунио проучавањем појединих антрополошких карактеристика ученика, те је објавио већи број чланака из подручја педагошке антропологије, затим из биологије и историје и других области. Паја Радосављевић је оставио, такође, доста непубликованих рукописа, а не мали број рукописа је и загубљен.

Огромним истраживачким и публицистичким радом, Паја Радосављевић се може сврстати међу најплодније психологе и педагоге у свету. Његова најзначајнија дела припадају експерименталној

психологији и педагогији. Он се, отуда, сматра пиониром модерне експерименталне психологије и педагогије, не само код нас већ у европским, па и светским размерама. Залагао се за методолошку егзактност при истраживању у психологији и педагогији, по угледу на природне науке, за експериментално проучавање психичких појава и унапређивање педагошке праксе, за објективно истраживање и квантификацију података, те је у психолошкој усмерености био близак, можда и претходио, наступајућој бихејвиористичкој оријентацији. Бихејвиористичка школа, као што је познато, имала је, током двадесетог века, велики утицај на педагошку теорију и наставну праксу (Нпр. Скинер/Skinner; Хал/Hull). То указује на изузетне вредности радова Паје Радосављевића из експерименталне психологије и педагогије. Нажалост, целовито вредновање дела Паје Радосављевића још увек није обављено. Можда је томе допринело што је Радосављевић скоро цео свој радни век провео у САД, што је радове објављивао на више језика и у бројним часописима и педагошким листовима, те њихово прикупљање и проучавање захтева огромно време, напор и материјална средства. Можда се узрок може тражити и у томе што Радосављевић није имао прилику да, као професор Београдског универзитета, своје знање, искуство, методолошку усмереност и резултате истраживања пренесе непосредно на генерације студената, међу којима би свакако било и оних који би потпуније проучили и наставили његов рад. Његово дело, међутим, даје нам за право да га уврстимо међу петнаест великана Учитељске школе у Сомбору.

Литература:

1. Искруљев, Ј. (1971): *Др Паја Радосављевић - животи и рад*, Београд: Завод за уџбенике.
2. Крстић, Д. (1988): *Психолошки речник*, Београд: "Вук Караџић".
3. Радосављевић, П. (1908, 1909): *Увод у експерименталну психологију*, 1. и 2. део, Загреб: Наклада Хрв. педагошко-књижевног збора.

4. Радосављевић, П. (1911, 1912): *Увод у експерименталну педогогију*, 1. и 2. део, Загреб: Наклада Хрв. педагошко-књижевнога збора.
5. Радосављевић, П. (1910): *Школски гласник*, год. 3, бр. 1, стр. 1-2.

Стојан Бербер

Учитељски факултет

Сомбор

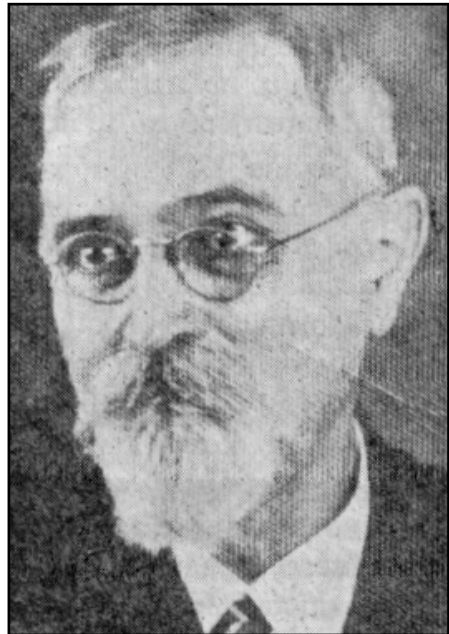
ВАСА СТАЈИЋ (1878 - 1947)

- професор Учитељске школе у Сомбору; хуманиста, национални борац, друштвени радник, публициста -

Васа Стајић, просветни, научни и друштвени радник, истакнути публициста и национални борац, био је професор и Учитељске школе у Сомбору непосредно пред Први светски рат, предајући српски језик, земљопис и историју.

Сомборски период живота Васа Стајића одликовао се ангажованом делатношћу у организовању српске националне омладине у Војводини, прво у склопу акције Демократске странке, а потом у оквиру рада српске Народне одбране, која се из Србије пружила и северно од Саве и Дунава.

У Сомбору је Васа Стајић издавао и уређивао лист за средњошколску омладину *Нови Србин*. Ту је припремио, а у Панчеву

штампао и читанку *Родољубиве њесме из нове српске књижевности*, у којој је био низ патриотских песама, којима је желео да буди родољубну свест својих сународника.

У Сомбору је Васа Стајић доживео да буде и оптужен за противдржавну делатност због које је осуђен на шест месеци затвора, па и отпуштен из Учитељске школе. Почетком Првог светског рата мађарске власти га поново изводе пред суд и утамничавају, па је Васа Стајић изашао из затвора тек пред свршетак Великог рата, настављајући да се бори за своје идеале хуманости и демократизације. Друштво га није увек разумевало, а ни он друштво јер су његови снови били далеко од стварности која је наступила ослобођењем Јужних Словена. Пред крај живота беше уверен да је део његових идеала испуњен, па се поново вратио младалачким идејама, не одступајући од грађанских захтева о демократији.

Био је велики национални борац, али и човек који је пропагирао и међунационалну сарадњу, маштајући о интернационалном хуманизму и југословенству.

*

Васа Стајић је рођен 1878. године у Мокрину, у Банату, у оном истом Мокрину из кога ће касније потећи и неки други значајни људи српског народа, а међу њима и познати песник Мирослав Антић.

Стајић је рођен у бурном времену, када је велики српски национални вођа Светозар Милетић водио оштру борбу против мађарског режима, јер је овај покушавао да одузимањем националних права Србима оствари идеју Лајоша Кошута из времена Буне 1848. године о постојању само једне, мађарске, нације у Угарској.

Гимназију је Стајић учио у Кикинди, потом у Сремским Карловцима. Као исказани социјалиста, био је удаљен из гимназије у С. Карловцима, па је по наговору пријатеља отишао у Сењ и тамо завршио осми разред и дипломирао (12).

Започео је да студира права у Пешти 1898, наводно да би као социјалиста могао више помоћи радницима, али је убрзо прешао на

Филозофски факултет (романистика и германистика). Стручно се усавршавао и у Паризу, Лајпцигу и Фиренци. Дипломирао је 1902. године у Пешти.

Радио је као учитељ у селу Рудни, у Банату, потом је наставник у Пакрацу у Учитељској школи, а 1904. године је у Гимназији у Пљевљима куда је отишао уз помоћ Јована Скерлића. Као немиран дух социјалистички оријентисан и антиклерикално усмерен, није био радо виђен гост, па је убрзо остао и без места у Пљевљима (1906).

Године 1907. постављен је за професора Мушке учитељске школе у Сомбору. Приступа кругу "*кикиндских демократија*", односно Српској демократској странци. Покреће 1912. лист *Нови Србин*, а ангажује се и као припадник србијанске Народне одбране. Због политичког деловања и подстицања српске националне самосвести код омладине, мађарске власти га осуђују на шест месеци затвора и 1913. године отпуштају из школе. Стајић, међутим, успева да одложи затвор и 1913. године прелази у Панчево, где издаје часопис *Српска просвета*, настављајући рад на националном и просветном пољу.

По избијању Првог светског рата Васа Стајић бива ухапшен са још неколико својих ђака и осуђен на девет година и десет месеци тешке тамнице, коју издржава по различитим затворима, понајвише у Сегедину и у Илави. Тада оболева и од туберкулозе. При крају рата успева уз помоћ супруге да се домогне слободе.

Октобра 1918. године већ је у Загребу, где постаје члан Средишњег одбора Народног вијећа Срба, Хрвата и Словенаца. Као велики поборник југословенства, залаже се за јужнословенско уједињење, уз приступање Војводине Србији преко Народног вијећа због чега се разилази са радикалима и Јашом Томићем, који је био за (што се и остварило) да се Војводина прикључи Србији самостално и неодложно.

Стајић се у новом друштву јавно декларисао као републиканац и демократа. То му је правило животне проблеме и тада и касније у новој и монархистичкој држави. Покушао је да помогне формирање Југословенске демократске лиге, а када то није кренуло жељеним правцем, прикључио се огранку Социјалдемократске партије. У политичким сукобима доживљава непријатности и повлачи се из јавног

живота, схватајући да су нова држава и ново друштво далеко од сна који је он сањао и због којег је робовао. Запошљава се као професор Гимназије у Новом Саду, а био је и секретар Просветног одбора Матице српске, а накратко је 1921. године уређивао и *Лейоџис* Матице српске.

Године 1922. у јануару оснива *Гетеево друштво* са опредељењем да изучава Гетеове додире са југословенском културом и да популарише дела овог великог немачког писца, али Стајићева акција не добија подршку већ бива и нападана, због чега Стајић брзо од ње одустаје, па већ у фебруару исте године помаже да се у Зрењанину оснује *Омладинска матица*, која је требало да проучава проблеме интелектуалца и њихову улогу у друштву и да изграђује "*тиши нормална, здрава, усјравна човека*" (14). Покреће часопис *Нова Војводина*, мада се ни тада не потписује као одговорни уредник. Пропагира демократске идеале и интернационализам, због чега се сукобљава са националистима и њиховим удружењима. У тој борби Стајић посустаје и у лето 1923. престаје да издаје свој часопис. Овај "*ајосџол Војводине*" (25) тада се повлачи у тишину научног рада, напуштајући и Матицу српску, у којој се одвија сукоб између конзервативне и либералне грађанске опције.

Године 1927. примљен је у Друштво југословенских књижевника (Загреб) и у Историјско друштво (Нови Сад).

Његова личност поново је блеснула на јавној сцени Војводине када је 1935. године изабран за председника Матице српске. На тој дужности, међутим, Васа Стајић не издржава ни годину дана јер увиђа да не може да спроведе идеје грађанске толеранције, па се дефинитивно повлачи у свој дом у Сремским Карловцима и наставља да пише историјске студије и списе из историјских архива. Сав се посвећује научној раду, изолован од јавности, због чега ни на улици не излази пречесто. Кашаљ и повишена температура учестало га нападају, али он упорно ради у истом положају - нагнут над столом, добро утопљен и замишљен, окружен старим рукописима Новосадског магистрата (27).

Када се појавио *Омладински џокреј* (ОМПОК) у Војводини, Васа Стајић му помаже мада зна да се иза тог покрета налазе социјалисти и комунисти.

Велика утеха овом националном борцу и хуманисти била је његова шездесетогодишњица, када му је у дом дошло око две стотине омладинаца да му захвале на поштеном раду и отпору конзерватизму и када је штампана *Сјоменица* о њему уз залагање пријатеља и ученика (21).

Други светски рат Васа Стајић провео је у кући, радећи непрекидно, усамљен као и раније, да би септембра 1944, на партизански позив, изашао на слободну територију у Срему (ћерка са мужем већ је била у партизанима), када постаје члан Главног Народно-ослободилачког одбора Војводине.

По ослобођењу укључио се у друштвени живот и вратио се својим младалачким идеалима, социјализму као таквом, уверен да је део његовог маштања остварен.

Изабран је 1945. за председника Матице српске и за члана редакције њеног Летописа.

Умро је на рођендан, 10. фебруара 1947, у 69. години живота.

*

Кад је Васа Стајић приспео за професора Мушке учитељске школе у Сомбору, имао је 29 година, био је упадљиво висок, округлих црних ичију и црне косе, ређих и мало опуштених бркова, а говорио је сугестивно, уверљиво, без упадљивих фраза и китњастости (25).

Директор школе у то време није више познати Никола Вукићевић, већ професор Павле Терзин, припадник Радикалне странке Јаше Томића.

То је и време када је непрекидно, са мањим променама, трајао притисак мађарских власти да се мађарски језик изучава у Школи чак са више часова него српски и да се ученици уписују као припадници конфесионалности, а не нације, па да и учитељи обавезно развијају свест код ученика о припадности мађарском народу. Било је и сукоба и међу самим наставницима, који су припадали различитим политичким партијама, а избијали су и ученички штрајкови (1909) због непедagoшког односа појединих професора и неповољних услова живота (24).

Када у Кикинди 1907. године бива од "*нових демократија*" покренут недељник *Српски глас*, његов сарадник постаје Васа Стајић. Оснивањем Демократске странке њени протагонисти су желели да помире политичке страсти разбуктане између радикала и либерала (Јаша Томић и Михаило Полит Десанчић), сматрајући да је демократизација власти најважније питање. У оквиру странке Стајић је прихватио да организује српску демократску омладину, али да омладина "*у просветним и социјалним својим тежњама не полази ни од Маркса ни од Бернштајна, него од Доситеја, Мушицкога и Стерије, од Светозара Марковића и Цвијића*" (21).

Посебно место у ширењу идеја "*кикиндски демократија*", окупљени око браће Јакшић и Тихомира Остојића (а близак им је и Сомборац Вељко Петровић), давали су просвећивању народа, писаној речи и држању јавнох трибина. Васа Стајић је у свему томе значајно доприносио. Забележен је случај сељака који је Васу слушао у Башаиду, па потом кренуо пешке у Меленце да га тамо истог дана чује поново (25).

У Мушкој учитељској школи у Сомбору Васа Стајић је предавао српски језик, земљопис и историју, а има сведочења да је предавао и психологију (26). Своје богато знање користио је и ван школе, за пропаганду националних циљева и спремања омладине за велико дело народног ослобођења, чиме је Стајић био близак делању Доситеја Обрадовића, али и активности Светозара Милетића, што га је истовремено удаљавало од младалачких социјалистичких идеја.

Године 1912. Васа Стајић улази у Народну одбрану, удружење патриота у Србији, чија централа беше у Београду, а које се успело пребацити и преко Саве и Дунава. Повезао се и са Вељком Петровићем и са Миланом Прибићевићем, секретарем Народне одбране, а неколико дана провео је и у Београду, о чему је сам записао: "*Вратио сам се из Београда врло рајоборан. Решен да ојонирам аустро-угарском режиму, и да у тој ојозицији и животи изгубим, почео сам први пут говорити без написана говора*". Постао је, практично, повереник Народне одбране (21).

Као професор усуђује се да ученицима даје и несвакидашњу тему за писани задатак - *Народна одбрана у мом селу*.

У јулу исте године Стајић организује са групом ученика "научну" екскурзију по јужној Угарској, па се пребацује и у Београд и ту се сви ученици уписују у Народну одбрану, након чега их официри упознају са српским оружјем и дају инструкције у случају сукоба Србије и Аустро-Угарске. Са мањом групом одабраних ученика Стајић потом одлази у Ниш, а успут држи ватрене националистичке говоре у Аранђеловцу и Ваљеву. У Нишу се налази са Миланом Прибићевићем и учествује са ученицима у стрелачким вежбама српских академица (21).

По повратку путује са ђацима по српским местима у Угарској и на трибинама диже посусталу веру у национално ослобођење.

У Сомбору је Стајућ покренуо 1912. године и месечни лист за средњошколску омладину *Нови Србин*. Први број је изашао септембра месеца, а као одговорни уредник потписан је Милан Стричевић, штампарски радник, али се зна да је листу Стајић био и издавач, и уредник, и главни текстописац. У програмском чланку о новом Србину он између осталог хвали Вељка Петровића.

"Борбено и храбро расиоложење Новога Србина, његово самопоуздање, вера у српске идеале, у српски демократијизам и српску слободу, сви њи садржаји наше суше су нашли израза и у српском њеснишћиву до данас. Сјомињемо само Родољубиве Песме Вељка Петровића, које су добар део наших мисли, њежња и њодвиџа изразиле у сѡиховима које бију рѡимиком била наше душе и нашег живоѡића" (20).

У Новом Србину Стајић се залаже за сарадњу са Мађарима, али је оштро против мађаризације Срба. Он пише да ће *Нови Србин* радити *"ѡо далеко радикалнијим мѡиодама, негѡ шѡио се радило до сад; ѡројовѡдајући ѡѡѡребу виѡешке жрѡиве, ѡѡѡребу српских и ѡеѡријѡиљских лешева који ће заѡѡишѡи ров шѡио нас раздѡаја од Слободнога Српсѡива, он ће убрзѡи јављање већег броја ѡрвих жрѡава у борби ѡроѡив Модернога ѡеѡријѡиљѡа, жрѡава-ѡреѡеца, ѡосле којих ће доћи леѡије бораца за Народно Уједињење"* (20).

Такво нескривено позивање на крајњи српски национални циљ није остало неопажено мађарским властима, али није запретило ни Стајића да у истом духу настави започети посао.

У чланку о Србима у несрпским школама наводи пример и младог Милана Коњовића, који је најбољи ђак у четвртог разреду Сомборске гимназије, у којем је разредни старешина професор Колман, за кога Стајић каже да му се "обично поверава разред у коме има мно̀го Срба - да би их рас̀терао" (20).

У бројевима листа за новембар и децембар Стајић поздравља успех српског оружја у Балканском рату и протеривање Турске, односно ослобађање српских крајева, али указује и на дволичну, агресивну и антисрпску политику Аустро-Угарске у речима грофа Берхтолда да се не може допустити "да на нашој ју̀гоисточној г̀раници ојачају неј̀ријателски нам елементи" (20).

У наредној години *Нови Србин* у заглављу има већ друго обележје - то је часопис *Ср̀ске Уједињене омладине у У̀гарској*.

Запажа се да у часопису сарађују Вељко Петровић и Исидора Секулић, али и да нема других значајнијих имена, односно да су чланци често непотписани, да кроз већину провејава слична национална мисао о новом лику борбеног Србина, што упућује да их је писала једна иста рука, рука Васе Стајића.

Популарност Стајићева је тада била велика код српске омладине, посебно код новосадске и пештанске.

При једном повратку из Београда Стајића хапсе мађарске власти и изводе на суд. Кажњавају га са шест месеци затвора, што он успева да одложи, па полази на Приморје ради одмора. Успут застаје у Сарајеву и Задру, а по повратку и у Загребу, и држи предавања којима велича српску војску и Србију. Дочекиван је свуда углавном срдачно, што је одраз и углада Србије након успешно окончаних балканских ратова (21).

Изгубивши после судске пресуде и посао у Мушкој учитељској школи у Сомбору, Стајић прелази у Панчево, у коме, уз помоћ Народне одбране, отвара књижару *Нови Србин* и покреће часопис *Ср̀ска просвета*, а штампа и своју књигу, у Сомбору припремљену као издање *Ново̀ Србина, - Родољубиве песме из нове ср̀ске књижевности*.

Ову антологију Стајић као приређивач назива читанком. У њој су штампане песме родољубивог карактера, више или мање успешне, а од песника заступљени су и Његош, и Јакшић, и Змај, ту је и Лаза Костић, али и Вељко Петровић, Шантић, Дучић, Мирко

Королија и други више или мање знани књижевници. Да читанка не би, пише Стајић, била регионалног карактера, унео је у њу три хрватска песника.

Антологија садржи објашњења неких мање познатих речи и израза, али и поговор у коме се каже да је "*ово њрва свеска чиїанке Нової Србина, у којој мислимо објавиїи главне текстове најпо-їребније за сїварање срїскога круга мисли*" (23).

На Видовдан 1914. године Стајић организује ученичку посету Косову, а већ почетком објаве рата Србији од Аустро-Угарске бива ухапшен на дан прве и делимичне мобилизације, 26. јула, са још неколико ученика, већином препарандиста из Сомбора. Оптужен је за везу са Народном одбраном и посредно за припрему сарајевског атентата, а није заборављено ни његово писање у *Новом Србину*. Осуђен је током неколико убрзаних процеса на девет година и десет месеци тешке робије, углавном за делатност којом се бавио дак је био професор Мушке учитељске школе (Препарандије) у Сомбору.

Тако је почело његово тамновање за националне идеале, слично тамновању Светозара Милетића.

*

Васа Стајић је велики прегалац писане речи.

Бавио се углавном научном и стручном литературом.

Након антологије *Родољубиве ѡесме из нове срїске књижевностїи*, издате у Панчеву, он је у истом граду, након робијања, 1922. године штампао књигу *Између животиа и књижевностїи*, заправо своје одабране чланке и белешке. Књига је писана, по сопственом казивању, у "*їиїиїни сужничке ћелије*", као допуна живе речи "*неквалификованої учїиїеља књижевностїи*". Та Васина претерана скромност исказује се и у речина о себи у даљем тексту: "*Ученик Сократиа, он зна бранице свога дара*" (10).

У својим текстовима, међу којима су и два до тада необјављена, Стајић је против немачке теорије о привилегисаној класи плавокосих долихокефала, заправо Немаца, која је предодређена за владање јер вели да не верује "*да лубања одређује душу више него ли душа лубању*".

Залаже се за југословенство, мада схвата да је југословенска мисао "више рачунска мисао, неџо ли осећање", па каже да стубови југословенске мисли, а у српске стубове на прво место ставља српске јуначке песме. Хвали Доситеја, Вука, Његоша и Бранка, али не и Дучића и Ракића, јер ови последњи "славе декаденсу и као ѿакви не ѿреба да ѿосѿтану народна својина" (10).

"Ми нисмо - ѿише - ѿроѿив неразумљивосѿи која је узрок у чииѿаоцу, неџо ѿроѿив неразумљивосѿи која насѿијае оѿуд шѿио ѿесник неће, ѿо ѿроџраму, или не уме, ѿо ѿалениѿу, да буде херој и ѿророк, човек велике душе и срца, инѿерѿреѿиѿор живоѿи" (10).

Године 1926. излази му монографија *Светѿозар Милетић, живоѿи и дело*, заправо студија о том великом политичком вођи Срба Војвођана, са пуно детаља из Милетићевог живота и са нескривеним симпатијама писца за главног јунака. Књига се местимично чита и као романсирана биографија, а љубав писца провејава у свему што се о Милетићу говори. Национални борац Стајић, који је ради српства лежао у тамницама, као и Милетић својевремено, није ни могао друкчије, канда, да се односи према свом претходнику и духовном вођи с обзиром да је његовим, а не неким другим, стопама ходио (1).

Године 1933. Стајић објављује монографију *Јован Јовановић Змај*, односно студију о великом српском песнику Змају, којега сматра највернијим другом и политичким саборцем Милетићевим. Змај је, према Стајићу, у књижевности, односно поезији, казивао програм Милетићеве Српске слободоумне народне странке и борио се за њене идеале. У књизи је мање оцена о књижевном Змајевом раду, а далеко више о његовом политичком ангажовању. Змај је, пише Стајић, пратио верно Милетића и када су га други пријатељи напуштали. Говорећи у овој књизи, незаобилазно, подоста и о Милетићу, писац вели:

"Нема и не може биѿи мноџо људи који на ѿриликe реаџирају ѿравилно, који својом лучом обасјавају мрак свакидишњице. И кад се ѿакав човек ѿојави у неком друшѿиву, ѿреба ѿоћи за њим, без сѿираха да ћемо изџубиѿи индивидуалносѿи. Јер ѿрваку и није даѿиа своја идеолоџија да је задржи за себе; неџо да око своје мисли окуѿи најбоље савременике, ѿомоџне им да најѿкриле своју слабосѿи, улеѿшају и осмисле свој живоѿи" (2).

А Милетићева мисао, пише даље, "*круйна и јасна као зорња-ча, мисао народног уједињења и грађанског ослобођења, ослобођења од сјољашињих и домаћих Турака, заслужила је да је њевају њесници, да је служе синови народа*" (2).

Од 1936. до 1940. године Стајић неуморно исписује из Новосадског Магистрата грађу за *Новосадске биографије*, штампане у пет књига, сваке године по једна, редоследом азбучника. У тим књигама налазе се краће или опширније биографије најпознатијих српских новосадских породица, оних које су битно учествовале у културном, привредном и политичком животу српског народа. Ту су приче о Игњатовићима, о Десанчићима, о Каћанским, Јовановићима и Костићима, о Милетићима и Натошевићима, о Стратимировићима и Савићима, и иним (3-7).

Током 1941. године излази му из штампе и књига исписа из Архиве новосадског магистрата *Привреда Новог Сада 1748 - 1880*, у којој доноси чланке о пољопривреди, занатима и занатлијама, трговини и трговцима (22).

У току Другог светског рата, повучен и осамљен, ради исписе из Архиве новосадског магистрата за књиге које ће се појавити након рата, и то *Грађа за културну историју Новог Сада* и *Грађа за њолишичку историју Новог Сада*.

У првој књизи казује о здравственој култури, о школама, о књижарама и штампаријама, о позориштима и друштвеном животу Новог Сада, а у другој о политичким збивањима, понајвише о Буни 1848/49. године и после ње. Прекинуо је казвања о политичким збивањима са годином 1879. и објашњава да је то учинио јер није имао довољно снаге, односно да је после тих година Нови Сад стално на политичкој низбрдици, мада има и оних грађана који мисле друкчије и фасцинирани су појавом Јаше Томића, са којим се писац књиге не слаже. О свему томе писао је и скупљао грађу, вели, "*за време Независне државе Хрватске, онда када су усташе прекидале наш рад, њоучавајући нас да српска историја више не њостоји*" (8, 9).

Васа Стајић написао је и књигу *Великокикиндски диширики* 1776-1876, у којој опширно и са великим симпатијама казује о својој Кикинди и њеној околини, о постанку Кикинде насељавањем шај-

каша, о успостављању магистрата, о Буни, о Војводству Србије, а затим о свим важнијим привредним, просветним и политичким великокикиндским збивањима, што књигу чини незаобилазном у проучавању историје северног Баната (11).

Његово богато знање историчара и публицисте користили су многи ствараоци, па и Милош Црњански пишући своје ремек-дело *Сеобе*, јер му је Стајић указивао на архивска документа о обрштеру Вуку Исаковићу и његовој породици, а давао сугестије и о другим појединостима времена у којем се одвијају сеобна путешствија Милошевих јунака.

*

У историји српског народа Васа Стајић остао је познат и цењен као национални борац, али и као значајан културни, просветни и научни радник.

Колико га је омладина волела и поштовала сведочи и Вељко Петровић у једном запису у коме каже да је Васа Стајић читавог живота био са својим истомишљеницима, или у вези са њима, и то као најхрабрији, најбодрији и најведрији, да су му многи бивши ђаци улетали у добровољачку српску војску са његовим именом на уснама или у души, па наводи и пример једног заробљеног аустријског војника, заправо преблеглицу у српску армију, кога су у одступању са Дрине Срби "сироводили", а он кад је угледао Вељка, притрчао је и узвикнуо: "Зар ме не познајете? Ја сам Ј. Ђ., учитељ, Васе Стајића ђак... Ал' што јурите, једва сам вас ситио!" (17).

Милан Вакњац, академски сликар, добровољац из Првог светског рата и некадашњи Васин ученик Учитељске школе у Сомбору, овако је записао део сећања о свом учитељу у писму послатом из заробљеништва:

"Ви сте нас водили у многа лепа места у Бачкој, а видели смо и Банат до Темшваре и Бале. Ноћу смо путовали, а дању давали своје приредбе у српским насељима. На леђима смо прелили инструмените и тешике пакеће књига, прејужно јоучних, за нешколован свей, а продавали их будзашто и јоклањали јер сте Ви желели да што више књига продре у народ и то уз звуке наше музике и певања на тим ђачким приредбама.

Свугде су нас свесрдно њримали дајући нам своје собе и храну, као да смо чланови омиљених српских њуњујућих њозоришћа.

Сви смо знали да је све њо њлод Ваше смеле и њлемениће замисли" (26).

Мирослав Јерков, који је био Васин ученик у Новосадској гимназији, казује да је Стајић био изврстан педагог, са благим држањем и очинским односом спреам ђака. Волео је свој позив педагога, волео је и књижевност, па је ученицима преносио своје богато знање, тумачио књижевна дела у споју са животом, не заобилазећи етичка, морална, политичка и друга питања, развијао ученицима вољу за рад и уливао самопоуздање. На часовима је знао да прави по потреби и "екскурзије" у живот, а знао је и сам себе да назове скромно "њосредником између живоћа и књижевности". Часови Васе Стајића, казује Јерков, били су права радост за слушаоце, а галама, претходна, ако је постојала, брзо се смиривала и претварала у савршену тишину коју Стајић није морао да одржава претњама ни казнама. Ретко се дешавало да је био принуђен да прекине предавање, да скине наочаре и да у "ђробној" тишини каже: "Ако ви њродужиће да будеће њшакви, онда вам ја више нећу њредаваћи, нека вам њредаје неко дрући". То је било довољно, јаче од било какве казне (19).

А писац Јован Појовић, који је Васу Стајића слушао као гимназиста у Кикинди, на једном од Васиних "њуњујућих" предавања по Војводини, вели да се јасно сећа "њођ сувођ, њођнућођ лика на малом њодијуму школске собе, њођ измученођ избразданођ лица црних њроседих бркова и ужађрених очију као њодстицианих унуњрашњим њламеном" (18).

Живан Милисавиц у својој студији о Васи Стајићу пише да је Стајић био скоро аскета и да за њега материјалне тешкоће нису представљале велику бригу јер је сматрао да нема много телесних потреба, а да имамо само потребе духа, односно "ниједно зло није за њега било њако сњрашно да би га њешко њодносио, јер се њешио њиме да од свих невоља које је њреживео има и већих, и био срећан ишћо је, у несрећи, избегао већу несрећу од оне која га је снашла" (21)

Упамћен је - према писању Љубице Појовић-Бјелице - и као сабеседник који се није наметао својим закључцима саговорнику, а

прича му је увек била испуњена народном мудрошћу. Волео је да у смирај дана прошета са супругом Милицом и умиљатим белим кученцетом улицама Карловаца, као што је волео и разговоре са омладином. Радо је говорио младима о Пупину и Тесли, о родољубљу Јакшића и Змаја, а при таквим сусретима и глас би му био лепршавији. Саветовао је и које књиге да се читају из његове богате библиотеке (27).

А *Исидора Секулић*, која је сомборску Препарандију напустила пре доласка Васе Стајића, и која се са Васом упознала 1912. године на кратком књижевном послу, пише о Стајићу:

"Васа Стајић је рејка наша silhouette и изузејан наш човек са примерним, творачким моралним карактером. Чувар нашег конципиције у бијним стварима. То је Банаћанин који је био свему човек визијски: са зеницама које у њелу миша виде; човек будан који никада не доцни, човек који начело своје рађа из себе, човек неумољиво честити, у којем самосталности и одговорности живе скоро као ефекти" (16).

Завршавајући овај кратак приказ живота и рада Васе Стајића, са посебним освртом на сомборски период његовог ангажовања, мислимо да није реч само о значајном националном борцу српског народа, већ и о великом хуманисти, који је јуришао на неправде свог времена, са учинцима који нису одговарали уложеним напорима, због чега је Васа Стајић истовремено својеврсни српски и војвођански Дон Кихот у лепшем смислу тог Сервантесовог симбола, или, како записа песник и професор Спасоје Граховац: *"У врховима мокринских и српских вредности налази се Васа Стајић, стваралац по мери свих оцена и сваког времена"* (15).

Литература:

1. Вакањац, М. (1997): *Немојте нас заборавити*, Београд: Институт за савремену историју и Удружење ратних добровољаца 1912-1918, њихових потомака и поштвалаца.

2. Васиљевић, С. (1978): Васа Стајић, у књизи *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978*, Одбор за прославу, Сомбор, 481-483.
3. Граховац, С. (1989): *Реч на промоцији*, н. д. 11, Кикинда;
4. Јакшић, С. (1989): *Ајосџолџиво Васа Сџајића*, у н. д. 11, 493-494;
5. Јерков, М. (1989): *Васа Сџајић учитељ књижевности и живоџа*, у н. д. 11: 473-478;
6. Макарић, Р. (1978): Учитељска школа у другој половини 19. и почетком 20. века, у *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978*, Одбор за прославу, Сомбор, 1978;
7. Милисавац, Ж. (1989): *Биографске забелешке о Васи Сџајићу*, у н. д. 11: 522-523;
8. Милисавац, Ж. (1949): *Васа Сџајић*, Нови Сад: Матица српска.
9. *Нови Србин* (1912-1913), Српска штампарија Влад. Бајића, Сомбор, 1-10;
10. Петровић, В. (1989): *О Васи Сџајићу*, у н. д. 11, 482-484;
11. Попов, Д. (1989): *Последње Сџајићеве акције џре него џиџо се џосветиџо архивском раду*, у н. д. 11, 499-503;
12. Поповић-Бјелица, Љ. (1997): *Човек забивен у жиле земљине*, у књизи *Преџиџање времена*, Нови Сад: Славија.
13. Поповић, Ј. (1989): *Сусрећ с Васом Сџајићем*, у н. д. 11, 479-481;
14. Стајић, В. (1926): *Светџозар Милеџић, живоџи и дело*, Нови Сад: Матица српска.
15. Стајић, В. (1933): *Јован Јовановић Змај*, Нови Сад-Скопље: Књиџара "Славија".
16. Стајић, В. (1936): *Новосадске биографџије*, свеска прва А-Ј, Град Нови Сад.
17. Стајић, В. (1937): *Новосадске биографџије*, свеска друга Ј-Л, Град Нови Сад.
18. Стајић, В. (1938): *Новосадске биографџије*, свеска трећа Л-О, Град Нови Сад.
19. Стајић, В. (1939): *Новосадске биографџије*, свеска четврта П-Р, Град Нови Сад.
20. Стајић, В. (1940): *Новосадске биографџије*, свеска пета С-Ш, Град Нови Сад;

21. Стајић, В. (1951): *Грађа за културну историју Новоџ Сада*, Нови Сад: Матица српска.
22. Стајић, В. (1951): *Грађа за ђолиџичку историју Новоџ Сада*, Нови Сад: Матица српска.
23. Стајић, В. (1922): *Између живоџа и књижевносџи*, Панчево: Издавачка књижара "Напредак".
24. Стајић, В. (1989): *Великокикинџски џиџџрикџи 1776 - 1876*, Нови Сад: Матица српска и Кикинда: Књижевна заједница.
25. Секулић, И. (1989): *Реч џоџџовање и оданосџи*, у н. д. 11, 485-488;
26. Стајић, В. (1941): *Привреџа Новоџ Сада 1748-1880*, Граџ Нови Сад;
27. Стајић, В. (1914): *Родољубиве џесме из нове срџске књижевносџи*, Панчево: Нови Србин.

др Никола Поткоњак
Филозофски факултет
Београд

ВОЈИСЛАВ БАКИЋ (1847 - 1926)

*- ђак Училијске школе у Сомбору,
зачетник научне педагоџије у Србији -*

Др Војислав Бакић први је самостални педагошки теоретичар и писац систематске педагогије, један од најплоднијих и најистакнутијих педагошких писаца у Срба кога, оправдано, сматрају "оснивачем" и "зачетником" научне педагогије у Србији. Био је први професор на Катедри за педагогију Филозофског факултета (основаној 1892. г.) на Великој школи у Београду, где је од 1892. до 1905. г. предавао педагогију и методику основне и гимназијске наставе.

*

В. Бакић је био ученик српске Учитељске школе у Сомбору 1868/69. шк. године.

Написао је и објавио око 170 већих и мањих радова на српском и немачком језику. Остала су му три обимна необјављена рукописа. Један од њих је и његов **Дневник** који је систематски водио

1868.—69. г. учио сам српску Вишњевску школу у Сомбору. Она је тада имала само два разреда, а ја сам на српској на једну годину, под надимком који ми овај разред је одменио и, сваког. Овде сам први пут и написао на пријатељско пошту, такође наставника према својим уредницама, а нарочито пошту, такође Ђилке Ђ. Вукићевића професора педагошких предмета, који ме на његово позивање "миле мајке".

1869.—70. г. провео сам у Сомбору, у Карловцима и у Новом Саду, отекнувши постојећим за време на страни. За то време написао сам равне књиге из књижевне критике и књижевне историје, који сам ја, по жељи М. Вукићевића, уредио, и преводио сам по жељи с немачког и француског језика. Радио сам и у друштву француског језика, где сам написао неке своје саставе. Једна таква састав (о лориншан ваци, такође) штампана је у "Милошкој писму", 25. III 1869. г. (то је мој први књижевни рад). Такође Ренатово дело о Клауду Ренету и Кокинебој је моје религиозно уверење; јер ја сам пре веровао, да се човек молићивао и добрим делима доноси нове поветине. — Још сам покушавао уметке основних школа, трговачке пољопривреде и апар. уметке на различитим предметима, особито из немачког језика и из савезотраже, који сам ја учео за српски језик. — Три године исп. објавио 1869. г. радио сам као савезотраже на скупштини Уреднице Општинске Српске. То је моје јединствено штампано дело у, "Дана, дневни заједници" 1870. г. "У савезотраже, штампано у истој савезотраже штампаним књигама из свих крајева српске, који су, као главни заједнице, објавили једну друге "Дана, дневни" "општински" (др. Бран Милант). — У Сомбору сам још свирао на виолици.

Услед позива д-ра Велозара Миланта тражио сам се да савезотражем рад српског сибора у Карловцима. То сам радио од 23. III до 25. III 1870. г. (94 дана). Савезотраже јединствено сам издао на савезотраже српску, на. Заседњу д-ра Св. Миланта и на "Народ" д-ра Ј. Судовића. Тада су моје прве јединствено и новинама, објављене су се јединствено, тако су веројатно забележити књижевни говори; неки су истраживања своје створе у предлогу, а неки, који, који сам ја, тако, који. Тада савезотраже радио сам сам у добру и другим савезотраже ради више савезотраже новинама. — У савезотраже сам много радио о народним, јединствено и просветним стварима, и јединствено сам све владове савезотраже, мету који, на сам највише усно владу Арсенија Савезотраже, д-ра Св. Миланта, д-ра Ј. Судовића, д-ра С. Касановића, д-ра Јована Савезотраже, д-ра М. Беловића, д-ра Ђ. Милошевића, д-ра М. Миланта. Јединствено радио у савезотраже забележити су ме јединствено, јединствено, те сам владу, тако јединствено у савезотраже народног јединства (савезотраже) с тим да јединствено, јединствено, јединствено, јединствено.

Од 26. III до 8. IV 1870. г. радио сам у Новом Саду, где сам јединствено савезотраже издао јединствено савезотраже јединствено.

Коија сиранице из Бакићева Дневника на којој се описује
школовање у Сомбору

од 1873. до месец дана пред смрт.¹ У том **Дневнику** В. Бакић, већ на почетку, описује своје школовање. Како у том има веома интересантних података и детаља, укључујући и оне који се односе на његово школовање у Учитељској школи у Сомбору, овде ћемо навести тај део у целини.²

"Првих осам година својеж живоѿа (од 22. августѿа 1847. ж. до 1855. ж.) ѿрвео сам код куће у Перни (оѿишѿина Тоѿуско) у бившој Горњој Крајини (на босанској жраници). Мој ѿродични живоѿи није био срећан, јер оѿац ми је умро ѿре но ишѿо сам ѿошао у основну школу, која је у Перни ѿрви ѿушѿ оѿворена 1855. ж. Учишѿељ је био добар, али није имао сѿручне сѿреме. Њега је уѿућивао у раду свешѿеник Никола Бежовић, који је ѿредавао веронауку (у вези са срѿском исѿоријом) и црквено ѿевање. Он је ѿрикуѿљао народне умоѿворине, у чему су му и ученици ѿомагали (ја сам му најисао много зажонеѿака). Он је нас уѿућивао, како ћемо, недељом код цркве, ѿоучаваѿи у веронауци одрасле момке и девојке, којима он није доѿушѿѿао венчање без знања неких молишѿава. Он нас је учио, како можемо крсѿишѿи слабу децу у ѿиховим кућама, да не би умрла некрсѿишѿена (и ја сам ѿо чинио). Он је увео ѿрославу Свешѿоѿ Саве, с ѿевањем свешѿосавске ѿесме, коју је он удесио за срѿски народ у Горњој Крајини (ѿу се ѿомињу Босна, Херцеговина и Бужарска). Он је сваке недеље ѿоучавао народ у цркви и код цркве.

Од 1859. до 1862. ж. био сам ѿомоћник учишѿељев, ѿо Божовићевој ѿреѿоруци. Ја сам ѿомогао учишѿељу нарочишѿо ѿри учењу чишѿања, ѿисање лаѿиницом, ћирилицом и жошѿицом. Није се ѿражило разумевање чланака, нежѿо само ѿечно чишѿање. Нарочишѿо се ѿазило на леѿо ѿисање. Рачунање је било само ѿисмено, ѿтаблица множења морала се научишѿи најамеѿи. Није се нишѿѿа учило из земљоѿиса, исѿорије и ѿознавање ѿприроде; на месѿѿо овога учило се калемљење воћака.

Од учења и од ѿоучавања у основној школи није ми осѿѿала никакава ѿријаѿѿина усѿомена. Ученици су морали сами чишѿишѿи учѿоницу и ложѿишѿи ваѿѿру у ѿећи зими, јер није било служѿишѿеља. Школа је била далеко од моје куће, ѿе сам збожѿ ѿога морао врло рано ићи у школу. Најјачи су ми уѿисци из ѿога времена осѿѿали од слободножѿ крешѿања у ѿприроди: у баишѿи и у виножѿраду, на ѿивама и

на ливадама, на брдима и у шумама, код извора (врела) и код реке, где сам се радо забављао, с друговима или сам. А од људи највише је на мене ујицао Н. Беџовић, којеџ сам слушао са сѣрахојошѣовањем.

Од 1862. до 1868. џ. учио сам реалку у Раковцу. Кад је Беџовић премешиѣен у Карловац, он ме је ѣозвао к себи. Прве ѣтри џодине добивао сам од срѣске оѣишѣине ѣомоћ (за ѣевање у цркви), и ѣим сам се издржавао код Беџовића. Он је био вероучишѣел у реалци, где је своје ученике (ѣравославне вере) увек зашѣићавао код ѣрофесора (који су сви били катѣоличке вере) и код виших власѣи. Он је недељом и ѣразником држао катѣихизацију у срѣској основној школи, где су се скуѣљали ученици из свих школа. При ѣоме је у њих будио нарочишѣо национална и релиѣијска осећања. У реалци су ѣредавани ѣредметиѣ немачким језиком, изузевши веронауку и срѣско-хрвајски језик с књижевношѣу. Пошѣо сам ја и у основној школи учио мало немачки, ѣо сам ова ѣредавања досѣа добро разумевао већ од ѣрвоџ разреда. У друџом разреду сам научио немачку сѣеноџрафију ѣе сам од онда бележио ѣредавања сѣеноџрафски. Заѣо сам неке ѣредметиѣ боље знао неџо и одрасли учишѣелски ѣриѣравници, који су с нама учили реалку. Учио сам још ѣривајѣно у школи француски и иѣалијански језик. Имао сам кроз све разреде одличне и врлодобре оцѣне (и ако сам у III и IV разреду дужѣ време изосѣао од школе збоџ заѣаљења левоџ колена - услед скакања с веће висине). Школски ѣорѣдак био је с ѣочѣшѣа врло ошѣар (ударане су и баѣине, као у основној школи), а касније је био блажи, и онда су ѣрофесори џоворили ученицима "Ви". У вишим разредима ѣримао сам државну ѣомоћ, и онда сам сѣановао у Раковцу.

1868-1869. џ. учио сам срѣску Учишѣелску школу у Сомбору. Она је ѣада имала само два разреда, а ја сам их свршио за јѣдну џодину, ѣоложивши исѣишѣ из оба разреда с одличним усѣехом. Овде сам ѣрви ѣуѣ наѣшао на ѣријаѣелско ѣосѣуѣање насѣавника ѣрема својим ученицима, а нарочишѣо ѣосѣуѣање Николе Ђ. Вукићевића, ѣрофесора ѣѣдаџошѣких ѣредметиѣа, који нас је чеѣио називао "мили моји".

1869-1870. џ. ѣровео сам у Сомбору, Карловцима и у Новом Саду, очекујући ѣомоћ за учење на сѣрани. За ѣо време чиѣао сам разне књиџе из књиџнице учишѣелске школе, коју сам ја, ѣо жељи Н.

Букићевића, уређивао, и преводио сам по нешто с немачког и француског језика. Радио сам и у дружини ћака учишћелске школе, где сам читао неке своје саставе. Један такав састав (о моралном васпитању) штампан је у "Школском листу" 15. VI 1869. г. (то је мој први "књижевни рад"). Читање Ренанова дела о Исусу Христу поколебало је моје уверење; јер ја сам пре веровао, да се човек молићвама и добрим делима доиста може посветити. Још сам поучавао ученике основних школа, прџговачке помоћнике и младе ученике из разних предмета, особито из немачког језика и из топографије, коју сам ја удесио за српски језик. При крају месеца августа 1869. г. радио сам као топограф на скупиштини Уједињене Омладине српске у Кикинди. Те моје белешке штампане су у "Омладинској заједници", 1870. г. У омладинској скупиштини упознао сам многе знамените личности из свих крајева српских, који су, као чланови заједнице, говорили један другом "браћ" место "господин" (нпр. "браћ Милетић"). У Сомбору сам учио још свирање на виолини".

После тога В. Бакић је позван да стенографише Српски сабор у Карловцима (1870. г.), где је срео многе српске прваке (Св. Милетића, владикау Арсенија Стојаковића, др Д. Суботића, др С. Касапиновића, др Б. Стевановића, др Ђ. Натопшевића, проту Н. Беговића, др Т. Мандића и др.). То му је помогло да буде "изабран за народног пишћомца (стишиендисћу) с тим да учи предашкоке науке у Немачкој". У тим сусретима, за време боравка у Карловцима и у Новом Саду, неки професори гимназије су му рекли "да човек не може бити поштоу образован без знања старих класичних језика". Бакић је одлучио да тај "недостатак" надокнади и почео је да "учи те језике".

*

На студијама у Немачкој Бакић је провео четири године (1870-1874. г.). Започео је студије педагогије код Хербартовог следбеника Т. Цилера, да би после две године прешао у Хајделберг код умереног хербартовца К. Ф. Стоја. Из Бакићевог индекса, забележака са предавања и о прочитаној литератури,³ као и из његовог Дневника (Бележака ...), може се закључити да је В. Бакић студије, као и читаво раније школовање, схватао веома озбиљно. Он

чита литературу, пише семинарске радове (о педагошком такту, о основној и о учитељској школи), које ће доцније и штампати, даље изучава раније започете језике, а почиње да учи још и друга два језика - енглески и латински, такође сарађује повремено са мањим прилозима у часописима у Новом Саду и у Београду, а ради и на докторској дисертацији *Русовљева њедагоџика са љледишџа филозофске њедагоџике*,⁴ коју ће 1874. г. успешно одбранити и стећи титулу доктора педагошких наука.

По повратку из Немачке Српски сабор је предложио да се др В. Бакић постави за *"школскоџ надзорника свих школа Горњокарловачке и Пакрачке еџархије"*. Бан Хрватске, без чије потврде није могло да важи такво постављање, одбио је да да сагласност. У образложењу за такав став били су наведени *"сџручни разлози"* (недостатак практичног искуства, младост кандидата). Међутим, према неким документима и подацима изгледа да су прави разлози били политичке природе (везаност за националисту Н. Беговића и за либерала Св. Милетића). После тога Српски сабор у Карловцима ослобађа др В. Бакића свих обавеза које су проистицале из уговора о стипендији (*"шесџ љодина службе љде Сабор одреди"*) и омогућио му да прихвати позив и да се запосли у Србији.

Др В. Бакић постаје 1875. г., на основу специјалног уговора, професор педагогије у Учитељској школи у Крагујевцу. Када је добио држављанство Србије (1880. г.), Бакић је постављен за сталног професора исте школе. У Учитељској школи у Крагујевцу, а касније у Београду (после пресељења школе 1877. г.), др В. Бакић је провео као професор и директор школе пуних 17 година, све до избора за професора Велике школе. Те године представљају изузетно плодан и богат, а може се рећи и у много чему преломан период у Бакићевој педагошкој, стручној и јавној друштвено-политичкој делатности.

*

Одмах по доласку у Србију др В. Бакић пише, у духу школе у којој је студирао, уџбеник педагогије: *Оџшџа наука о васџшџању и ѓрџмењена наука о васџшџању* (у то време у Србији су веома ретка систематска дела из педагогије српских аутора). У том периоду

објавио је више својих педагошких радова. Нарочито је, међутим, значајно истаћи да В. Бакић по доласку у Србију није престао да и даље систематски проучава педагошка дела **свих познатијих европских теоретичара свога времена**. То му је омогућавало и знање неколико страних језика. Све што није објективно могао да стигне да прочита у току студија у Немачкој, настојаће да сада надокнади. Посебну пажњу Бакић поклања проучавању дела енглеских теоретичара (А. Бена, Х. Спенсера, Џ. С. Мила, Ч. Дарвина), затим дела теоретичара "*најнатуралистија*", "*мајтеријалистија*", и "*јозијивистија*" (В. Вунта, Е. Хекела, Б. Прајера, О. Конта, Т. Рибоа, Маха, Фехнера, П. Ломброза, И. Сеченова), а затим и неке немачке педагоге (П. Наторпа и П. Бергемана). Све су то као што се може запазити, теоретичари који не припадају хербартовској оријентацији у педагогији. Бакић је читао и сва дела тада познатијих педагога и других теоретичара у Срба (А. Васиљевић, Д. Матић, М. Кујунџић, С. Новаковић, Св. Марковић, В. Пелагић, Ст. Бошковић, М. Јовановић-Батут, Ђ. Натошевић, Ј. Миодраговић, хрватског педагога С. Басаричека). Све то говори о озбиљности са којом се др В. Бакић почео да бави педагогијом. Због тога и спада међу најобразованије педагоге у Срба свога времена.

Дошавши у Србију др В. Бакић није своју делатност ограничио само на рад у учитељској школи. Он се веома активно укључио у културно-просветни и друштвено-политички живот тадашње Србије. Од оснивања (1880. г.) члан је, а два пута и председник главног Просветног савета у Србији; активно сарађује са Министарством просвете и црквених дела (иницијатор је, предлагач и писац, односно сарадник при изради више закона који су тада припремани о појединим врстама школа); један је од оснивача (1892. г.) Српске књижевне задруге; покренуо је и уређивао лист "*Васијивич*" (1881. г.); године 1882. изабран је за редовног члана Хрватског педагошког књижевног збора; 1883. г. постаје и члан Српског ученог друштва (које претходи Српској академији наука и уметности). Када се упознао са Св. Милетићем и прихватио његове либералне идеје, В. Бакић, по доласку у Србију, постаје члан Либералне странке. То његово опредељење за либерале, и упорно остајење са либералима и

када они постају конзервативна политичка странка, изазвало је велико подозрење према Бакићу од стране напредњака и радикала. Када су они долазили на власт, онемогућавали су Бакићеву делатност, па и његов избор, 1905. г., за редовног професора универзитета (иако је у два наврата као редовни професор био чак и ректор Велике школе), као и избор у Српску академију наука.

Када је др В. Бакић, после неколико покушаја, напoкoн, био изабран за професора педагогије на новооснованој Катедри за педагогију (1892. г.) на Филозофском факултету Велике школе у Београду, он се са великим жаром прихватио организације "*академијског педагошког семинара*", организовања предавања из педагогије за студенте, практичног методичког рада са студентима, прерађивао је и писао тада нове радове из педагогије. Све ће то бити прекинуто већ 1905. г., када је, наиме, Велика школа прерасла у Универзитет у Београду (на основи закона у чијој изради и усвајању је веома активно учествовао управо др В. Бакић), тада су сви професори Велике школе морали бити поново изабрани у професорска звања. Иако је др В. Бакић био редовни професор Велике школе, њему је понуђено ниже звање (ванредног професора). Радикали, који су тада на власти (после доласка на престо династије Карађорђевића), спречили су избор либерала др В. Бакића (либерали су били више везани за династију Обреновића). Увређен, др В. Бакић даје оставку и тражи да са тридесет година службе иде у пензију. Тада се повлачи не само са Факултета већ и из јавног живота. Биће тако све до смрти 1926. г. У том периоду написао је и објавио више педагошких радова. Три књиге су му остале у рукопису, а једна од њих је **Дневник**.

Такво реаговање В. Бакића може се разумети ако се узму у обзир његове личне особине. Бакић је био мирне, благе и тихе нарави, веома поносан, пажљив према другима, али и веома строг у захтевима, највише према себи. Био је изузетно марљив, радан и одговоран у свему што је чинио. Сматрао је да је његова обавеза да изгради самосталну српску националну педагогију. Томе је посветио цео живот. Није ишао на балове и забаве (честе у његово време), није излазио у кафане, није одлазио "*на каршање*" и сл. јер је сматрао да тиме губи време које може употребити за читање стручне

литературе. У *Дневнику* бележи сваки дан шта је тог дана прочитао. Био је тврдоглаво принципијелан. Студирао је педагогију код хербартоваца. Сматрао је да то, у принципу, не треба напуштати целог живота. Сва нова сазнања из педагогије, психологије, логике и других наука и све другачије педагошке оријентације треба прихватити и уградити у те, хербартовске оквире. Исто тако, када је у младости, одушевљен Св. Милетићем и либералима (чије је скупштине стенографисао), постао либерал, сматрао је да то треба да остане целог живота. Остао је томе доследан чак и када су либерали у Србији постали конзервативна политичка странка.

*

Др Војислав Бакић се бавио веома широко педагошком проблематиком. Нема готово ниједног значајнијег педагошког питања које није нашло места у његовим бројним педагошким радовима. То важи како за теоријска и фундаментална питања педагошке науке, тако и за многа друга педагошка питања непосредније везана за практичну васпитну делатност. Може се рећи да је Бакић међу првима у Срба дао један целовит педагошки систем.

Када се В. Бакић бави проблемима педагогије као науке, он ће, у основним ставовима, остати веран својим учитељима, хербартовцима. Он ће то, уосталом, и експлицитно исказати често. И други га тако оцењују и сврставају.⁵ Недовољно се, међутим, истиче и његово одступање од Хербарта и хербартоваца. То је резултат упознавања са другачијим педагошким и психолошким оријентацијама од оних који су садржани у Хербатовом педагошком учењу. Већ смо напред навели веома широк круг теоретичара социјалне, индивидуалне, културне, делимично и индуктивне и експерименталне педагогије и психологије које је Бакић проучавао. Од њих је прихватао неке идеје и схватања. Он се у својим радовима позива и на те теоретичаре, наводи у чему су они утицали на њега, али ће увек додати да он, ипак, остаје у основи хербартовац. Сматрао је да је управо Хербартова педагогија до те мере научна и животворна да све новије тековине, и у самој педагогији, и у психологији, и у другим наукама, нису и не могу бити ни у каквој супротности са педагогијом Хербарта. Напротив,

налазе се у сагласности са њом и њихово уграђивање у ту педагогију представља њено даље развијање. Бакић је, вероватно, био убеђен да управо он иде тим правцем у развијању Хербартове педагогије.

Педагогија је, по др В. Бакићу "наука о васпитању". Она је нормативна наука, као што су и многе друге науке.⁶ И управо да би се могла сматрати науком, мора да се служи научном, а то за Бакића значи "филозофском методом", у ствари дедукцијом. То је гаранција њене научности. Само том "методом" могу се утврђивати норме, начела, закони и принципи, тј. оно што је основна карактеристика сваке науке. Када се педагогија служи таквом "методом", може да постане теоријска наука. Др В. Бакић је, изгледа, за тему своје докторске дисертације изабрао педагошке идеје Ж. Ж. Русоа управо зато да би показао како Русо, упркос многим прихватљивим и добрим педагошким идејама и схватањима, није успео да изгради педагогију као научни систем само зато што се у свом раду није служио "филозофском методом" као Хербарт, кога сматра "оснивачем" педагошке науке.

Педагогија за коју се залаже В. Бакић је "најсложенија и најтежа наука". Она није само "теоријска наука". Пошто "свака научна теорија има и своју примену, као што сваки рад има свој извор у науци",⁷ то исто важи и за педагогију и за васпитну делатност. Зато је педагогија, истовремено, и теоријска, али и практична (примењена) наука, односно по својој теоријској страни спада у науке, а по другој у вештине и уметности. Бакић о томе често расправља настојећи да одржи и уједно реши то хербартовско доста вештачки установљено и продубљено "двојство" педагошке науке. Бакић пише: "Кад се васпитање посматра као рад вештих, стручних васпитача, онда оно долази у ред **вештина** или **уметности**, а кад се за њај рад, научним путем, одређују норме и прописују правила, онда је то наука о васпитању или педагогика. Према томе педагогика је **нормативна наука** (по Вунду), или **практична наука**, или **научна вештина** (по Бену) и као таква долази у ред ових наука: етика, естетика, логика, граматика, реторика, политика, медицина, правна наука, политичка економика".⁸

Веран таквом ставу, Бакић ће, пишући систематска дела из педагогије, увек успоставити два таква дела - теоријску, филозофску, **општу педагогику** и специјалну, посебну, практичну, **примењену педагогику**. Прва се бави "*педагошком телеологијом*" и "*педагошком методологијом*", тј. она, ослањајући се на етику и психологију, утврђује циљ васпитања - "*идеје и идеале*" који имају "*оцијечовчанску*" вредност, затим "*одређује начине и средства који важе за развијак духа човечијег оцијече*". Друга показује "*како се примењује педагошка начела и педагошки закони у дацим васцијним приликама. Заци се она зове примењена педагогика*".

Најзначајнија Бакићева дела јесу, иначе већ поменута, *Наука о васцијању, удешена за предавање у учцијелским школама* (објављена 1877. г. у две књиге: *Оција наука о васцијању* и *Примењена наука о васцијању* које ће се појавити више од двадесет година касније у новој верзији као *Оција педагогика* (1897. г) и *Посебна педагогика, с посебним обзиром на цимнацијску методологију* (1901. г.), затим: *Поуке о васцијању деце у родцијелској куци* (1880. г.), књига која ће изазвати многе полемике и супротстављања; *О васцијном прилагођавању, приступно предавање на Великој школи* (1893. г.); докторска дисертација *Русоовљева педагогика с гледицијом филозофске педагогике* (1896/97. г.); *Педагошко искуство* (1909); *Срциско родољубље и оцијачасивољубље* (1910), књига која ће бити забрањена у Аустроугарској монархији. Поред *Бележака ...*, напред помињаног *Дневника*, остала су необјављена и два рукописа следећих књига: *Белешке о телесном и духовном развијку* (има 104 стране руком ситно исписаног текста, требало је да буде објављен 1919. г.) и *Ецика* (Бакић наводи да је ово дело написао још 1877. г., да је неке делове објављивао као чланке, а да цело дело није објављено).⁹

Извори:

- 1) Дневник има наслов: **Белешке о просветним и културним, политичким и ратним догађањима за последњих 50 година - из дневника рада и живота д-ра Војислава Бакића, професора Велике школе у пензији**. Бакић је водио детаљан дневник стенографијом.

- Г. 1920. он је то сам дешифровао и написао ћирилицом 270 страна (већег формата) веома ситним, али читљивим рукописом. На крају је сачи-нио именски регистар. Дневник је био спреман за штампање 1920. г. Како није тада штампан, он наставља да води дневник до на месед дана пред смрт (последња је белешка из марта 1929. г.), Дневник је остао нештампан и чува се на Одељењу за педагогију Филозошког факултета у Београду.
- 2) Исто, стр. 1-3.
 - 3) Део ових докумената чува се у Бакићевом досјеу у Педагошком музеју у Београду.
 - 4) Дисертација др В. Бакића доживела је два издања на немачком језику. На српски језик дисертацију је превео његов син Добривоје тек после више од двадесет година. Штампана је у три наставка у часопису *Учиџељ*, 1896/97. св. 1, 2. и 3.
 - 5) Листа људи са којима је Бакић одржавао сталнији и приснији контакт веома је дуга. Он помно у *Дневнику* бележи када га је ко посетио, код кога је он био у посети, са ким је размењивао писма и сл. Од педагога ту су: Н. Вукићевић, Ђ. Натопевић, Ј. Миодраговић, М. Нешковић, С. Ацић, М. Шевић, С. Окановић, Д. Рајичић, др Паја Радосављевић, Р. Деспотовић, М. С. Јовановић, др В. Ракић, Љ. Протић, затим др С. Басаричек, Иван Филиповић, Љ. Модец и други.
 - 6) Бакић, др В. (1897): *Ойџиџа џедаџоџика*, Београд, стр. 2.
 - 7) Исто, стр. 3.
 - 8) Бакић, др В. (1893): *О васџиџном џрилаџоџавању*, Београд, стр. 2.
 - 9) Много детаљније о др В. Бакићу писали смо у *Зборнику Филозофскоџ факулџеџа* у Београду, књига X-2, 1967. г. и у монографији *Седамдесетџ џеџџ џодина Каџедре за џедаџоџију*, Београд, 1967. г.

Др Милан Липовац
Учитељски факултет
Сомбор

ДИМИТРИЈЕ МИТА НЕШКОВИЋ (1846 - 1907)

- ђак Учиџељске школе у Сомбору, истакнути учиџељ и школски надзорник, плодан педагошки писац и уредник часописа -

Један од ђака Учитељске школе у Сомбору који су касније постали познате личности, ван сваке је сумње, и Мита Нешковић. Био је истакнути учитељ и уважени школски надзорник, плодан педагошки писац и успешан уредник дечјих листова и стручних часописа за учитеље.

Књижевно одељење Матице српске у Новом Саду, на дан Светог Саве 1910. године, одржало је, у спомен и славу Мите Нешковића, свечану седницу. На њој се, после краћег Нешковићевог животописа, говорило о његовом педагошко-књижевном и уредничком раду. О томе је, бираним речима, поднео излагање Аркадије Варађанин, члан Одељења.

У породици угледног новосадског адвоката Петра Нешковића родио се, 7. новембра 1846. године, син Мита. Његова мајка Катарина је сестра Змајевог оца (Јована Јовановића Змаја, познатог дечјег песника). Дечак Мита је растао и развијао се у имућној породици. Ту је, уз остало, добио истинско кућно васпитање. Усвојио је *"ошменено и одмерено понашање и озбиљно држање; а ми су му својствена ошварала враћа у све боље и ошменије породице (...)"* (16, 1910, 3).

Још док је полазио основну народну школу, прерано му је умро отац. Мајка, са двоје деце, живела је све теже. У Новом Саду, после основне школе, Мита Нешковић похађа све четири разреда Српске гимназије те, затим, два виша разреда Српске велике гимназије у Карловцима. Како није могао да, као друга деца из имућних породица, продужи школовање, *"морао је да се баци на краћи пош, који ће му ишио пре донети хлеба насушно"* (исто, 4). Стога, према ујаковом (Змајевом) савету, прелази у *Училишску школу у Сомбору* која, у то време, траје две године. Школу, с одличним успехом и *"особишом препоуком"*, завршава 1866/67. школске године (17, 1978, 606). Тиме је био оспособљен за учитељску службу у главним народним школама, тј. у школама које имају четири разреда и у којима се, сем српског језика, учи и немачки.

Прво учитељско место налази у Руми. Одатле, после само годину дана, прелази у Земун. Управник школе му је др Јаша Миланковић, веома образован и родољубив човек. Као народни питомац, Мита Нешковић је, на предлог Српског народно-црквеног сабора, послат у Дрезден. Ту се, са још деветорицом учитеља, усавршава у дидактици и школској методици, те још проучава: природне науке, народно господарство, гимнастику, антропологију, физиологију и дијететику. Полазници дрезденског *педагошко-гимнастичког курса* се, сем тога, детаљно упознају са организацијом и начином рада месних и околних школа. Са Ђорђеом Глибоњским, учитељем бечејским, одлази такође, у Бремен да упозна тамошње школске прилике. Ту се налази са Митом Јосићем, истакнутим српским учитељем, који, у свом дневнику, пише да је и Мити Нешковићу *"цел, да буде само онаки учитељ, који може сазнати праву пошребу народну у по својој снази доскочити јој"* (16, 1910, 5).

Обогаћен најсавременијим педагошким знањима, Мита Нешковић се, у месецу јулу 1871. године, враћа у отаџбину. Постао је, за веома кратко време, прилично познат. Као млад учитељ, ужива не мало и поштовање међу учитељством. Он се, отворено и безрезервно, бори за њихове (и своје) сталешке интересе. Припадао је, иначе, групи слободоумних и прогресивних учитеља. Када је др Ђ. Натошевић, по налогу ондашњих аутономних власти, прегледао рад и школски успех у одељењу Мите Нешковића, као и у одељењима још неких напредних учитеља из Земуна (Вељка Петровића, Светозара Милетића и Аледсандра Кузмановића), у свом извештају је написао "(...) да у нас Срба бољих школа нема, но ишћо су данас земунске" (исто, 8).

У нешто зрелијим годинама Мита Нешковић је мање бунтован, а расправе му постадоше одмереније и трезвеније. Непушта рад у аутономној школи и, због могућности доцнијег остваривања права на мировину, прелази у државну школу. Била је то комунална школа у Павловцима, селу недалеко од Руме. У том месту остаје шест година.

Српска православна црквена општина у Вел. Бечкерекy, данашњем Зрењанину, понудила му је, године 1887, управу својих школа. Готово истовремено иришка општина га изабере за свог учитеља. И тек што се доселио у Ириг и започео рад у школи, Краљевска земаљска влада га поставља за краљевског школског надзорника у Бјеловару. Ту је, здушно радећи за српску школу и просвету, провео пуних 18 година. Велика је Нешковићева заслуга што је наше *"џисмо и наша исћорија добила равнојрвностџ у школи и уџбеницима са хрвајћским џисмом и хрвајћском исћоријом, јер је у конференцијама и анкејтама, ишћо су надзорници у џом џослу водили, знајћно џодујћирао џу идеју равнојрвностџи јендоџ и друџоџ народа"* (исто, 11).

Мита Нешковић је члан Књижевног одељења Матице српске и дописни члан Хрватског педагошко-књижевног збора. На самом крају свог радног века именован је, као узоран учитељ и цењени школски надзорник, за члана Врховног судишта при Просветном одељењу у Загребу.

Умро је 12. маја 1907. године, напрасно и изненада. Иза себе је оставио супругу и петоро деце: два сина и три кћерке. У Нешковићу је *"изгубила и српска школа и српска књига необично вредно, добро и савесно њрудбеника, а наша њедагошка књижевност чекаће много времена, док и ојей сјече њако испрајна и сјремна раденика. Својим четрдесетогодишњим радом у школи и књизи народној осветљао је у њуној мери образ Српсјву и училељсјву (...)"* (исто, 14).

*

Димитрије Мита Нешковић није познат само као врстан практичар, већ и као аутор многих педагошко-књижевних радова. Објављивао их је у педагошким часописима како онима које су уређивали други, тако и онима које сам уређује. Поједине бројеве часописа, у недостатку радова других аутора, готово у целини попуњава М. Нешковић. Он, сем тога, објављује и обимније радове, књиге које, углавном, излазе у издању Матице српске. Написао је више приручника за учитеље и уџбеника за ученике основних народних школа. Исто тако, преводио је, са немачког и француског језика, дела истакнутих педагога. О Нешковићевом педагошко-књижевном раду нема, све до данас, сасвим тачних података. Процењује се, међутим, да је написао више десетака радова у часописима педагошке периодике, десетак самосталних књига, неколико приручника и уџбеника, те два превода педагошких дела познатих аутора.

Своје прве радове Мита Нешковић објављује у педагошким часописима. У познатом часопису *Српска народна школа* излази, већ 31. јула 1870. године, његов запажен рад дидактичко-методичког карактера под насловом *Аналијично-синјетичан метод читанња и њисанња*. У раду се, на веома разумљив начин, разматрају четири степена у настави почетног читања и писања. Први степен укључује: разговор с децом, цртање, писање, загонетање, вежбање у памћењу, певање и слично. Други степен обухвата појам речи и састављање речи, трећи читање и писање крећих реченица, те, на крају, четврти степен читање приповедака и песмица. *"Несравњена корисј овог аналијично-синјетичног начина читанња је ња, шјо се дејје већ у*

йочейку овог обучавања у првим прима сйейенима нейресйано у мишљењу, чийању и йисању вежба, йе йако сасвим оййада оно размишљање (...). На йослейку овим начином не само да се йосйизава циљ чийања и йисања, него се дейе осйособи, да је кадро и йисмено и усмено своје мисли да изрази" (1, 1870, 115).

Све снаге детета, и интелектуалне, и моралне, и естетске, и друге, треба да се развијају складно. Тај развој се, дакако, тиче психичке стране дечје личности. Сваки учитељ би, бар у основи, морао да познаје психу детета. Објашњавајући то, Мита Нешковић пише рад *Психолошке слике*. "Мени да боже да ни на крај йамейи није, да йод овим насловом сисйематйичну йсихологију йишем; али хоћу само йо дакоја браћа учийељи можда корисйийи могле" (2, 1871, 145). Аутор говори о посматрању и искуству у проучавању психичких процеса, опримању (reception), преради и свесном понављању (reproduccion) утицака и доживљаја из околине. Човјечја душа се, прво, састоји из елементарних и природних, односно урођених моћи и, друго, из развијајућих моћи. Кад се родио, дете, како каже Русо (Rousseau), "живи, а није свесно живоја свога" ("Vivit, et est vitae nescius ipsae suae"). Даље, дечја психа обухвата: мишљење, вољу и осећање. То су, заправо, три главне душевне радње.

У наставку рада, у двоброју часописа *Срйска народна школа* од 31. јула 1871. године, аутор исцрпно тумачи важност чула која, у ствари, представљају "онај канал, кроз који душа своју грану из сйольнег свейа за свој развијак црйи" (3, 1871, 220). На истом месту се, затим, говори о осећају и "узледу", о образовању представа, о развијању свести, и тако даље, Све се то, опет, разматра са становишта њихове важности у васпитању деце.

Међу познатијим Нешковићевим радовима који су објављени у педагошким часописима налази се и чланак *Педагошка књижевност у нас*. Осврћући се критички на образовање питомаца у учитељским школама, наводи, уз остало, да они, у веома слабој мери, упознају националну историју педагогије. Исто тако, недовољно се читају наши књижевни великани, не подстичу се ученици на изучавање народних умотворина и слично. Аутор позива педагошке

писце, стручњаке и научнике да више чине на унапређивању наше педагошке књижевности. Истовремено, он позива књижевна и научна друштва, имућније општине и појединце да, према својим могућностима, материјално помогну та племенита настојања.

Проучавајући начине рада у настави, М. Нешковић је написао занимљив и инструктиван чланак *Синџеза и анализа, индукција и дедуција у настави*. Наведене појмове он одређује: "*Док се синџеза бави са појединим деловима, анализа почиње са целином, исцртајући њене поједине саставне делове. А иако је са индукцијом и дедуцијом. Видесмо најпре, да индукција из појединих примера изводи општије правило, док се дедуцијом, у облику закључка изводе појединости из општијега*" (9, 1889, 39).

Настава у "*стариј и преживелој школи*" одвија се према "*стареопштинском калуђу*" (10, 1889, 78). Аутор једноставно констатује да, како нема универзалног лека за све болести, тако нема ни једног метода за све наставне садржине. За примену анализе и синтезе у настави примери се наводе по школским предметима: веронауке, преко матерњег језика и природних наука, па све до певања. Индукција и дедуција, као методе којима се долази до научних знања, убрајају се у чланку међу наставне методе. То је, без сумње, крупна ауторова грешка.

Међу Нешковићевим обимнијим радовима, *књиџама*, најпре се, према критеријуму хронолошког редоследа, приказују његова "*књиџа за народ*", *Родитељи и школа*. То дело, године 1887, издаје Матица српска и Новом Саду из средстава задужбине Петра Коњевића. У књизи се обрађују многа питања о васпитању и образовању деце у породици и у школи, питања за која су једнако заинтересовани и учитељи и родитељи.

Књига се састоји из више поглавља, попут оних о дечјој души, о припремању деце за школу, о науци у школи, о родитељима и школској науци, о васпитању у породици и у школи, те о дечјој уредности код куће и у школи. Најобимније је треће поглавље (Наука у школи) у које се, уз остало, наводи да школа проповеда веру, да негује љубав према народу, да образује дух књигом, да уводи децу у

природне тајне, да их упознаје са њиховом земљом и народима те, као последње, да учи децу мислити и рачунати.

Народна школа, припремајући ученике за живот, мора се старати о следећем:

1. Да сваки њен ученик *"сазна истиништу, чистију и ничим неокаљану Христову науку. А ипак да постане свесним, разумним и непоколебљивим хришћанином.*
2. Да уџознавањем њовесница и народног живоћа обљуби своје народно име, *и да испираје као чесишти и поштен родољуб.*
3. Да разумно и ваљано изучи своју књижу, *ио бујно врело, из кога ће да бојати свој дух најдрагоценијим благом.*
4. Да се сирјајтељи са природом (...).
5. Да се уџозна са светиом и ван домовине. *Данас нема више земаља, ограђених нејробојним зидинама. Свети је ошворен свакоме, као иријатељска кућа добром џоштиу и иријатељу.*

Е, сад додајте к овоме још ио неку веиштину и џоуку, као шито су: џисање, џевање, рачун, нежовање и снажење здравља и др., иа смо онда навели у џлавном све, шито је данас свакоме без разлке џошребно да зна" (8, 1887, 31-32).

Васпитни утицаји школе и породице треба да су једносмерни, усклађени и координисани. Дете у школи, како наглашава аутор, проводи свега четири до пет часова дневно. Све остало време је код куће, у породици. Ако се ту не учвршћује оно што се у школи постиже, сва мука ће *"ошћићи у ветар"*. Тако ће, наиме, *"здраво школско семе у деиштињој души да уџине, да испируне, иа да џа нестане, као да џа никад ни било није"* (исто, 51). Васпитне мере су ефикасне ако се примењују на време. Оно што се једанпут пропусти, веома тешко се касније надокнађује. Не знајући што да чине и како да поступају у васпитању, родитељи се, неретко, одлучују за оштре методе. *"Али зло увек изазове још веће зло"* (исто, 60). То нарочито вреди за године у којима су, по природи, деца пркосна, јогунаста и тврдоглава.

У књизи *Змај-Јован Јовановић, као њедагоџ* налазе се још две педагошке расправе. Једна је штампана под насловом *О ујрави и надзору школском*, а наслов друге гласи *Може ли школа биџи без ѡелесне казне?* Расправа о Змају представља, заправо, исечак из историје васпитања у Срба. И док су други народи, напредни, већ подигли своју *"ѡедагошку зџраду, ми не смо обрадили још ни ѡрва ѡемељна камена. Еѡо, истѡрија васѡиѡиња у Срба још је у дубоком сну, ма да је она најѡузданији ѡемељ за даље усѡешно деловање"* (11, 1891, 10). Деца су, посебно истиче аутор, чика Јовини љубимци. Он прикупља и проучава њихове изреде, потпуно познаје дечју душу. Чика Јова упућује родитеље да се, са више воље и љубави, баве васпитањем своје деце. Настоји да у народу створи симпатије према народној школи, тој најважнијој просветној установи.

Залажући се за васпитање родољубља, М. Нешковић заговара следеће принципе:

- Ко не поштује туђу народност, није достојан ни своје;
- Буди ваљан и честит Србин, буди добар Словен, али и човек.

Аутор истиче да је верско, умно, етичко и естетско васпитање непотпуно без физичког. Зато он, позивајући се на старогрчке мислиоце и на Лока (Locke), изриче максиму: *Mens sana in corpore sano* (Здрава душа у здравом телу). Средства којима се успешно остварују задаци телесног васпитања јесу *"ѡривикавање на чистѡѡѡу, уредносѡ, умереносѡ, чедносѡ, ѡреџоревање и одважносѡ. (...) Тражи се још, да ѡело у ѡиѡмца ѡосѡане ѡѡо чврѡће, снажније и окреѡније"* (исто, 45-46).

Управу и школски надзор, наводи се у другој педагошкој раправи, остварују, према Уредби за вероисповедне српске основне школе (1871), стручно образовани људи, теоријски и практично оспособљени. Међутим, Српски црквено-народни сабор, године 1879, предаје надзор школа опет свештенству. Према томе, *"моџло би се рећи: 'Два корака у најред, а два у назад'"* (исто, 75). Међу учитељима се, све чешће, чују захтеви о еманципацији школе од цркве, о школи без религије, о неконфесионалној школи, о ослобађању учитеља недостојног притиска свештенства и друго.

У трећој, последњој расправи поставља се више питања и нуди више одговора о примени физичких казни и кажњавања у васпитању. Најпре, аутор, у вези с тим, наводи мишљење познатих педагога, као што су: Монтењ (Montaigne), Коменски (Komensky), Хербарт, Песталоци (Pestalozzi), Дистервег (Diesterweg) и други. У даљем тексту расправе писац се осврће на идциплину уопште. Наводи, затим, грешке због којих се, најчешће, изричу телесне казне. Учители се, на својим скупштинама, изјашњавају против физичког кажњавања. Тако мисли и Мита Нешковић, који, попут своје браће, напредних учитеља, тврди: "*Телесне казне, као дисциплиновано средство у народној школи се њедагошко̄ гледати, мора се одлучно осудиши!*" (исто, 219).

Оснивање васпитних установа за малу децу препоручује М. Нешковић у својој књизи *Аманети Српкињама*. Да би упознао читаоце са бригом других народа о предшколској деци, он пише о дечјим јаслицама и забавиштима. Прво забавиште, према идеји Фребела (Fröbel), познатог педагога, отвара се у Бланкенбургу (Blenkenburg), у Немачкој.

Забавишта се оснивају стога да помогну породици у васпитању, тј. да се то васпитање "*исправља, доуњује, усавршава и олакшава*" (12, 1892, 22). Васпитање које се остварује само у породичном кругу непотпуно је и, због "*одсечености*" деце од својих вршњака, ограничено. Деца која су, како каже аутор, најбрижљивије однегована у родитељском дому постају, не баш сасвим ретко, касније у животу "*најслабије не зналице*".

"*Првих шест година најбољег су за дечје васпитање*" (исто, 25), тврди М. Нешковић. Деца, управо у тим годинама, треба да полазе забавиште. У њему им се, превасходно, омогућава да задовољавају своју природну склоност "*да нешто раде и да се разговарају*" (исто, 26). Те активности се, без сумње, најпотпуније остварују у игри која је најважније и најмоћније средство у васпитању деце. У забавиштима се, такође, деца припремају за полазак у школу.

Наводећи задатке забавишта, М. Нешковић каже да треба:

"*да она васпитавају малишане у друштву и за друштво;*

да иџром и лаким занимљивим ѡсловима за рана буде вољу
за рад и вредноћу;

да сходним начином развијају дечји џовор;

да смајтрањем, исјийивањем, ѡричањем, ѡмђењем и сећањем
бисјире и ѡроширују њихове умне снаџе;

да невиној младосјии ѡевањем, иџрањем и ѡријоведанњем дају
добар ѡравац веселосјии и доброј расјоложеносјии;

да уз све ѡо ѡривидну децу у ѡрвим њиховим џодинама реду,
ѡачносјии, ѡослушносјии, ѡрејљивосјии, слози, чисјојии;

да смајтрањем лејих слика и ѡредмејиа, слушајући одабране
ѡријовејике а ѡевајући милозвучне ѡесме, ѡа онка неџовањем
чисјојоје да усаде у млада срца осећај за све, шјо је лејо, добро и
узвишено" (исто, 31-32).

Аутор се свестрдно залаже да се забавишта отварају и у нас,
за српску децу, јер, оно што се у раним годинама научи, то је и
најтрајније. На подизању и ширењу забавишта у свету највеће заслуге
имају "мајере и женскиње. Можемо дакле уверени бијии, да ће и
наше чесјиије Срјикиње", истиче писац, "чинијии ѡо исјо за своје
народ и народну узданицу" (исто, 54).

Неколико Нешковићевих књига излази под насловом *Збирка ѡедаџошких радова*. У другој књизи, која нам је била на располагању,
штампана су, у Ср. Карловцима 1895. године. године, три рада. Први
се односи на црногорске учитељске школе, други на удружење
српског учитељства, а трећи на Лакове (Locke) мисли о васпитању.
Међу наведеним радовима, како је видљиво, не постоји тематско-
садржинска повезаност.

Нацрт за учитељске школе у Црној Гори обухвата више
"одсека". У њима се, сем општих одређења, говори о семеништу
(интернату), о приправницима (приправницама), о учитељима у
учитељској школи, о управнику школе, о настави и, као последње, о
вежбаоници. Учитељска школа је, према аутору, огледало сецог
учитељства. За управника се, навођењем неког педагога, каже:
"Мало је звања, у коме је несјособносјии од ѡолике ненадокнадиве
ишјее, као звање школскоџ ујравишеља" (13, 1896, 42). Учење и
вештина обучавања, како се сматра, "иду ујоредо. Учење на ѡамеј -

од речи до речи - не шрѣи се; јер је цел учењу, да ученике ѿошиче на саморад, ишд." (исто, 44).

Одговарајући на питање шта је до сада учињено на удружењу српског учитељства, М. Нешковић почетке окупљања учитеља види у одржавању окружних учитељских састанака. Ту се, сем осталног, расправља о различитим темама, попут: Како да се заведу школске књижнице? *Школа није само училишће, негѿ и васшѣишћалишће* и слично. За удруживање учитеља заслужни су, пре свих других, Т. Јанковић-Миријевски и др Ђ. Натошевић, први реформатор српских народних школа.

Окупљање учитеља, од године 1866, остварује се у форми у читалских зборова. У делокруг њиховог рада улази: *"расшрављање важних насшавних ишћанања; - узајамно обшашњење и расшћелљавање шћих ишћанања; - међусобно саошшћивавање мисли и искушћава из обима учшћелског рада"* (исто, 72). На учитељским зборовима у Новом Саду, Панчеву, Вршцу и Кикинди, те посебно на збору у Ст. Бечеју, одлучено је да се оснује учитељска задруга. На предлог учитеља оснива се, такође, стручни учитељски лист. Притом, имало се на уму следеће: *"Лисш, шокренуш иницишћашћивом и шрисшћаноком самог учшћелског шћива једино је кадар да шосшћане шшћо вернишћим шшмачем учшћелских жеља и шшшребаш"* (исто, 80). Затим, лист може да допринесе формирању општег удружења српског учитељства, тј. јединствене организације свих српских учитеља у Аустро-Угарској монархији.

Нешковићеви погледи на Локове (Locke) мисли о васпитању саопштене су у трећем делу књиге. У том раду се, најпре, наводи оно што је, према аутору, веома прихватљиво. Ту, на пример, спада пишћево гледиште о физичком васпитању, о домаћем васпитању, о употреби благих средстава спречавања у васпитању, о несврсисходности примене телесних казни, о увођењу ручног рада за дечаке, о захтеву да деца науче бар два ручна заната и друго. Следе, затим, Локове (Лоцке) мисли које су подвргнуте критици. То су, сматра Нешковић, слаба места у његовој књизи. Пишћево одлучно противљење јавном школском васпитању је, без сумње, једно од таквих места. Надаље, ту долази: искључиво бављење васпитањем центлменске деце, споредна

улога која се додељује настави у васпитном деловању, потчињавање воље детета у свему вољи одраслих, и тако даље.

Подстицај за дело *Мисли о вероучним књижама за народне основне школе* дошао је М. Нешковићу са заседања Св. Архијерејског Синода од 23. септембра 1895. године. Ту је, наиме, закључено да би требало да се напишу веронаучне књиге које би унапредиле религиозно-морално васпитање младежи. Нарочито се жели да се "*веронаука добрим избором насјавног материјала и методе учини лаком, појмљивом и пријатном и да више на религиозно убеђење и на унутарње ојлемењивање, него ли на просјо, хладно знање ујрављена буде*" (14, 1896, 3).

Већ у приступу делу писац напомиње да је, искључиво, усмерен на вероучну наставу у народним основним школама и да се, стога, бави питањима која су, пре свега, дидактичког и методичког карактера. У делу се, сем осталог, обрађује проблематика о непроменљивости веронаучне наставе, о примени принципа концентрације у вероучној настави, о досадашњим катихизисима, о средствима за вероучну наставу, те, на крају, о вероучним школским књигама.

М. Нешковић се санжно противи покушајима да се, уместо црквено-словенског текста у молитвицама, користи српски језик. У вези с тим он каже: "*Госјодо, немојте никако дојусјити, да се 'Очениш' и друге моливице изговарају на српском језику, јер онда се ни у чему неће разликовати наша деца од католичких у помешаним комуналним школама, која те моливице по себи изговарају на српском или хрватском језику, а то је врло опасно по наш православни верски обичај (...)*" (16, 1910, 12).

И сви који су, пре излажења Нешковићеве књиге о вероучној настави, тврдили да је он безбожник, односно који су га проглашавали за противника цркве, могли су се сада уверити колико је "*одан својој цркви и својој вери*". Што је понекад, нарочито у млађим годинама, устајао против хијерархијске превласти у школи, чинио је то само у одбрани угледа и достојанства учитељског staleжа чији је и он био члан.

Будући да је М. Нешковић често упозоравао како нас, нажалост, не постоји историја школства и педагогије, прихватио се

сам, године 1897, да напише књигу *Историја српских школа у Аустро-угарској монархији*. Периодизација у књизи је извршена у пет целина. Полази се од српске пропасти па до сеобе, а завршава периодом од проглашења царског рескрипта па до Нешковићевих дана. Унутар тога се, хронолошки, нижу периоди: до сеобе нашег народа у садашње крајеве па до владавине царице Марије Терезије, од царичине владавине па до оснивања Учитељске школе у Сент Андреји те, затим, од оснивања поменуте школе па до проглашења царског рескрипта, тј. до 10. августа 1868. године.

Мита Нешковић је аутор неколико *приручника за учитеље и више уџбеника за основну народну школу*. Један од његових првих приручника, који је намењен "*учитељима и пријатељима јавне наставе*", излази под насловом, *Рад у првом разреду основне школе*. Садржина приручника се разрађује по наставним предметима, и то: настава у мишљењу, рачун, читање и писање, верозакон и јачање тела. Ту се, сем тога, налази и наставни план за први разред основне школе. Наслов његовог следећег приручника гласи: *Предавач у основној народној школи*. Штампан је, после тога, приручник *Домаће животиње - ручна књиџа за учитеље основних школа*, као и друго.

Много успешнији и плоднији је М. Нешковић у писању уџбеника. Његов први уџбеник, *Српска грамаџика за учитеље III и IV разреда*, штампан је 1879. године. У предговору књиге стоји: "*Пуштајући дакле ову књиџу у српско учитељство желим јој онолико ућеха колико сам ја воље, труда и наде у њу - ишту је - уложио*" (5, 1879, 2). Следе, затим, уџбеници: *Црквено-словенски буквар са читанком за други разред српских основних школа*, *Часлав*, *Псалтир*, и тако даље.

Исто тако, М. Нешковић се опробао и у *превођењу њедагошких дела*. Тако је, рецимо, превео и издао једну свеску Русовљевог (Rousseau) *Емила или о васпитању*. Надаље, преводи чувени Песталоцијев (Pestalozzi) роман *Линхард и Гершурда*.

*

У сомборској Учитељској школи, када је полази Мита Нешковић, делује Литерарно друштво "*Венац*". Одушевљен радом

тог друштва, Нешковић му упућује *Поздрав*. Он, у "*Венчевом*" листу, објављује своје "умошворе": *Пролећу, Творцу и Славојоју*. Тим својим првим књижевним радовима стекао је како међу ученицима тако и код "*стџарешина својих, узледа и пошћовања; а доцније се њај узлед све више ширио његовим пошћоњим књижевним и школским радом*" (16, 1910, 5).

Радећи као учитељ, М. Нешковић је, године 1878. и 1879, отпочео да уређује дечје листове. Тај посао је, са највише воље и љубави, обављао у Павловцима. Уређивао је више дечјих листова, као што су: *Мала школа, Дечји пријатељ, Бачка библиотека, Полажајник, Наша прошлост, Пчелица и Низ бисера*.

Земунски учитељи, када се М. Нешковић вратио из Немачке, договарају се како да покрену издавање педагошког часописа. Наиме, престао је, у то време, да излази *Школски лист* и *Српска народна школа*. Њих су, од 1870. до 1872. године, издавали и уређивали Мита Јосић и Стева В. Поповић.

Године 1873. појавио се први број *Учишћеља*, часописа који уређује Мита Нешковић. Али, већ други његов број излази у Вршцу и уређује га Нешковићев пријатељ Никола Брашован. У Земуну "*не дадоше њадашње стџрође војне властџи маха никаквој слободној речи. Лист је брзо освојио срца учишћелџства, јер их је свесрдно узео у зашћишћу од њадашње самовоље хијерархијске, која још није мођла да се прилађоди новим аушћономним одредбама*" (16, 1910, 6). *Колико год је часопис пошћајао омиљенији код учишћелџства, њолико је, истовремено, имао више непријатеља у редовима пошћишћке и државне властџи. Лист је, у њо време, и сувише "слободно кришћиковао одредбе властџи и верску насћаву; нарочитџо је њадао свешћенички ред и њихову самовољу у оно доба у школској ушћрави и учишћелџској дисцишћлини (...)"* (исто, 7). Уредник часописа Н. Брашован, због неприлика које је имао, престао је, крајем 1874. године, да га издаје.

Међутим, Нешковић није мировао. Он, на своју руку, покреће, године 1875, излажење часописа *Нова школа*. Најбољи сарадници часописа су они исти који су сарађивали и у *Учишћељу*. Њихови радови су сада још радикалнији и оштрији. Од М. Нешковића се, стога,

захтева да промени оријентацију часописа који подрива ауторитет свештенства и цркве, или да престане са његовим издавањем. И доиста, седми број часописа је конфискован. Нешковић се, одмах после тога, нађе на оптуженичкој клупи. Државно одвјетништво је, наиме, подигло оптужбу против часописа и Нешковића, као његовог уредника. У оптужби се, сем осталог, наводи да, у својим списима, Нешковић *"їрави раздор између свеїиенсїва и учїиелсїва"*. И, премда се сјајно бранио, те, једнако тако, имао сјајног браниоца др Тошу Недељковића, проглашен је кривим и осуђен на затворску казну.

Истина, било је учитеља који се, у свему, нису слагали са општрином написа у *Новој школи*. Њима Нешковић одговара: *"При їрвом кораку нашеї рада сад и до їоследњеї даха ової лисїа, била је и биће їлавна цел и їлавна меїа: осїварење оїиїије заїеднице срїских учїиїелїа; їрибирање снаїа учїиїелских у једну јединицу а у инїтересу извоїевања їрава учїиїелских; ослобођење учїиїелсїва исїод свакої недосїоїної и їоложају њеїовом неїрикладної сїања; уїознавање учїиїелсїва са резулїаїїима најїредне їедаїоїије и савремене науке"*. И даље: *"Радо їризнаїемо, да смо се їо некад ошїїриїеї средсїва їрихваїали; још радиїе изричемо, да ћемо се и одсад їакої їа и још одсуїниїеї їуїа држаїи їри изношењу оних мана и їредрасуда, које моїу наочїїлед не само школи и учїиїелїма, неїо и уїледу народа нашеї да нашкоде иїїд."* (16, 1910, 8).

Због сталних притисака који се врше на М. Нешковића, он се одлучује за *"умерениїи їравац"*. Тако, на пример, у листу који уређује, уместо подналова *"Слободни и независни часоїис"*, уводи текст: *"Часоїис за їедаїоїиїу и науку"*. Потом, у Павловцима М. Нешковић покреће, године 1887, часопис *Нови васїиїаач*. Он, без прекида, излази пуних 26 година. Иако часопис није преузео очекивану улогу у *"борби са реакционарним схваїањима"*, он је, ипак, испоїио значаїно залагање да се *"насїавни и ваїиїни рад, као и целокуїни живої школе заснива на їозиїивном їедаїоїошком наслеїу"* (17, 1978, 516-517). Издавање часописа, после Нешковићеве смрти, наставља његова ћерка Зорка Нешковић, испитана учитељица, и његов зет Васа Витојевић, равнаїући учитељ и Северину.

*

Димитрије Мита Нешковић је, у своје време, један од најплоднијих педагошких писаца међу Србима. Своје радове објављује у педагошким часописима и у књигама. Ту, пре свега, изражава своје схватање о школи и настави, о васпитању и боразовању. Полазећи од тога да је васпитање друштвено условљено, Нешковић, сасвим оправдано, наглашава да се тај сложен феномен стално развија и мења. Поменути процес се, наравно, одвија у складу са друштвеним променама и развојем друштва. Не може се, дакле, *"говорити о васпитану уопште, јер нема ни друштва уопште"*.

Циљ васпитања је, како држи Нешковић, развој свих снага и способности детета. Тај развој треба да буде складан и свестран. Јер, запостављање једне сфере у развоју личности неминовно води једностраности. М. Нешковић се, у једнакој мери, бави основним питањима физичког, умног, моралног, естетског и радног васпитања. Надаље, он посебно говори о религиозном васпитању те, у вези с тим, критикује Лока (Locke) што му не поклања потребну пажњу. Национално васпитање, да би упозорио на његову важност, издваја из моралног васпитања. Међутим, у неговању патриотских осећања не ваља, истиче се у Нешковићевим радовима, претеривати јер то, неминовно, доводи до национализма.

Нешковићеви педагошки радови су, у великој већини, дидактичко-методичке нарави. Они, ван сумње, представљају значајан допринос развоју педагошке теорије, те, још више, унапређивању васпитно-образовне праксе у тадашњим српским основним народним школама. Уређивао је и издавао неколико дечјих листова и стручних часописа намењених учитељима.

И код државних и код вероисповедних власти Димитрије Мита Нешковић је био веома уважен, поштован и признат просветни радник. Његова реч, било да су у питању дечја забавишта, школска настава, уџбеници, васпитање у породици, било нешто друго, слушала се увек веома пажљиво и нарочито уважавала. Корисно би, разуме се, било целовито истражити и монографски обрадити друштвену и

педагошку личност Мите Нешковића. У том изучавању би, засигурно, од великог значаја била већ и сама израда потпуне библиографије његових стручно-педагошких и књижевних радова.

Литература:

а) Радови Димитрије Мите Нешковића

1. *Аналитично-синтетичан метод читања и писања*, 1870, Српска народна школа, бр. 6 од 31. јула.
2. *Психолошке слике*, 1871, Српска народна школа, бр. 1 од 15. јануара.
3. *Психолошке слике*, 1871, Српска народна школа, бр. 13 и 14 од 31. јула.
4. *Рад у првом разреду основне школе*, 1875, Земун.
5. *Српска грамафика за учитеље III и IV разреда*, 1879, Панчево.
6. *Домаће животиње - ручна књига за учитеље основних школа*, 1880, Сомбор.
7. *Црквено-словенски буквар са читанком за други разред српских основних школа*, 1884, Нови Сад.
8. *Родитељи и школа*, 1887, Нови Сад: Матица српска.
9. *Педагошка књижевност у нас*, Нови васпитач, год. II, свеска II за месец фебруар 1889. године
10. *Синтеза и анализа*, индукција и дедукција у настави, 1889, Нови васпитач, год. II, свеска III.
11. *Змај-Јован Јовановић, као педагог*, 1891, Летопис Матица српске, књ. 149 и 150, Нови Сад.
12. *Аманети Српкињама*, 1892, Нови Сад: Матица српска, свеска 36.
13. *Збирка педагошких радова*, 1895, књига друга, Нови Сад: Матица српска.
14. *Мисли о вероучним књигама за народне основне школе*, 1896, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
15. *Историја српских школа у Аустро-Угарској монархији*, 1897, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

б) Остали радови

16. *У спомен и славу Миши Нешковићу, члану Књиженог одељења, 1910, Нови Сад: Матица српска.*
17. *Две стогодине година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978, 1978, Сомбор.*

Др Јелена Косановић
Учитељски факултет
Сомбор

ЈОАКИМ ВУЈИЋ (1772 - 1847)

*- ђак Норме, славеносербски сѝсасѝељ, оснивач
и уѝравѝељ ѝрвоѝ срѝскоѝ ѝозоришѝа -*

Јоаким Вујић, знаменита личност у историји српске културе, славено-српски писац, преводилац позоришних комада са многих језика, оснивач првог театра у Срба - Књажевског театра српског; централна личност нашег позоришног живота у првој половини 19. века; Стеријин претеча. Завршио је Мразовићеву Норму и био српски учитељ. Учитељ синовима кнеза Милоша - Милану и Михајлу, потоњим вла-дарима српским.

*

Многе значајне личности у прошлости Учитељске школе у Сомбору обележиле су своју епоху пионирским делом тако и толико да се и данас осећају ти белези, препознају, виде и трају у нашем духовном развоју. Велике су у историји оне личности које се боре за остварење општих циљева свога времена. Оне снагом свог универзалног духа и

унутрашњег императива делују у складу са идејама доба. Кад прође њихово доба остаје тај дух као "*културни вишак*" минуле епохе који нове генерације присвајају као свој капитал. За такве личности не може се рећи да их је прегазило време, нити могу бити заборављене. Једна таква крупна и знаменита личност српске културне историје је и Јоаким Вујић, у аналима Учитељске школе у Сомбору, односно Мразовићеве Норме заувек забележен као његов ученик, а затим "*вџороџа класа*" учитељ у Футогу.

Учени век, *siecle de lumieres*, век просвећености, како је све називан 18. век у коме је рођен Јоаким Вујић, Кант је окарактерисао као "*излазак човека из нејунолејносџи*". Под утицајем тих идеја читава је плејада наших просветитеља међу које спада и Јоаким Вујић, уз Доситеја, Орфелина, С. Пишчевића, Ј. Рајића, А. Мразовића, развила широку просветну делатност. Јоаким Вујић пре појаве Ј. Стерије Поповића схвата да је позориште школа где се учвршћује народни и национални дух. У том послу је у нашој културној и просветној историји његова улога пионирска, као што је и по својој просветној и учитељској и васпитачкој делатности у самим темељима пионирског рада као ученик и следбеник Аврама Мразовића.

У монографији објављеној поводом 200. годишњице образовања учитеља у Сомбору на списку ученика који су завршили Учитељску школу у Сомбору 1787/88. школске године налази се име Јоакима Вујића под бројем 12. Од знаменитих ученика А. Мразовића на том списку су још Козма Јосић под бројем 6. и Аврам Максимовић под бројем 8. У истој монографији у поглављу *Знамениџи бивши учениџи школе* пише о Јоакиму Вујићу др Страхиња К. Костић, професор филозофског факултета у Новом Саду. Овај аутор наводи тачан податак да је Јоаким Вујић 1797. године у Сомбору стекао код Мразовића квалификацију за учитеља, али се податак не слаже са оним из списка у истој књизи за читавих 10 година. Биће да је година 1787. о стеченој Вујићевој квалификацији у Сомбору коректорска омашка, што можемо закључити на основу других података из живота Јоакима Вујића у истој публикацији. Јоаким Вујић је, наиме, рођен 1772. године у Баји. Тај податак налазимо и на првој страници Вујићеве књиге *Земљеописаније* (пун наслов дела гласи *Новое*

земље описаније целаго светиа во ујојребленије и јолзу славено-сербског народа сјисано и издано Јоакимом Вујићем иногда бившим разних језика учииељем, в Будиме граде јисменима Краљевског свеучилишиа Пешијанског 1825. године). На првој страни је и портрет Јоакима Вујића у облику медаљона уоквирен ловоровим венцем и речима "Јоаким Вуич слав:сербскиј сјисаијељ рожден в Баи в слав:комишиае Бачком леиа 1772. сејијемврија 9. дне". Испод портрета је латинска сентенција

Amor felicitatis fundamentum
(Љубов благојолучија основаније)

Вујић је пре учитељског образовања већ био завршио гимназију у Калочи и Сегедину и слушао права у Пожуну. Такође је већ службовао по разним местима, а стекао је и разноврсно образовање. О свом боравку у Сомбору и путу од Сомбора до Футога, првог места учитељевања, где га је Мразовић поставио за учитеља *вијораго класа*, Вујић и сам пише у свом делу *Живојоописаније* (1833).

Из Мразовићевог периода сачувана су само два извештаја о свршеним ученицима, из 1786/87. и 1787/88. године. Професор Страхиња К. Костић у свом приказу Вујићевог живота и рада и каже да на списку Мразовићевих ученика нема Вујићевог имена, али се поуздано зна да је завршио нормални течај и да је учитељевао у разним местима, почев од Футога, Бечеја, Земуна, Н. Градишке до Пеште и Сентандреје. Позната је чињеница да је наш 18. век слабо истраживан. Стога су драгоцени оригинални извори за њихово утврђивање. Неке од њих поседује и Сомбор (Историјски архив, Црквена општина, Учитељски факултет). Вујић је, дакле, са 25 година живота стекао уз остала, још и учитељско образовање у Сомбору.

У доба када живи Јоаким Вујић свака духовна, па, према томе, и литерарна делатност има просветилачки карактер. Више пута је у литератури о Учитељској школи у Сомбору истицана чињеница да је Мразовићева Норма била у 18. веку највиши ниво образовања у Срба, све до почетка рада Гимназије у Сремским Карловцима (1791) и Богословије (1794). Разумљиво је онда што су кроз Мразовићеву

школу прошли као његови ученици бројни знаменити људи српске културе са краја 18. и почетка 19. века, међу које спада и Јоаким Вујић. Мразовићеве ученици и сарадници представљају прву директну везу са писцима европске класике 18. века. Они су моралисти, проповедају благост нарави и љубав у срцу; граде своју представу о свету на класицистичким и просветитељским, као и сентименталистичким постулатима, пишу уџбенике, оснивају школе и позоришта, преводе Виланда, Дефоа, Коцебуа, сарађују са највећим умовима Европе тога времена, воде преписку са њима. Све се то збива у време када је Аустрија поставила тзв. "*саниџарну завесу*" према турској граници и није допуштала да у Србију прође књига из духовно развијеније Европе. У нашој традицији издваја се тај период, јединствен по великим пионирским подухватима изведеним у околностима које им нису биле много наклоњене. То је раздобље оснивања Мразовићеве Норме и Несторовићеве Препарандије у Сентандреји. Живот и рад знаменитог Јоакима Вујића повезан је са обе институције.

Године 1812. Јоаким Вујић се пријављује на конкурс за професора српске Препарандије у Сентандреји код Уроша Стефана Несторовића. У монографији 200 година образовања учитеља у Сомбору др Никола Гавриловић пише о Вујићу као кандидату за сентандрејског професора, затим да је Вујић учитељ сентандрејски, а сам Вујић, напомиње Гавриловић, при пријави за испит позива се на своју спрему (наставничку праксу и на познавање многих језика). Из докумената које је Вујић поднео на конкурс сазнаје се да је четири године радио као учитељ у Футогу и Старом Бечеју, затим у Новој Градишци и Земуну и на крају у Сентандреји.

О Јоакиму Вујићу пише се често као о писатељу и доста непоузданом сведоку историјских збивања и збивања у сопственом животу, авантуристи и вечитом путнику без сталног места пребивања. То мишљење дугује се у приличној мери Скрерлићевом суду о Јоакиму Вујићу као "*џустиолову*" и "*аванџуристџи*". Како је то привидно, просудимо простом аналогijом: Доситеј Обрадовић, родоначелник српског просветитељског покрета, први министар просвете у Карађорђевој ослобођеној Србији и оснивачу Велике школе, био је највећи путник, вечити гост богатих трговаца и приватни учитељ, али

цењен и уважаван са свог ума, духа и дела. Таквих личности било је много у модерној европској цивилизацији.

О Јоакиму Вујићу, треба, судити, уважавајући мерила којима се суди о његовим савременицима и његовом добу. Уосталом, то већ и јесте преовлађујући принцип у нашој науци.

Иако су животни путеви, русоовска природа и радознао дух Вујића водили на разне стране, а има много и доситејевског путујућег инстинкта - не заборавимо да су тада путовања била начин сазнавања света - по свему што је и како је деловао - Вујић је у души учитељ и просветитељ. Да ли је и могло бити другачије у веку светлости и науке ако уз то знамо да су просветитељи његовом роду били насушна потреба, питање опстанка. Као етничка заједница у туђини, без државе, такорећи без имена језика којим говоре (илирски, славеносерпски, расцијански), а вера је на сталном удару покатоличавања, она је по сили закона о одржању однеговала своје лучоноше, чуваре кућног огњишта. Мишљење новије историографије да су национално осећање више очували етнички припадници изван матичне заједнице највероватније и налази упориште у времену када је живела и стварала плејада наших великана и реформатора у доба јозефинизма у Аустроугарској царевини. Уосталом, и бављење позориштем је израз уверења да је оно школа где се људи васпитавају. Вујић је на тај начин спона између шилеровског обрасца о естетском васпитању и поправљању нарави и схватања нашег класика Ј. Ст. Поповића, који је и као писац и као управник позоришта говорио да је позориште школа где се људи уче.

Занимљиво је да видимо шта пише Вујић у посвети и предисловију (предговору) данас историјској и славној *Крешићалици*, првој нашој позоришној представи, *едном јавном њозоришћу у шпри дејствија, њреведеном Јоакимом Вујићем, рускоѡ и ишћалијанскоѡ језика ѡривајћним ѡрофесором Пешићанским, у Будиму ѡисменима Краљевскоѡ свеучилишћиа Пешићанскоѡа, 1814. ѡодине*. Вујић се захваљује добротвору свом и српскога народа, Петру Стојановићу, Старо-арадском трговцу и грађанину, што је из племенитих побуда да помогне просвећивању српског народа сопственим средствима на србском језику издао. Истина, ова књига, каже скромни аутор, није

велика, али је велико наравоученије у коме нам се као у огледалу представља родитељско васпитавање деце. Ради тога аутор дугује највећу захвалност свом добротвору који је упркос оскудици времена био штедар (дарежљив), што је велика жртва положена на олтар српске просвете. Има у свему томе, нарочито када је реч о стилу, предромантичарско-сентименталистичког манира и, за савремени сензибилитет, претеривања. Али истина о великим напорима и жељи да се развеје тама непросвећености у народу коме припада избија снагом искреног осећања.

У предисловију *Крешићалице* Вујић каже да је прошлог лета (1813) у августу месецу "имао част да њозоришни комад **Крешићалицу** *предсјави свом љубљеном српском роду у Пешићанском Маџарском њеајџру*", где је српском народу указана велика част јер је представа извођена на српском језику. Сам је глумио једну улогу у представи ("*едан сџари рибар био сам ја, сџисајџел*"). Све то чинио је, каже сам Вујић, у корист и за утемељење новоосноване Српске учитељске школе у Сентандреји да би могао свом роду помоћи. Трећину прихода даровао је реченом институту, другу трећину глумцима, а трећу Маџарском театру. У истом предисловију Вујић каже да је имао намеру приказати једну представу преведену са енглеског језика, такође у добротворне сврхе за помоћ рањеницима у "*садашњем рајџу*" (први и други српски устанак), али је намера била осујећена што му је непријатно и жао. Његова је намера и опредељење да свој род и даље у току свог живота помаже помоћу науке и просвете. И заиста, цео свој живот Вујић је посветио том свом "*ојределенију*".

Вујићу је без сумње Мразовић био узор и импоновао му је својим великим знањем и предузимљивим духом, родољубивим срцем и просветитељским идејама. Када је у Сентандреји учитељевао Јоаким Вујић, та некад претежно српска варош архитектонски је била обликована у доминантно словенском духу (панорамом доминирају торњеви српских цркава), још се разлегала старинска песма српских трговаца предака српског Балзака - Јакова Игњатовића: "*Ми же Сенџандрејџи целоџ свеџа славни...*", из мноштва српских цркава (седам их је било) чули су се звуци литургијске музике, православне, ослоњене искључиво на људске гласове. На улици се чула српска реч,

а у срцу Европе осећао се дух православља. Ту снагу и тај дух и лепоту морале су осетити племените и велике душе наших просветитеља, попут Јоакима Вујића. По пресељењу из Сентандреје у Сомбор - током 19. века Српска учитељска школа постаје учитељски Хајделберг (неки су је већ називали српском сорбоном).

Прва наша позоришна рецензија везана је за име Јоакима Вујића и његову позоришну представу *Крешићалицу*; прва институција позоришна у Србији Књажевски театар сербски - основао је Јоаким Вујић; први редитељ и директор сталног позоришта био је Јоаким Вујић, плаћен из државне касе, Јоаким Вујић, некадашњи втораго класа учитељ у Футогу куда је 1797. године отишао из Сомбора, пешке, путујући два дне "из узрока великога блаића", тај вечити просветитељ путник, попут Доситеја.

Из родне Баје Вујића је пут водио на све стране где се налазио српски народ: у Сомбор, Сентандреју, Нови Сад, Земун, Темишвар, Панчево, Арад, Крагујевац, престоницу Србије и кнеза Милоша Обреновићу. Своме мецени и мецени српског позоришта Милошу Обреновићу Вујић се одужио на начин како су то чинили сви писци просветитељи - неуморним радом на просвећивању свога рода и вечним поменом у објављеним књигама. Тако у својој *Земљеописанију* из 1825. године путујући по Србији долази и у Крагујевац где се сусреће са књазом. Даје портрет Милоша Обреновића, његов опис и његову нарав (*Истїиное оїисаније ѧерсоне зосїодара Милоша и нрава еџо*). Јоаким Вујић је у ствари гост кнеза Милоша лета 1823. године где је у Крагујевцу тада у његовој престоници с њим "беседу имао и био ѧримљен са сваком учїивошїу". Вујић овако описује Милоша Обреновића: "Овај сербскиј херој естї возрастїа мало више средњеџ, шїела креїкоџ, шїроких зруди, образа црвено-жаркоџ, очију живих и жушїоцрнкасїих... и може до 48 летїа имашїи... у рукама сваџда уобичава имашїи бројанице" (Вујић, Ј, 1825, стр. 244-245). О карактеру кнеза Милоша Вујић каже да је "муж сїроџ и судија ѧраведан", који кажњава злочинце и преступнике а награђива добре и честите своје поданике.

У овом и другим делима оставио је Јоаким Вујић још много сведочанстава о свом добу и животу у њему. Занимљиво је да свуд

куда путује наилази на своје пријатеље учитеље, бивше своје ученике, у сталној је вези са њима, они су претплатници на његове књиге. *"Ја сам часић имао 21. ноемврија и 6. декемврија леџа 1823 на њрошеније свешћеника и мирских њоџлавара у овој цркви њојаџи"*, каже Вујић. Из наведених датума види се да је то било пре и после његовог боравка у Крагујевцу код кнеза Милоша. То значи да је Вујић на светог Николу, крсну славу кнеза Милоша појао у Саборној цркви у Београду. Вујић описује и једну лепу серпску школу од господара Милоша устроену у којој *"јуносић њод уџравенијем јединоџа блаџоразумноџа учиеџеља науке њочерџава и у њпросвешћеније долази. Мени се овде казивало да џосџодар Милош есић у намеренију и већа здања школска њравиџи, њак веће науке кроме нашеџа језика, како џи латињске, немеџке и њрочи ини језика завесићи којему намеренију ја оџи моје сиџране желим блаџоџолучни усџех."* У Јоакиму Вујићу и овде препознајемо учитеља.

Када Доситеј на позив устаника одлази из Трста у Србију (1805), остају песници П. Соларић, В. Ракић и Ј. Вујић да делују у песничкој школи. Они изучавају француски језик, преводе француске писце на славеносерпски језик. Доситејеву намеру да још 1790. године напише француску граматiku остварује Јоаким Вујић управо те 1805. године. И у писању француске граматике Вујићу је узор Аврам Мразовић, његов некадашњи учитељ, који пре свих пише *Руководсићво к словенској џрамаџици* и преводи француску списатељницу *Leprince de Beaumont*. У предговору *Француској џрамаџици* коју објављује у Будиму Вујић образлаже своје искључиво просветитељске мотиве. Књига је посвећена Стефану Стратимировићу, господину Кулпинском, правосл. архиепископу и славено-серпскаго и валахијскаго народоџ митрополиту. И овом књигом Јоаким Вујић се укључује, са многим просветитељским писцима, у општи покрет преображаја и реформи следујући геслу просветитеља да *"језик има своју цену од њолзе коју узрокује"* (Доситеј).

Да се макар и летимично дочарају ствараоци и доба са којима је повезан Јоаким Вујић, подсетимо се на то шта се у области језика и књижевности збива пре Вуковог периода. По узору на Ј. Х. Аделунга ствара азбуку Сава Мркаљ. Родоначелник свима ипак је Мразовић.

Вујићев учитељ (*ѿоменуѿо Руководсѿиво к словенској ѓрамаѿици*, 1794, 1800 и *Руководсѿиво к словенскому ѿравчѿенију и ѿравоѿи-санију*, 1797). Предромантичарски писци имали су непосредан контакт са европском литературом. Милорад Павић наводи, на пример, да Вићентије Ракић истовремено са Гетеовим *Фаусѿом* (1808) објављује спев са истом темом, али са византијским мотивом - продаје душе ѓаволу. Павле Јулинац преводи Мармонтела, Доситеј препоручује превођене Фенелоновог *Телемаха*. Орфелин при писању *Жиѿија Пеѿра Великоѿ* проучава Волтера, Е. Јанковић полемише са Бифоном. У то доба Сава Текелија поседује највећу библиотеку код Срба: целовиту француску енциклопедију, целокупна дела Русоа, Волтера, Дидроа. Исти Сава Текелија претплаћује се на Вујићеве књиге, а Вујић у предговору *Француској ѓрамаѿици* пише: "*Где нема ѿрос-вешѿе, нема ни славе неѿо мрак, мука и варварсѿиво*". Најрадоснији тренутак биће Вујићу кад се сети да је трудом својим вољеном роду и домовини за време живота могао користити и да име његово вечну успомену код рода заслужи. (Вујић, Ј. 1805).

Међу многим пренумерантима Вујићевих књига поред "*Високородноѿ Саве од Текели*" су и Стефан Стратимировић, Ј. Јовановић Шакабента, "*Блаѿгородни и високоучени*" Г. Аврам Мразовић, Урош Стефан Несторовић, Арсеније Теодоровић, Вићентије Ракић, "*Чесѿињеѿиш*" Стеван Везилић и многе друге знамените личности без којих ми не можемо ни замислити нашу историју. Вујић редовно наводи и списак добротвора књижевности из кога видимо колико је широк простор којим се кретала његова књига: Руси, његово високопреваходство Димитрије Павлович Татишчев, "*ѿосол*" императора Аустрије, многе земље, народи и појединци, славне библиотеке у Санктпетербургу, Москви, Харкову, Духовној Кијевској академији, Универзитетској библиотеци у Лондону, Бечу, Паризу, Гетингену, Пешти, Варшави. Има претплатника и у Америци - у Бостону.

У Баји је пренумерант, између осталих, Еуфросина Вујић, рођена Јорговић, Василиј Вујић, трговац, Силвестер Вујић, ћурчија; један пренумерант, господин Игнације Грчкиј, трговачки калфа је из Черевиха у Срему. У Будиму књигу купује Јован Берић, филозофије доктор, у Србији - књажевска светлост, господар Милош Обреновић, "*кнез врховни и вожд народа срѿскоѿ*" за себе и своја два сина, тј. Бег

Милана и Бег Михајла, чак 300 књига, а књегиња Љубица за своје кћери 200 књига.

Кнезови свих нахија: рудничке, пожаревачке, ужичке били су такође пренумеранти Вујићевих књига. Просветитељски настројен Вујић не малаксава: пише, путује, учи, даје прилоге за народно просвећивање, за рањенике, за издржавање сиротиње, за подизање школа. Због сарадње са устаницима затварају га у Земун. Његове књиге читају кнезови, књегиње, кадети, бербери, кројачи, трговци, учитељи, списатељи, богослови, госпоже - љубитељи художества, пушкарни, трговачке калфе, сенатори, велеумни људи, винарски трговци, високородне госпоже итд, итд. Свуда ипак налази своје некадашње ученике и у сталној је вези са учитељима.

Без обзира чиме се у животу бавио, Вујић је увек учитељ, али када данас оцењујемо значај његовог дела, не можемо да не запазимо да је био спона међу вековима и епохама, као што су у многим временима то били људи великих идеја и способности. Умро је у Београду, 1847. године, граду о чијим житељима је писао у *Земљеописанију* (1825) да су "*весма честни и љубиви људи, добри трговци и трудољубиви рукоделци*".

Литература:

1. Вујић, Ј. (1814): *Крешћалица, једно јавно позориште у њири дејствија*, Будим: Писмени Краљевског всеучилишта Пештанског.
2. Вујић, Ј. (1825): *Новије земљеописаније целаго светиа во ујо-џребљеније и џолзу славеносербског народа с једном илуминирајом целаго светиа мајом*, Будим: Писмени Краљевског всеучилишта Пештанског.
3. Вујић, Ј. (1801): *Пушешествије џо Србији*, Прва књига, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
4. Вујић, Ј. (1802): *Пушешествије џо Србији*, Друга књига, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

5. Вујић, Ј. (1805): *Руководство к Француској драматичкој школи славеносербске јуноности*, Будим: Писмени Краљевског всеучилишта Пештанског.
6. *Две стогодишине година образовања учитеља у Сомбору, 1778-1978*, 1978, Сомбор.
7. Милинчевић, В. (1984): *Творци и џумачи*, Београд: Просвета.
8. Павић, М. (1991): *Историја српске књижевности 3, класицизам, Досије*, Београд: Научна књига.
9. Павић, М. (1991): *Историја српске књижевности 4, предромантизам, Досије*, Београд. Научна књига.
10. Поповић, М. (1968): *Историја српске књижевности, романтизам 1*, Београд: Нолит.
11. *Просветна јовесница Сомбора, од Норме до Учитељског факултета, 1778-1993*, 1994, Сомбор, уредила мр Јелена Косановић.

Др Томислав Цветковић
Учитељски факултет
Сомбор

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ (1877 - 1958)

- Ђак Учиџељске школе, велики српски њисац -

Рани књижевни радови Исидоре Секулић, чак и они најранији и школски, могу имати улогу кључа за њен књижевни опус. Са том се поставком из првенаца Исидоре Секулић издвајају стилске црте и тематске преокупације што упућује на стилско и тематско јединство њеног дела. На њима је грађен Исидорин опсесивни мит просвећеног грађанства европског типа, који је захтевала њена средина и који је она настојала литерарно да уобличи. Нажалост, литерарна и политичка ресепција, посебно од стране званичне књижевне критике, том делу није била довољно склона.

*

Стил је ознака јединства књижевног дела, што уједно значи и ауторског опуса. Књижевна критика отуда има добру навику да се, у

току читања зрелог аутора, врати на почетке његовог дела и времена, и обрати се првенцима. Што се раних Исидориних радова тиче, биографи бележе где је препарандисткиња сомборска, именованом Исидора Секулић, октобра 1893, стала пред скуп месних званичника и угледника, у кафани "Злајини роџ", како би свом наставнику уручила "диван сребрни венац". Овенчаван је Никола Ђ. Вукићевић, управитељ сомборске Учитељске школе, у поводу четрдесетогодишњице књижевног и наставничког рада (Поповић, 1979, 14). Наш подробен опис не упућује случајно на околности збивања. Већ у декоруму оних бираних имена, од сама злата и сребра, просијава дух једног времена што је тежило савршенству, благочестивом и изрјадном. А сценарио збивања у ту идилу грађанског реда смешта часну улогу и врсну особу, два темеља грађанске културе. У култури опет има култа: узвисивања најбољих међу најбољим и овенчавања миљеника ласкавих и напорних изазова и, свакако, среће.

Исто ће се поновити и у самом тексту, тј. у речима благодарности и дивљења што их је препарандисткиња упутила слављенику. Оно високо својство којем се дивила и које је код свог узора у тако довољној мери нашла, Исидора је назвала великим. "Хвала Ти на оџромном ѿруду", кликтала је загрцнуто, мислећи на свесрдно припремање и "с очинским блаџословом" "ѿушѿињање у свети" српских учитеља (Исидора ће рећи и "ѿросветѿника"), што ће се у речи препарандисткиње поновити у "оџромном раду", да би, поднајзад, ту несравњиву меру преданости назвала и ѿрдном. Венац који издваја и окруњује слављенику је понудила као скроман знак, дословно речено, "ѿошѿовања ѿрема ѿрдним заслугама" његовим.

Шта се у нивоу језичког израза заправо догодило? У структури мале похвале одступило се од конкретне, стандардне језичке употребе, где велико никако не може бити названо грдним. Млада ауторица, при томе, није посегла за реторичким средствима израза, за поредбом или хиперболом, но за стилемом посебне врсте. Оно што се учинило може се описати и као вид језичке погрешке: у потрази за што ближим изразом одређене духовне очараности, усрдног полета и дивљења, проломио се (напукао је, раздесио се) чврст језички систем и укрстили су се међусобно различити семиотички низови. Језички знак за ѿрдно и оѿако дошао је на место знака за велико и леѿо, а са

њим се најавио opak и застрашујући, загонетан лик лепоте. Текстови су, наиме, више или мање нехомогене и прозирне појаве. Иза стандардног језичког кода, који је овај рани полиглот брижљиво неговао и свакако га морао добро познавати, пробио се други, скривени језички код, нека врста личног језика и његове семиотике. "*Јер сви ми*", још по опажању Мишела Монтења, "*имамо један речник сасвим свој*", расправља ову појаву на више примера из традиције и савременог наслеђа новија постика (Тодоров, 1986, 8). Тврдња се, дакако, најпре односи на ауторе који имају свој стил, јединствен свет најављен путем прекида у текстури.

Опсесивни мит грађанске улоге код Исидоре ће вратити нешто касније, већ године 1894, у раду *Шта ће Србину ђусле?* (1894). Текст је насловљен и потписан и узима се за њен први штампани рад. То је мала расправа на националну књижевну тему. Писана је у дикцији реторичке наставне праксе, неговане у крилу националне еуфорије скраја прошлог века, колико је и пример ауторичине ране дискурзивне уметности. Ова је у изравном и неизравном говору. Исидора ће, наиме, изрећи да је епски народни песник исто што и народни вођа, учитељ и родитељ, а затим ће те подулоге изравно описати.

Свођење високе књижевне теме на општи друштвени образац, прва је карактеристика мале расправе. Бавиће се, наиме, грађанском улогом осамостаљеном од свога носиоца, како није било у претходном случају. Такво расправљање омогућено је одвајањем улога од друштвених статуса, ових од навика и правила што улоге испуњавају. Статуси су, наиме, положаји у друштвеном понашању, а улоге динамички аспекти ових статуса (Линтон, Парсонс, 1969, 195).

Исидора слови за врсног есејисту и продорног аналитичара, што уједно значи да је мајстор оно што јесте већ као шегрт и почетник, но ваља изблиза погледати на тај логички поступак. Само изједначавање двеју група улога никако није неоспорно. Пред-одређене, постигнуте улоге нису истога реда: за бављење уметношћу нужан је очит таленат, а за послове из три подулоге - идеалан напор и усавршавање. Но у противречју се зачиње унутрашња снага, алогична и ирационална какво је и оно само. Поистовећивање, наиме, не спушта уметничко на ниво професионалног, већ професионално

издигне на ниво уметничког, а родољубиво на ниво општенационалног. Стваралаштво и преданост очекују се од школског и државничког посла једнако као и од уметничког. Напор нужен да се овакав став прихвати, а разлика апстрахује, права је мера оног почела снаге.

Простоао је поглед на експлициране навике и правила што испуњавају назначене подулуге вође, учитеља и родитеља. Логички поредак и овде је особен: вођи се намењује буђење у народу "*засїале клице храбросїи*", учитељу поучавање у побожности "*и дружим наукама*", а родитељу поштовање спомена предака и буђење "*чувсїва народносїи*". Три подулуге дефинисане су веома блиско. Њихови садржаји се спајају и замењују, при чему се привтно подређује јавном, а лично надличном. На тај начин млада Исидора поништава себе саму или, напротив, себе открива у правом безмерју преиначеног свеопштег. Дотиче се и стање духа карактеристично за хероични грађански полет, у Европи на друштвеној сцени за време преласка идеала просвећеног грађанства у романтичарски национални покрет, код нас још и за успон грађанства скраја прошлога века и за талас идеја јозефинизма што ће га истодобно заплъускивати.

С језичком карактеристиком и покретачким контрастом, два издвојена и блиска својства Исидориног дела, пружа се и подлога за читање каснијих њених књижевних текстова. У језичкој црти, иначе, никако није случајна језичка честица, но стилски комплекс *мало/велико*, што се, као стално место њенога дела, на овај или онај начин понавља, враћа у њеном стварању, обележавајући тако његово ауторско јединство. Занимљиво ће бити пратити га на текстури *Буреїа*, Исидорине приповетке којом се отвара њена прва књига *Саїуїїници*. **Буре** више никако није рани Исидорин рад. Такође, талас некадашњег њеног оптимизма и одушевљеног поверења заменило је раздобље строгости, рада, самоће, путовања, одговорности за себе, независног критичког мишљења и тврдог суочавања са стварношћу. Али, такође и болести, кашљања по целу ноћ, тешке главобоље, почетака њене монашке дисциплине и "*ослушкивања мисаоне їїишине*".

Приповетка је објављена у *Савременику*, после неколико њених запажених радова у престижним часописима, *Срїски књижевни їласник*, *Дело*, *Бранково коло*, *Словенски јуї*, а уједно и најаве онога

што ће Исидора дефинитивно значити, приповедача "*исѿанчане осећајносѿи*" и виртуозног стила, "*луцидноѿ есејисѿи*" обавештеног критичара и публицисте и преводиоца са више култура и језика на наш језик. **Буре** је запажено и по својству које и саму књижевност од других уметности лучи као као језичку уметност. Дотле је мало ко искушавао језичке спојеве типа "*свеѿлосѿи ѿако ѓусѿа*" да су је "*леѿѿирови крилима разбијали*", цврчак, "*мало ѿарченце блаѿа у коме има нешѿо добро*" или онај "*ѿелом сам својим осећала ѿадање вечери*", са којег ће А. Г. Матош бити наведен на помисао, бизарну и због тога не мање занимљиву, да је прилог потписан псеудонимом и да га је морао писати мушкарац. Овде ће се по први пут промишљати и њено језичко стваралаштво, када, у чаролију савршеног Исидориног стила, тај аутор буде видео где "*нишѿа ѿосѿаје нешѿо*".

Буре је приповетка о девојчици са једним родитељем која се склања у неко стварно буре и онамо проводи лето, надомак дома. То је лирско-медитативна проза на тему евазије и егзистенцијалне забње. Само буре је љуштурска, свет у свету, материјализовани знак ограђивања и заштите. Мала се јунакиња повлачи, баш као што ће и њена ауторица то научити да чини, у своју самоћу, у средиште себе, у биће свога бића.

Тако започиње семиотичка игра: *велико/мало* и текст приповетке бива засићен двојном лексиком, пре свега оном малога света: цврчака, лептирова и буба. Крај малог опет стоји велики свет, како се и супротности крећу, а са њима и литерарни доживљај. Девојчица, наиме, сања о "*великим морима*" и континентима, о коралним острвима, о глечерима у "*ѿравој вечносѿи леда*", о поморским окршајима, Бразилији и Мадагаскару. Начело супротности следи узастопце, па се уз ред ситних мушица, крилатих инсеката и "*шесѿоноѿих ѿешака*" смештају "*велика ѿечурка*" и фикуси "*који у буретѿу изгледају као ѿалме*". Онако како се умножавају, супротности се још изокрећу и релативизују: велико тежи све већем и већем, мало све мањем или се једно јавља унутар другог. Наиме, како је оно буре истовремено и велики свет, пловило запућено бескрајем океана, на тако велики брод што га ваљају таласи једнога лепог дана слеће опет "*мала, усѿлахирена и ѿуѿљива ѿѿица*".

Унутрашња драма настаје како се основна опрека *велико/мало* преноси на универзални план и попуњава садржајима *мушко/женско*, *смртно/бесмртно*, у значењу рањивости свега што је на домаку вечности.

Прелажење следи онако како и велико тежи недогледном расту, апсолутном, коначном, а мало све мањем и опет такође изгледу вечности, почелу. Лексички узето, прелажење из смисла у смисао очитује се како и лексеми *велико* и *мало* могу бити замењени величанственим, кобним, opakим, застрашујућим, односно, крхким, слабим, смртним. На тој ће основи бити обликоване горштакче јунакиње из Исидорине **Кронике паланачког гробља**, нелепе но стамене и тврде наспрам њихових слабих мужева, или задивљујући описи предела из **Писама из Норвешке**. Илустровано на примеру, Шерстенфјур један је од познатих норвешких фјурова које шибају ледени ветрови и таласи. Узвитлане водене масе при томе увис подижу хиљаде и хиљаде риба и других ситних створова и док се, са огромном снагом, обрушавају о оштро стење, "*крв, крљуштини и живо месо мешају се са лудом водом која не зна куд ће*" (Секулић, 1959, 82).

При сижејној изградњи целина из **Кронике паланачког гробља**, *велико* и *мало* предочавају се у генетичком начелу *мушко/женско*, што тог аутора приближава приповедачима породичних историја. Наративи се продубљују и укрштањем односа: у брачну се везу доводе јунаци из различитих средина, географских, социјалних и националних, најчешће брђани и равничари, те Срби и Грци (Јевреји), чиновници и занатлије. Таква се веза показује као нескладна; одржава се испрва, да би се окренула у расуло. Сликовитост конфликта усиљује се укрштањем семантичких опозиција: *мушко/женско*, *велико/мало*, *слабо/снажно*, *стариено/мекушно* итд. Тако обрт опозиција: *мушко/женско*, *мало/велико*, *стариено/младо* уређује односе и приповеци **Госпа Нола**, нпр. када млада Нола на венчање води Тодора "*испод руке*", а после венчања он њу "*држи за рукав*". Међуодноси: *мушко/женско*, *стариено/мекушно* изокрећу се у **Влаовићима**, када у породици истањене крви и све сликовитијих мушких чудака у кући још остане Лекса, прави иако и последњи изданак негда угледне и снажне куће Влаовића.

Приповетка **Коста Земљотрес** занимљив је пример наратива са јунацима обликованим на опозицијама: *мушко/женско*, *слабо/снажно*. Коста је све успешнији мајстор који се жени брђанком Ристаном и, иначе крхка здравља, сања о стаменом, о недогледном расту свога порода и пословања. Отуда су му и узречица и надимак у симболу снаге, земљотресу, као што је његовој жени у сјајним предметима од метала. Нова је веза испрва успешна у послу и срећна у породу. Но, како деца одрастају, опозиција *мало/велико* разлучује се у *ишћомо/дивље*. Исидора их искушава као чисте крајности. Један син је безазлен, готово слабоуман забављач (певач песама и утешитељ), други пргав и прек занатлија који не преза ни од насиља. Кћи је, пак, онај део необичне и нескладне крвне лозе што је повукао на далеко мајчино порекло. Болује, с расколом у себи, од безимене болести, што се као чудом разреши како је потражила лека на мајчиној страни свога порекла.

Деца не успевају ни у свом дому, ни у свом крају, ни у свом роду. Измештена из своје средине, кћи се удаје за странца и за мужем одлази у туђу земљу. Напрасити син прима се за слугу у некаквог румунског грофа, како му се и име мења. Последње ће дане са оцем поделити син забављач, обојица зависни о туђој доброту и милосрђу (Секулић, 1958, 17-32).

Исидора је такмац по природи, што упућује на конфликтну подлогу њенога света и књижевног дела. Своју везу са стварношћу препознала је у грађанском идеалу европског типа, одређеном снажном духовношћу, преданим радом, усавршавањем и традицијом, док је све остало за њу могао бити хаос. То је опредељује као писца грађанске инспирације. Најпознатији њени јунаци су господа у племенитом и лепом смислу, какав им и друштвени етикет следи. Не припадају ли, пак, друштвеној елити, они бар теже томе (као, нпр., Ната Рајић са неугледне Кашикаре, која готово до краја одбија брак са још нижим од себе), што им и омогућава да сагледају оно што други не виде, пре свега свест о себи. То су земљопоседници, банкарни, трговци, чиновници, учитељи, али и кројачи и обућари. Као мањински слој праћени су узбудљивом пажњом паланке, најчешће злурадом и онда када су осведочени добротвори, као, нпр., Паула у приповеци **Амбиције, дим...** Догодовштине нижег друштвеног слоја,

радника и слугу, за Исидору не чине литерарни догађај и смешта их у околиш убивања или оставља по страни.

Но Исидора је песник темељног питања војвођанског и српског грађанства, његовог опстанка. Наиме, онај високи положај њених јунака само је прелазна тачка на њиховом животном путу. Судбина им никако није склона. Безброј пута, у понављању, потврђиваће им се исти суноврат дома и породичне лозе, били јунаци коби свесни тога, као у приповеткама **Амбиције, дим, Деца, Последњи наши Грци**, или ће лакоумно, попут Влаовића, уживати у необичним забавама као деца на тоциљајкама.

Груписано око тог средишњег питања, дело Исидоре Секулић заправо расправља, дебатује једно исто питање: отпорност у времену грађанског идеала на широком миљеу европске културе. Као два повезана дела у којима се решава исто питање, **Писма из Норвешке** и **Кроника палачаначког гробља** међусобни су еквиваленти. "*Пишаћеш ме зашто пишем о Норвешкој*", увешће Исидора имагинарног саговорника на полазним страницама путописа, да би затим истакла свој средишни мотив, вишеструко вариран у њеном књижевном делу и кореспонденцији, образац тврдог опирања супротностима. Пишем зато "*што волим муку и анаџему*", "*што волим онога који камен оре, а ипак хлеба има*".

Исидора Секулић је висок аналитички дух који исту појаву рапчлањено и сређено посматра, како би је предочила у полистадијалним менама. Ако се **Кроника палачаначког гробља** може прихватити за анализу војвођанске националне културе, **Писма из Норвешке** вид су њене синтезе. Ова се изводи на националној нордијској култури као ступњу вишег духовног успона. Две књиге свакако раздвајају очигледне разлике између домаћег и страног етноса и поднебља, но ваљало је наћи снаге да се те разлике апстрахују. Наиме, за Исидору је култура универзална као што је и сам људски род један и јединствен; не гради се само на сопственом искуству, но коришћењем и туђих образаца у размени духовних добара.

Ако је у супротности покрет и размах, тврдо опирање њима ознака је отпора, равнотеже, нагомилане енергије као израза опште хармоније, склада. Највиши вид тог култивисаног својства Исидора је

видела у Леопардијевој песми о зукви, биљци и корову што расте и цвета на рубу вулкана. Онамо се никако не може опстати, а ипак се то догађа, баш као што се ни на северу не може живети. Земља камена и леда, Норвешка је за Исидору била земља зуква, особена поема живљењу као изворном чуду. Из странице у страницу свога путописа Исидора ће описивати ту ведру многољудну зукву и њену опаку средину, у раду, скромности, сиромаштву, полетном оптимизму, традицији, музици, цвећу као похвали напору и лепоти живљења.

За илустрацију стиске и тврдог напора, наведимо још и згоду о норвешком риђану, неугледном коњићу са излета у планину. Риђан ће се путници учинити маленим, па се не уздржава од поредбе са војвођанским коњима. За сремског газду коњ може бити мали као врабац, само ако је бесан, а бачванском је добар коњ који на две ноге иде. Но убрзо се нађоше онде где неугледни коњић издржа сваку похвалу. На стрмини, где срце туче и дах застаје у грудима, риђан показа срце лава и умешност правог мајстора, тако да се и покуда преокрете у похвалу, а поносни водич још додаде како би од коња на две ноге радије коња што на осам ногу иде, какав му је био и у митског Одина, што оконча скривену расправу. Баш као и сам коњић, и тај се разговор преобрази у цивилизацијску басну у којој је коњ еквивалент човеку, односно у мали есеј о развоју на два начина, путем изазовне охолости или стрпљиве скромности.

Иначе, сложена структура Исидориног дела допушта праву палету различитог читања и тумачења, па се ваља задржати и на алтернативном, оном најшире отвореном и оном суженом и репресивном, изнесеном у делу књижевне критике. Писма из Норвешке, тако, популарно се читају као егзотика северних предела, бизарна попут Африке Растка Петровића, оновременог путописа из сасвим другог поднебља. Таква рецепција не задовољава другу потребу осим естетске или лудичку склоност јаком подстицају и забави. И Кроника паланачког гробља ван грађанског националног кључа доживљава се носталгично и поетски, као старински зборник прича о коначно завршеним животима, којима се више ништа не може додати нити одузети, као што се више не могу ни повредити. Заустављени су у времену и сачувани у језику као ћилибару, и на одређен су начин савршени у својој коначности. *"Ах, како вам је лејо*

на сѿаром ѓробљу!", опевао је то осећање други велики мајстор писане речи, Гијом Апонинер, у песми Задушнице. Коначно су размакнуте границе између појединачних живота до исконске општости и све су разлике помирене у сјају вечности.

Оцена о Исидорином књижевном делу не да се закључити мимо опаски о негативној рецепцији њених значајних књига, из пера Ј. Скерлића и М. Ђиласа, два висока ауторитета ондашње културне сцене. Штавише, ни новија књижевна критика није јој увек одвише склона, било у историјском разврставању њенога дела, било у оцени Исидориног формализма и недоживљености (Деретић, 1983, 485). Но већ овлашан поглед на њене наративне акције у историјама са паланачког гробља, стилизоване попут геометријских фигура или приповедака постмодерне, упутиће на дар који је ишао испред свога времена и био заустављен у развоју, односно био потиснут ка есеју и преводу. Изменила се, међутим, књижевна рецепција. На нов се начин данас ишчитава аналитички и лирски разговор Исидорин са универзумом и лично судбином у **Сапутницима**, првом њеном књигом коју одбаца критика. Онамо је, уз друге такве текстове, и већ наведено **Буре** и негова тема агоније и животне зебње, карактеристична за отуђеност Киркегарда и Сартра и егзистенцијализам што ће за коју деценију после ње преплавити домаћу литерарну сцену.

Литература:

1. Деретић, Ј. (1983): *Историја српске књижевности*, Београд: Нолит.
2. Линтон, Р. (1969): *Сѿаиѿус и њеѿова улоѿа*, у: Парсонс, Талколт и други: *Теорије о друшѿиву*, Београд: "Вук Караѿић".
3. Поповић, Р. (1979): *Исидорина бројаница*, Београд: "Вук Караѿић".
4. Секулић, И. (1959): *Прозни радови*, Нови Сад-Београд: Матица српска и Српска књижевна задруга.
5. Секулић, И. (1958): *Кроника паланачкоѿ ѓробља*, Београд: Просвета.
6. Тодоров, Ц. (1986): *Симболизам и ѿумачење*, Нови Сад: Братство јединство.
7. Секулић, И. (1894): *Шта ће Србину гусле?*, Школски лист, Сомбор, бр. 1-2.

Мр Виолета Јовановић

Учитељски факултет

Јагодина

ЈОВАН ДУЧИЋ (1871 - 1943)

- ђак Учииељске школе у Сомбору, велики српски ђесник -

Поетско стваралаштво Јована Дучића с обзиром на преовлађујуће тематске преокупације испуњава љубавна, родољубива, дескриптивна и мисаона поезија. И када пева о Богу и смрти, љубави и родољубљу Дучић је стално у тежњи да се вине што даље и више тако да у стваралачкој фази која траје до 1914. песник у поезији тежи мудрим изрекама, "великим мислима", и коначним истинама. Међутим онај други Дучић, прави или тачније најбољи Дучић, казује такође коначне истине, али сасвим другим песничким поступком. Уместо сентенци или раскошних слика појавни свет, превасходно свет природе, уздигнут је до вишезначних симбола. који оличавају људску, али и космичку судбину. Свака је песма по један знак, симбол, али и по једно питање.

Тако у духу симболистичке поетике Дучић спољашњи свет схвата као естетску еманацију идеје. За њега је лепо оно старо грчко лепо. То је материја и идеја уједињена у хармонију.

*

Песнички светови Јована Дучића

Иако је прошао низ поетичких трансформација, Јована Дучића ни у једној стваралачкој фази не напушта уверење да вреди певати само о ономе што је давно освојило митски статус у лирском доживљавању света. До краја живота поетску грађу је црпао из истих извора и њима се неуморно враћао. Гласови историје, љубав, природа и Бог најшири су тематски кругови песничког стваралаштва Јована Дучића. Међутим, по Дучићу *"можда и нема великих ѓредмеџа, неџо само великих духова, ни нових моџива, неџо нових џаленаџа... Има можда укуџно свеџа неколико ѓредмеџа о којима људи мудрују и џевају оџкад џосџоџи свеџ...Али један велики џесник има увек велика средсџива, и из њеџових руку све излази као новороџено и никад виџено. Ово је и џајна њеџове величине"* (Дучић, 1989, стр. 29). А једна од тајни Дучићеве величине била је и у новом виду прилажења стварима. Он следи пут који *"извана води унуџра"*, виџене појаве своди на емоцију, спиритуализује их и претвара у стање душе. То је поступак којим песник претвара свет у мисао о њему. Отуда је Дучић као песник искључиво лирничар, а нимало епски или драмски темперамент. Он је преокупиран судбином човечанства и космоса више него животима и судбином појединаца. Ш *"Бол вечноџ човека, а не бол човека једноџ извесноџ времена, џо су баш моџиви највишеџ књижевноџ сџварања и најдубљи џеснички извори инсџирације"* (Дучић, 1989, стр. 27). И док црно *"џосџаје основна боја и симбол душевноџ расџоложења симболисџа, ѓреџуџџеним меџафизичком очају, живоџном болу и незнађу"* (Палавестра, 1985, стр. 212), код Дучића нарочито треба истаћи његову унутрашњу борбу против песимизма, његов напор да стекне ону ведрину највишег реда која је одлика великих духова, а која стваралаштво овог песника чини специфичним у поређењу са песничтвом како српског, тако и европског

символизма. Дучић, шта више, тежи да потврђује живот. *"Ако се реч Косово поред речи Боџ најчешће помиње у Горском вијенцу, како вели Андрић, онда је Сунце најчешће помињана реч у Дучићевим њесмама"* (Братић, 1989. стр. 518). Чак и тамо где треба да резигнира, Дучић то чини без протеста, с измирењем.

Тема љубави и жене заузима изузетно значајно место у поезији Јована Дучића. Љубавна поезија испуњава његов опус од најранијих почетака до позних дана песникове поетске и животне зрелости. *"Иако је оивеајући ѡрироду, боџа и смрѡ дао ѡуну, а временом и све дубљу меру своџа џенија, Дучић је увек био и осѡао ѡесник сѡрасѡи, ѡесник који је своје надахнуће извлачио из своје крви, срца, ѡемѡерамениѡа више неџо мноџи друџи"* (Витановић, 1990. стр. 107).

Проучавајући Дучића као љубавног песника, можемо да уочимо све карактеристичне мене које су пратиле његово целокупно стваралаштво. Млади Дучић се и у љубавном песништву ослања на Војислава Илића, али недовољно вешто, тако да му рану љубавну лирику карактеришу наивно-патетични стихови у стилу каквог *"босанскоџ виѡеза"*. Али, и велика мена која је почела у додиру са иностранством није ишла без унутрашњих криза. *"Дучић се доѡерује ѡо евроѡски, оџрђе скеѡсом, сузбија осећања и ѡрави се ѡраџичан, досѡојансѡивен и хладан, impassible. Преџашињи ѡон, ѡоѡао као крв, сав ће се охладитѡи и заѡамитѡи"* (Слијепчевић, 1989, стр. 135). Страст се претвара у филозофију срца, а љубав и када је доживљена као принцип супротан смрти, у сваком тренутку је наткриљена смрћу, као сеном. Стихови из циклуса песама *Душа и ноћ* *"су мање животѡи но шѡо су књижевносѡи. У њима дан очајно ѡиња, вейѡар цвили, чесме ѡлачу, у ѡесника је око суморно и суза муѡна, али бол ѡесников је већи на речима но у срцу - ѡе ѡесме нису ѡолико лични џовор колико начин сувременоџ ѡоеѡскоџ казивања"* (Кашанин, 1989, стр.292). Касније, када је песник овладао средствима и интелектуално ојачао, своја љубавна осећања опева далеко убедљивије и непосредније. Стихове из зреле фазе окупљене у циклусу *Песме љубави и смрѡи* карактеришу искрени и лични тонови, а похвала жени, исказана у неким од ових песама, устрептала је од истински сублимних доживљаја.

Од 1901. године када се Дучић огласио песмом *Залазак сунца*, па до краја живота, о својој вољеној жени он ће певати готово искључиво као о свом идеалу, химери, сну... Као астрална, бестелесна драга, она је отелотворење вечитог песниковог стремљења ка идеалном, изазовном, а недокучивом. Она је сва само од сна испредена, од "свеїлоџ ѿкива бескраја" начињена. Жена, лепота и уметност спајају се у овом песништву негде у космичким сферама, међу "шушїавим звездама", испредајући песникову химну о бескрају, савршенству и вечности. "Бледа као чежња" и готово увек "недосїижна, нема и далека", она је симбол Дучићевог сна о срећи и тежње ка узвишеном.

"Жена је заїо највиши подсїрек људскоџ сїварања. Она сїоји у зениїу наше мисли и наше акције; и њој се дуџују све лейоїе и величине људскоџ ѓенија" (Дучић, 1990). Тако је љубави као "исконској драми свих живих бића, врхунцу исїољавања живоїноџ инїензиїеїа, їренуїку раскоши и у најоскуднијим еџзисїенцијама" (Бегић, 1989, 211), Јован Дучић придавао митски значај као и самој уметности.

Међутим, снагу љубавног заноса, и као доживљаја и као надахнућа, песник не мери трајањем, већ интензитетом у тренутку. Управо да би љубав имала снагу уметничког плођења, изгледа да мора да буде пролазна. Отуда су сва песникова еротска осећања, као и његова еротска филозофија и мистика везани више за општу и неутољиву потребу за љубављу, него за обожавање неке посебне жене. Као уметник, Дучић од жене увек више воли љубав, а од љубави своје дело, јер се у свету свеопштих пролазности само делом може претендовати на вечност. "Колико ѓод лейїх жена заволи, оне ће му све изгледаїи као варљива їривиђења оне једне. Присуїна у сваком сну, недосїижна, изједначена са идејом лейоїе и љубави, она не їушїа да се осїане дуџо, акамоли доживоїно код једне, неџо ѓа зове даље, ка друџој, и увек друџој, а да се никада не осеїи їуна срећа и не їожели їочинак... Тиме Дучићева љубавна їесма добија своју еїтеричносї, али ѓуби драж сочне маїеријалне исїине" (Слијеп-чевић, 1989, стр. 137).

Жена у поезији Јована Дучића је првенствено симбол, богат, слојевит, многозначан, а често и противуречан. Она је у природи оличење нагонске снаге стварања, привлачења, али и разарања. Жена је

предмет жеље за поседовањем, жудње, нежности. Она је сан о вечној лепоти и младости. Она је узрок човековог очајања, бола и пада, али је и отелотворење идеје о божанском и одсјаја небеске светлости. На тај начин, певајући од првог до готово последњег даха, Дучић у својој љубавној лирици затвара читав круг који се креће од земаљског, нагонског и тамног до небеског, светлог и узвишеног; од жудње тела до узнесења духа и душе. Тај круг Дучић од почетка свог стварања јасно наговештава, да би се, приближавајући се врху и крају наведене супротности, све складније стапао. Јединство, дакле, одсуство дуализма је у томе што се и духовно спознаје преко узбуђења чула, док се чулно сублимира у узбуђење духа. Тако је Дучићева религија љубави паганска, сва у сједињавању земаљског и небеског, чулног и духовног.

Оно што огромна већина Дучићевих савременика, али и каснијих критичара, није никако, или није довољно, увиђала је да би поезија била "мирна као мрамор, хладна као сена, бледо, тихо девојче шито снева", не сме бити ни бескрвна ни бесполна. Плотско у њој мора бити уклоњено са површине да не би било вулгарно, мора бити скривено како би његово наслућивање било још узбудљивије:

*И ситој равнодушна, док око тивоџ шела,
Месито кићњаситоџ и раскошноџ одела,
Лебди само йрамен йајанситивене магле.*

Поетско, као највиши израз сублимације крви и пола, лежи баш у тој "йајанситивеној магли". Јер "Дучићева љубавна лирика нигде није дескриптивно-еројска, већ је суђеситивно-йсихолошка. Он не описује, не задржава се на изгледу, на йовршини йојава и сивари, већ га занима њихова феноменологија, казује импресије, душевна ситања, расиоложења, мисли које йе йојаве и сивари буде у њему. Његова љубавна лексика је йреवासходно айсйиракйна. Пре свега сјајним музичким, а не йикйуралним својситивима језика он дочарава много више неџо шито би моџло да се йокаже" (Витановић, 1990, стр. 168.). У знатној мери управо због тога језик Дучићеве љубавне поезије је исто толико богат колико и отмен, лишен било каквог призвука грубости или вулгарности.

И зато, ма колики напор песник уложио да у љубавној драми уздигнутој изнад свих временских и локалних обележја ударци

његовог срца никога не прену, баш та култивисана, сапета емоција у најлепшим љубавним песмама ретко нас оставља равнодушним.

Дучићу је свет био завичај. Па ипак, нико као он није исказао о свом народу и његовој духовности речи толико натошљене лепотом. У *Правди* 1932. године надахнуто пише (Дучић, 1989. стр.551):

"Наш народ је визионар. Своју судбину ѿумачи ѿ знацима на небу, а њеџову несрећу објављују земљоѿреси и ѓромови. Њеџове шуме су насѿањене вилама које ѿмажу велике ѿдвиге њеџових хероја, као шѿо су хомирски боџови и боџиње, ѿдељене у две војске, раѿивали у ѿројанском раѿу најоредо са зараћеним народима. Наѿѿевају се виле с јунацима у ѿланини, и ѿсѿају за њих бродарке на реци. Наши сѿари краљеви ѿију вино са свецима, као на мору Краљ из Дукље са светѿим Јованом Крсѿѿићем. Нашим владарима арханџели седе на рамену, као цару Сѿефану кад слави славу... Србин је машиѿало, сањалица, романѿик и мисѿик ѿо раси...Он је ѿомешао ѿоезију и релиџију у целом свом живоѿу, сѿворио је једну националну мисѿику која је каракѿерисѿична за целу њеџову судбину".

Величину једног народа Јован Дучић не мери по величини његове историје, већ по величини његове легенде. Отуда у својој родољубивој лирици окупљеној у циклусу *Моја оѿаѿбина* историју не дели на прошлост и садашњост, већ подједнако глорификује претке и потомке. У дешавањима од 1912. до 1918. он је, још док су се збивала, видео легенду, а у живим државницима и владарима одсјај њихових великих претходника. Уживљавање у историју и надахњивање њеним порукама провејава готово свим песмама овог круга. А поруке наше богате националне историје биле су посебно важне у данима народне борбе за опстанак. У таквим враменима су и настајале песме из циклуса *Моја оѿаѿбина* у којима је Дучић с великим поносом опевао наше победе у ратовима 1912 - 1913. и с великом горчином ожалио наше катастрофе 1915. и 1941. Као све у Дучића, и те песме су другачије но у других песника. *"Иако насѿале у ексѿлозији сѿрасних осећања, Дучићеве родољубиве ѿсеме не ѓубе се у реѿорсѿиву и не исирѿљују се у ѿирадама; исѿлејшене од метѿфора и од сенѿениција, оне су исѿо ѿолико мисли колико знамења. Аве Србиа и Химна ѿобедника речене су ѿоном у коме има величине библијскоѿ надахнућа"* (Капанин, 1989, стр. 294). За разлику од родољубиве поезије других наших песника, ова

лирика није замишљена да буде певана по концертима и рецитована на трговима. Због своје сентенциозности и метафоричности она највише казује када је човек чита сам и у себи.

Међутим, Јована Дучића нису надахњивала само актуелна историјска дешавања. Као сви велики писци, он није живео само у садашњости, него и у прошлости. Увек другачији, и када се враћа прошлости, у њој проналази нешто друго од осталих. *"Њеџа у нашој прошлости не интересују дани њада неџо усјона; он се сећа наших освајања и победа, не наших њораза; њеџова велика личности у нашој историји није кнез Лазар, неџо цар Душан; он њтражи њтријумф у живоју, а не у смрти; њеџа заноси не монашки Хиландар, неџо аристокрајски Дубровник... Он не џледа на нашу прошлости очима џуслара, нијти има речник и рјијам народних сјихова. Он џледа на њу очима џрађанина, и џева о њој џрозодијом модерноџ џесника. Дубровачке џоеме и Царски сонети долазили су да сведоче да ми нисмо само сељачки народ - као шјто и нисмо"* (Капанин, 1989, стр. 300).

Од наших песника ниједан није имао толико слуха за наш барок, за његове људе, њихов живот, обичаје, њихове среће и несреће, као што их је имао Дучић. У *Дубровачким џоемама* барокни Дубровник, као историја једног заувек несталог света, огледа се живље него у историјским архивама. Изузетне по мотивима, ове песме су ретке и по томе што су наративне. Дучић је мајстор да у песми од четири строфе од по четири стиха исприча целу једну људску историју, ведру или драматичну, колико и она која се садржи у некој новели или роману. Дубровачке поеме су приче колико и песме и својом садржином и обрадом нису мање за слушање него за гледање. У нашој лирици готово да нема тако живописних слика и привлачних портрета као у њима.

У циклусу *Царски сонети*, у низу слика, песник евоцира сјај и господство Душанове Србије. Основни тон и овде остаје гордост. Међутим, стихови *Царских сонета* углавном остају бледи због немоћи песника да се уживи у наш средњи век који није имао прилике да упозна ни из научних расправа и студија, ни са путовања. Тек петнаест година након одласка Турака са Балкана, Дучић је могао да види портрете наших владара и велможа, ликове светитеља на фрескама и архитектонске споменике по манастирима. Отуда је

Дучићев средњи век "без дубине, декоративан, аистиракћан, више кићњасић но раскошан, не ѿолико оћмен колико ѿомћезан. Они сонетћи у којима нема златћних сћрела и амфора, ѿауновоћ ћерја и лавова, ѿразних ћесћова и ћарада - **Жићије, Заћис, Радовићије, Владичица и Слава** ћреносе нас у истћинску славу средњег века. У њој нису само наши ћреци већ и ми" (Кашанин, 1989. стр. 298).

Природа у поезији Јована Дучића није само слика, већ првенствено емоција и симбол. Она је резонантна средина кроз коју се продужују песникови душевни покрети, ломови, страхови, осећања љубави, чежње. слутње, усхићења, клонућа. Правог описа природе код Јована Дучића, заправо, и нема јер "Дучић није ћесник душе, нећо ћејзажа у којем слућимо душу" (Леовац, 1985, стр. 316), тако да су слике из природе ту да песник открива себе. Да је "добро ухваћен и ућечайћливо ћриказан ћредео неизбежно комћлементћаран ономе ићћо се у ћеснику збива" (данојлић, 1989, стр. 358), најубедљивије нам потврћују стихови из циклуса *Јадрански сонетћи*. Циклус је настао између 1902. и 1911. године и са *Дубровачким ћоемама* представља највећи домет Дучићеве друге, парнасо-симболистичке стваралачке фазе. Природа је претворена у огледало стања песникове душе, песник јој даје боју, динамику и садржину својих расположења. "Тако у *Јадранским сонетћима* море није даћо као слободна, ћудљива, оћасна сћићија, нећо као одраз и ћозадина ћесникова расћоложења. Поићћо је расћоложење било мирно и меланхолично, ћо ни море нема својих ћровала и немира, нећо лежи као да лешкари; ћучина се ћо сву ноћ забавља хваћајући звезде у своје оћледало и коћрљајући их ћо ћешчаном жалу. Чак и за време ћлиме кад морају да наваљују, ћаласи ћрилазе обали лаћано, да ћамо умру" (Слијепчевић, 1898, стр. 142). После слика суморних јесени и мрачних зима, након грмљавине громова и олуја, којима су испуњени стихови романтичарских и реалистичких песника, Дучић са својим *Јадранским сонетћима* уноси у српски пејзаж дискретну светлост и велику тишину. У овом циклусу песник је окупиран сутонима, ноћима и раним јутрима, њиховим миром, свежином и благошћу, више него жарким приморским подневима и светлосним врелинама:

Вићороћ се месец заћлео у ћрању

сїарих кесїенова; ноћ свейла и йлава. (Село)

или:

*Миришу јасмини и модри се ловор,
У сребрном јуїру још сїавају жали. (Јуїрењи соней)*

Меки и нежни тонови, боје и звуци доминирају овим стиховима, сугеришући да насликани предели, иако пуни ефектно одабраних детаља, уз сву своју лепоту и језичку изузетност, више сликају "сїање йесникове душе", него атмосферу морских пејзажа.

Али, касније, природа израста изнад песникове личности као засебан свет. Сазревајући песнички и стваралачки, Дучић ослобађа дескрипцију својих интимних преокупација, из стихова истискује своја тренутна стања и расположења. Одлазећи у природу да би верно регистровао њене титраје оком "објективнoг йосмайрача", Дучић ствара најлепши циклус своје дескриптивне поезије под називом *Сунчане йесме*. Предајући се овим стиховима, осећамо да се пред нама рађа један нов свет, свет који руши егоистичну слику људске самодовољности и опомиње да нисмо сами и једини становници ове планете. То је свет у коме ври живот по императивима властитих законитости. Бића, појаве, животиње, биљке и предмети воде свој пун, љупки живот по властитом реду ствари, живе, боре се, друже, али и међусобно уништавају. Међутим, ваљани описи се сами од себе проширују у врсне метафоре, на пример рађања и умирања у песми *Свиїање*:

*На брегѹ изнад мокрог крша
Први зрак сунчев йек се роди,
И невесело залеїрша,
И угасне на йлийкој води.*

Бременитост тајним смисловима и предсказањима у *Сунчаним йесмама* поништава границу између обичног и надстварног, а све што се из природе тачно пренесе добија сјај и снагу симбола. Тако смо готово изненађени сазнањем да се прича о нашем трајању и пролажењу понавља у многим кретњама око нас:

Усамљен вечно, сīрашина з̄рмен,
У ѿрви сунчев ѿренуѿ сјања,
Низ озарену баѿи сīрмен
Црни сен свога очајања.

А ноћу небу завихори,
Кад зна да болно све занемље -
И звездама ѿ сву ноћ збори
Горке самоће ове земље. (Бор)

"У ранијим ѿсмама ѿризори обухваѿају више него шѿо могу да ѿнесу. Овде, они су ѿако снажно осветљени и ѿолико ѿажљиво обделани да у малом одражавају велике, коначне ломове свеѿа. У раним ѿсмама много се оклева, наслућује, или се иде у ѿријатну декоративност; у касним, расѿојања између доживљаја и једно-сѿавних, јаких исказа, сасвим су скраћена" (Данојлић 1989, стр. 361).

Изузетност ових стихова не лежи само у чињеници да у ѿма први пут природа израста изнад песникове личности као засебан свет у коме више нису у првом плану ни слике из природе, ни стања душе, него мисли и симболи, већ и у до савршенства доведеној техници. Наиме, од 1918. када су у *Крфском забавнику* почеле да се појављују *Сунчане ѿсме*, па до смрти, Дучић готово искључиво пева у кратком метру са јамбским озвучењем. Трострофне песме са стиховима дугим од 7 до 9 слогова учиниће да се Дучићева поезија ослободи утиска усиљеног и прављеног што је уочено као мана у неким ранијим песмама и циклусима. Неразрађене слике, као набачене, делују снажно управо својом спонтаности и неком пријатном наивности. Зато је савремена књижевна критика готово једнодушна у оцени "да неке од ових ѿсама сѿадају међу најлепше и најѿоетскије сѿвари у целокујном нашем сѿваралашѿву и са ѿравом замера зашѿо као ѿакве нису нашле значајније месѿо у антилозијама јузословенске лирике" (Павловић, 1989. стр. 245)

Дуго послушкивање и дешифровање природе у *Вечерњим ѿсмама* коначно ће прећи у изградњу апстрактних пејзажа. То су предели у којима се чулно не може одвојити од симболичног. Пример таквог споја налази се у изузетној песми *Тајна*:

*Кад мину месец жуџи за косама
Тад с небеских црних ледина,
Као каџи џаде џа реч једина:
Тад џојмих шџа је моја осама...
И џојмих као оџеџи чарима,
Шџа значи сџрах мој међу сџварима.*

Тајна је песма у којој се о најдубљим стварима говори најједноставније, у њој је сваки покрет духа представљен као догађај у природи, чиме је створена хармонија материје и идеје.

И коначно, нико у нашој књижевности није одуховио природу колико Дучић. У његовом пределу као да се иза материјалних појава дешава увек нешто духовно што се само наслуђује. Тај утисак изазива и Дучићева опсесија "џрелазним џренуцима" као што су јесени, предвечерја, полумрак, подне. То су управо границе на којима "сџвари и бића збуе своју маџеријалну одређеносџи, зџје маџерија џрелази у мирис, свјеџило или најросџио сан. На џим размеђама бића и небића свијеџи се џреображава у бодлеровску шуму симбола..." "Дучић је изваредно осџварио бодлеровску координацију осјеџа, сарадњу чула у изразу џјесничкоз доживљаја. Као и Бодлера, Дучића оџсједа сузесџивносџи мириса, суџсџираџа који, у сџлеџу са бојом, свјеџилошћу и звуком, изазива уџтисак еманације маџеријалноз свијеџа у џределу духа" (Бегџић, 1989, стр. 204):

***Ноћ мирише џужно чемџресовом смолом
Ту се влажне сенке џружају и џузе;
Све воња на дуге молиџве и сузе. (Љубав)***

***И џреџџи над шумом и над обалама
Слан и модар мирис џролеџњежа мора (Подне)***

Песма *Подне* је управо пример како природа у песништву Јована Дучића више није материја. Духовност ове песме није остварена поређењем човека и природе, већ лежи у самој поетској креацији, у поетској мисли и језику, у самој песми.

Запажање Николе Кољевића да је "мало којем срџском џеснику џосле Њеђоша **мисао** била џолико важна као меџа леџа ка

висинама" и да "ниједан дружи модеран српски песник није толико херцеговачки рационално био у ствању да мишљу и обликом крои, сажима и одуховљује своје утиске и осећања" (Кољевић, 1989, стр. 408) одликује готово целокупно песничтво Јована Дучића. "Луцидног интелекта и будних чула, церебралан и медијативан песник, код кога нема осећања које није процеђено кроз сито размишљања, и за кога је закон пројорција главни закон мисли, Јован Дучић је наследник класичара, не романтичара" (Кашанин, 1989, стр. 307).

Прожимање поезије рефлексijом Јован Дучић, тако, подиже на ниво свог програмског опредељења: "Баи је лирска поезија нај-сложенија творевина људског ума, ствар једне више културе и више идеје о животи; лирика је највиши степен метафизике, и последњи резултат способности људског израза... Лирски песник је филозоф који иде до крајње границе трансцендентног и оштре. Зато кад филозофија досигне до свог врхунца, она постаје поезијом - лириком" (Дучић, 1989, стр. 19).

И када пева о богу и смрти, љубави и родољубљу, Дучић је песник који тежи сентенци, мудрим изрекама, "великим мислима" и коначним истинама. Зато је много строфа у овој поезији које можемо да разградимо, тако да сваки стих стоји сам за себе, као потпуно заокружена и завршена мисао:

*Срце има повести у сузи што лева,
У великом болу љубав своју мету,
Истина је само што душа проснева,
Пољубац је сусрет највећи на свету.*

Дучићева склоност ка експлицитном филозофирању одваја га и од симболиста и од парнасоваца, а поезију му чини специфичном и у националном песничтву свога времена.

Стално у тежњи да се вине што даље и више, да не дирне земљу другаче него крилом, бежећи од ниског и обичног, Дучић је често стизао у осредње, а понекад и банално. "Неосејно, узвишени тон пређе у највише, моћна речивост у вербализам, елеганција у прециозност, духовна сабраност у несносну озбиљност, мисаоност

у њародију мисаоносѝи. То се у главном дешавало у њрвој фази сѝваралаишѝва, њре 1914." (Данојлић, 1989, стр. 345).

Међутим, онај други Дучић, њрави или тачније, најбољи Дучић, песник "симболоѝворне имаѝинације", казује, такође, коначне истине, али сасвим другим песничким поступком. Уместо сентенци или раскошних слика, у овој поезији појавни свет, превасходно свет природе, сведен је на симболе: *сунце, море, ноћ, сунцокреѝи, бор, буква, јабланови, мрави, веѝар, сенка, крила* (често су то и називи његових песама). Природна појава је у овим песмама представљена или издигнута до вишезначног симбола који оличава људску, али и космичку судбину. Свака је песма по један знак, симбол, али и по једно питање. Тако, у духу симболистичке поетике, Дучић спољашњи свет схвата као естетску еманацију идеје, па је за њега лепо "оно сѝаро ѓрчко леѝо. То је маѝерија и идеја уједињена у хармонију". Али Дучићево враћање хеленској лепоти не значи да се он вратио класицистичким нормама. Он је обновио и на нов начин хармонизовао мисао и облик конкретним и јасним језиком, чиме је остварио поетску лакоћу мишљења и певања. Тако у *Јуѝарњим и Вечерњим ѝесмама* симболичка рефлексѝја осваја широке песничке просторе "захваљујући не само изласку из ѝесниковоѝ, власѝишѝоѝ, нарѝисоидноѝ **ја** неѝо и лакоћи иѝре у којој се ѝесник хваѝа у коишѝац с крајњим ѝишѝањима живошѝа и умирања. На овим ѝарадоксалним врхуницима Дучићеве ѝесничке речи крајња ѝишѝања рођења и смрѝи ѝосѝају озарене уѝишѝне слике" (Кољевић, 1985, стр. 191).

Перо Слијепчевић је у Јовану Дучићу препознао митског краља Мидаса који је био уклет да претвара у злато све чега се дотакне. Дучићев став је у животу био у толикој мери естетски да је, излазећи из његових руку, блистао сваки стих, свака песма, свака тема. Њега су ствари занимале само под видом лепоте. "Било да оѝи-сује, било да исказује осећања, било да казује мисли, њеѝова дѝиѝија је кроз и свесѝрано умеѝничка, чѝсѝа, блисѝава, суѝесѝивна, ѝуна сѝилисѝичке инвенције, ѝуна мелодије, рѝиѝмичкоѝ ѝолеѝа, сажеѝа ѝде ѝреба, сјајно развијена на друѝом месѝу, осѝајући свакад лоѝична у развоју ѝојединосѝи, лоѝична у сасѝаву целе ѝесме" (Поповић, 1989, стр. 81). "Нишѝа разасушѝо, оѝикинушѝо, ѝушѝиено,

неодговорно, случајно - ни у садржини ни у форми... Дучићево дело, иако је сведочанство да је његовски рад титанска борба у којој се песник рве са њесмом: он ради њесму и њесма ради њега; и ако нека њесма није досиђила вредности Дучића човека, човек Дучић јој је одрекао вредности њесме" (Секулић, 1898. стр. 81). Добри познаваоци Дучића кажу да му је најбоље песничко остварење, *Лирика*, изашло из штампе оног дана када је песник преминуо. Тако је, бар што се књижевног дела тиче, Јован Дучић склопио очи мирно јер је својим последњим делом достигао ту меру уметничког савршенства преко које, он сам, више није имао куда.

Литература:

1. Бегич, М. (1990): Модернистичка гама Дучићева, Поетско дјело Јована Дучића, У зборнику: О делу Јована Дучића 1900-1989. Додатак издању Сабраних дела Јована Дучића, књ. VI. Приредио Ж. Стојковић, Београд - Сарајево; БИГЗ - Просвета - Свјетлост.
2. Витановић, С. (1990): *Јован Дучић у знаку ероса*, Београд: "Филип Вишњић".
3. Данојлић, М. (1990): *Зайиси о Дучићу*, Нав. VI књ. Сабраних дела Јована Дучића.
4. Дучић, Ј. (1989): Оглед о Милораду Митровићу, Моји сапутници, Сабрана дела Јована Дучића, књ. IV, Београд - Сарајево: БИГЗ - Просвета - Свјетлост.
5. Дучић, Ј. (1900): Есеј о љубави, Благо цара Радована, Сабрана дела Јована Дучића, књ. III, Београд - Сарајево. БИГЗ - Просвета - Свјетлост.
6. Дучић, Ј. (1989): Српска мистика и Мештровић, Правда, 30. април 1932. Нав. IV књ.
7. Кашанин, М. (1990): Јован Дучић (Усамљеник), Нав. VI књ. Сабраних дела Јована Дучића.
8. Кољевић, Н. (1990): Тајна позног Дучића, Нав. VI књ. Сабраних дела Јована Дучића.

9. Кољевић, С. (1985): Функција песничке слике у српском наслеђу симболизма, Дучићев симболизам, Српски симболизам, типолошка проучавања, Зборник радова САНУ, Научни скупови, књ. XXII, Београд.
10. Леовац, С. (1985): Српски симболизам, наведени Зборник САНУ.
11. Палавестра, П. (1985): *Наслеђе српског модернизма*, Београд: Просвета.
12. Поповић, Б. (1990): О Дучићевом песништву, Нав. VI књ. Сабраних дела Јована Дучића.
13. Селимовић, М. (1990): Нав. VI књ. Сабраних дела Јована Дучића.
14. Секулић, И. (1990): Уз Сабрана дела Јована Дучића, Нав. VI књ. Сабраних дела Јована Дучића.
15. Слијепчевић, П. (1990): Јован Дучић, Нав. књ. VI Сабраних дела Јована Дучића.

Избор из библиографије радова Јована Дучића:

1. Пјесме (1901), књига прва, Мостар: Зора.
2. Песме (1908), Београд: СКЗ.
3. Сабрана дела (1929).
4. Благо цара Радована (1932), књига о судбини, Београд.
5. Гроф Сава Владиславић, један Србин дипломат на двору Петра Великог и Катарине I. Питсбург. 1942; Сарајево, 1969.
6. Лирика (1943), Питсбург.
7. Стазе поред пута - моји сапутници; Јутра са Леотара, Чикаго, 1951; Сарајево, 1969.

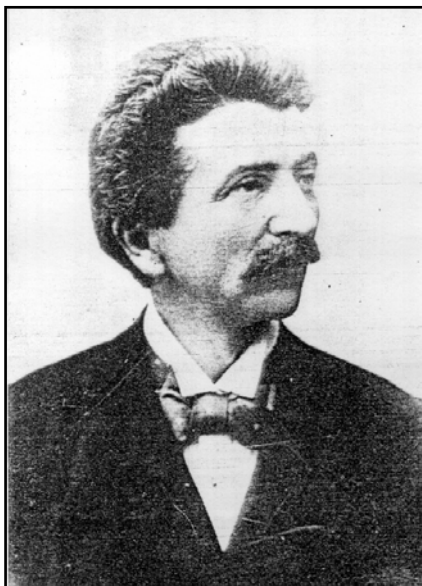
Мр. Милован Мишков
Учитељски факултет
Сомбор

ЈОСИФ МАРИНКОВИЋ (1851 - 1931)

И

ПЕТАР КОЊОВИЋ (1883 - 1970)

- ђаци Учитељске школе, славни српски композициони -

Као интегрални део религиозног васпитања, настава музике у Учитељској школи превасходно је негована путем црквеног појања, да би током друге половине 19. века све више попримила световне елементе обухватајући "*хармонијско појање*" и свирање. Ђаци ове

угледне српске институције одувек су били непосредни учесници и *ћредводници* у креирању културно-забавног и духовног живота како у Сомбору, тако и у местима службовања. Ова средина имала је пресудан значај за формирање, па и уметничко усмерење славних ћака ове школе - композитора: Јосифа Маринковића и Петра Коњовића.

Ови веома талентовани ћаци, следили су пут творца српског музичког националног стила Корнелија Станковића. Својим делима успели су да надокнаде све што је за пет векова под Турцима било изгубљено.

Прихватили су интернационалне токове европског музичког стваралаштва, налазећи неисцрпну инспирацију у нашем фолклору који се оплоћивали својим стваралачким способностима

*

Осамдесет година живота Јосифа Маринковића обухвата распон од прве Корнелијеве литургије из 1851. године до Коњевећеве "*Кошћане*" из 1931. године. То је пут који је водио од почетака српског романтизма до утицаја нових схватања која су се читовала у новоромантизму, веризму и импресионизму. Ово је време композиторског дилетантизма, доласка чешких музичара у наше крајеве, период оснивања аматерских певачких и позоришних дружина и формирања сталне филхармоније у Београду.

Јосиф Маринковић (Врањево-Нови Бечеј, 1851 - Београд, 1931), одрастао у сељачкој средини, успео је да постане врсни интелектуалац и истакнути национални музички стваралац. По схватањима и деловању целог свог дугог живота припадао је генерацији Уједињене омладине српске, која је била главни носилац и покретач идеологије српског романтизма.

Петар Коњовић (Чуруг, 1883 - Београд, 1970), имао је најодрећенији и најдоследнији стваралачки кредо: везан још из детињства за народну песму, увек ју је узимао као полазну тачку у свом стваралачком надахнућу. Не прекидајући везу са композиторима претходне генерације, првенствено са Мокрањцем и Маринковићем, продубљује и проширује српски музички национализам својих, увек јасно одрећених принципа, дајући му специфичне обресе касно-романтичарског обележја.

Још у току детињства и најранијег школовања Маринковић и Коњовић били су у непосредном додиру са музиком. Иако припадају двома различитим генерацијама сомборских ђака Учитељске школе, повезивала их је срећна околност што им је музичке предмете предавао наставник Драгутин Блажек, као и традиција у васпитању и образовању коју је поседовала ова средина. То је имало одлучујући утицај на њихово усмерење и стваралаштво.

У време школовања Јосифа Маринковића у сомборској Пре-парандији (од 1870. до 1873. године) војвођанска средина доживљава нагли политички и културни напредак, који је проузроковао многа позитивна кретања и у другим областима. Настале су промене у школама и просветно-културним установама, као и у развоју штампе што је имало велику улогу у национално-политичком, културно-просветном и свеопштем друштвеном животу и развоју. Промењен је закон о аутономији Православне цркве којим је добијена нешто већа самоуправа црквених, просветно-школских делатности и фондова. Покренуто је масовно просвећивање народа путем књиге и штампе, што је проузроковало појаву све већег броја штампарија, књижара и читаоница. У последњим деценијама 19. века на простору Војводине све је више ницало добротворних, хуманитарних, стру-ковних и спортских удружења која су велику пажњу посвећивала неговању културе и уметности.

Време школовања Петра Коњовића у истој школи (од 1899. до 1903. године) обележено је великим националним нетрпељиво-стима, које су раздирале војвођанско грађанско друштво. Али, прелаз у нови, 20. век, карактеристичан је и по масовном оснивању певачких друштава, којих је било и по мањим местима, у којима се све више негује инструментална музика (оркестри и камерни састави), а на позоришној сцени публика прихвата оперету и оперу. Српско друштво било је укључено у све европске друштвено-економске токове и развоје, прихватало је културне вредности европске буржоазије која је имала другачије критеријуме у схватањима и изражавањима естетских вредности. Сладуњави романтизам претаче се у реализам који наговештава савременије токове на свим пољима уметничког стваралаштва.

Пошто оријентацију ствараоца не одређује само његова природа, већ и у великој мери средина и атмосфера у којој се он формира, с правом можемо рећи да је сомборска средина по много чему позитивно деловала како на изграђивање личности, тако и на будућа одређења ових музичких великана. Овде су формиране и друге значајне личности нашег просветног и друштвеног живота, које су, бавећи се учитељским позивом, увек биле надахнуте општом жељом за стваралаштвом и слободом. Многима од њих музика је постала нераздвојни део живота. Истицали су се као запажени диригенти, композитори, певачи и музички писци. Никола (Ника) Грујић, Прокопије Милошевић, Јован Борјановић, Александар Јорговић, Љубомир Лотић, Јован Живојиновић, Војин Жупунски, Димитрије (Мита) Клицин, Исидор Мандукић, Даринка Брадваревић, Даринка Брашован...

Сомбор је увек био важно средиште српског духовног, политичког и културног животога, у коме су се окупљали интелектуалци који ће речју и длеом допринети уобличавању будућности и национално-политичке и културне физиономије на просторима јужноугарских Срба.

Напредно сомборско грађанство основало је у пролеће 1871. године грађански хор под називом "*Сомборско српско њевачко друштво*". Нешто касније из овог хора део певача се осамостаљује у посебан хор који је имао назив "*Сомборска српска њевачка дружина*", а која се са грађанским певачким друштвом поново сјединила тек 1907. године. На њихову иницијативу оснван је 1911. године "*Савез српских њевачких друштва*", а Сомбор је био домаћин прве славе Срба певача у јуну 1914. године. У овом граду штампан је редак српски музички часопис "*Гусле*" (1911-1914), као и књижица у виду албума српских композитора. (*Енциклопедија*, Загреб, 1963, стр. 613/614).

У овом бачком граду било је неколико основних школа, Виша девојачка и Учитељска школа, српска читаоница, дилетантско позоришно друштво, неколико штампарија и књижара, разграната публицистичка делатност, мноштво националних струковних, хуманитарних удружења и организација (Српски великокикиндски календар за 1896. годину).

Богатом грађанском друштву биле су на располагању приватне музичке и школе играња, које су углавном радиле у краћим временским периодима без континуитета у раду. Озбиљније покушаје оснивања музичке школе у Сомбору чине Чеси браћа Чавојац 1901. године, коју је од самих почетака похађао и ђак сомборске Препарандије Петар Коњовић.

Сомборско грађанство имало је прилике да ужива у честим гоствањима уметника и уметничких група разних националности. Нарочито су биле популарне представе позоришних, оперетских па и оперских група, а чест гост било је Српско народно позориште из Новог Сада.

Захваљујући реформама у српском школству, а које су неретко потицале од заслужених прегалаца професора сомборске Препарандије, српским девојкама омогућено је да се, почевши од 1872. године, ванредно усавршавају на овој школи припремајући се за просветарски позив. Све ово било је потребно ради свестранијих кадровских припрема које су биле неопходне за развој и ширење народне просвете и културе. У том смислу учитељски кадрови морали су бити добро обучени и музички припремљени јер је овај уметнички предмет увек био од пресудног значаја за рад учитеља.

У другој половини 19. века настава музичког васпитања у овој најстаријој српској учитељској школи постепено је усмеравана од религиозног васпитања ка изучавању и световних програмских садржина. Сем црквеног појања, уведено је световно појање под називом "*хармонијско појања*", методика појања и свирање (клавир, виолина).

Црквеном појању као интегралном делу религиозног васпитања одувек се у овој школи поклањала нарочита пажња јер је оно представљало моћно средство пропагандне идеологије хришћанског православља које је било незамењиви конструктивни елемент изградње и очувања националне свести.

У том смислу требало је сваког учитеља веома добро оспособити у овом предмету како за обучавање деце, тако и за обављање дужности црквеног пјца (Макарић, Р., 1965, стр. 126). Инсистирало се на велком броју недељних часова црквеног појања (5 - 6), а свакодневна обавеза ђака била је и похађање цркве, певање у

хору, као и учествовање у другим потребама литургијског богослужења. Желећи да се што лакше савлада тешко и обимно градиво из овог предмета, доктор Ђорђе Натошевић написао је "*Методу наставе црквеног појања*" у којој је стручно извршио поступни редослед учења црквених мелодија. Овај специфичан предмет од друге половине 19. века предавали су најбољи наставници - катихете: Урош Стојшић (1854-1862), Димитрије Поповић (1862-1870), Ђорђе Петровић (1870-1884), Димитрије Живковић и Младен Борђошки (1884-1906)(Звук, 1997).

Да је овај предмет имао угледно место и да су ђаци сомборске Препарандије били добри црквени појци и познаваоци црквеног појања, уверава нас љубав према духовној музици коју су у свом стваралаштву испољавали Јосиф Маринковић, а делимично и Петар Коњовић. Неколико Маринковићевих дела представља врхунце из ове области стваралаштва код нас - Литургија и Помен опелу (Андрејс и др.,1962).

Увођење "*хармонијског појања*" имало је за циљ да се ђаци добро обуче и у вишегласном хорском певању духовне и световне музике. Одабрани певачи били су чланови великог школског хора, а свако одељење било је организовано као одељењски хор.

За потребе цркве, за школске и друге јавне наступе извођена су хорска дела духовне и световне музике, претежно српских и других словенских композитора: Топаловића, Мокрањца, Блажека, Маринковића, Цеа, Јенка, Дворжака, Сметане, Соколова, Товачовског, Хавласа, Крижовског...

Маринковић је од другог разреда учио теорију музике и свирање као факултативне предмете који су уведени реформом школства од 1871. године. Када је Петар Коњовић постао ђак ове школе 1899. године, ови предмети су били обавезни, а изучавали су се у већ повољнијим условима. Тек при крају Маринковићевог школовања за ову сврху купљена су два клавира, један хармонијум и тридесет виолина. Све ово било је мало за велики број ученика којима је ове предмете предавао један стручни наставник. Инструментална настава одвијала се истовремено са целим одељењем и то тако што су ученице свирале клавир, а ученици виолину, па су постојале мале могућности да се нешто више савлада и научи.

У првом разреду Учитељске школе Јосифу Маринковићу теорију музике и свирање повремено је предавао капелник Српског народног позоришта из Новог Сада Аксентије Максимовић. Ову дужност од 1871. године преузима Чех Вацлав-Драгутин Блажек (Вележице, 1847 - Сомбор, 1922), који је после завршеног прашког конзерваторијума кратко време обављао дужности диригента певачког друштва у Вршцу. У сомборској средини повремено обавља диригентску делатност, бави се педагошким радом, компоновањем и публицистиком. Од Блажекових штампаних радова који су намењени ђацима виших девојачких и учитељских школа познатији су: "*Песме од више композицијора*" и "*Наука љавних ђојмова музике*". Писао је збирке песама за децу, као и композиције за потребе ђачких и хорова одраслих. Објавио је неколико чланака о музици у листовима "*Бранково коло*" (1884) "*Јавор*" (1886), (Ђорђевић В., 1969).

Име Драгутина Блажека у нашој музичкој историографији данас се углавном помиње уз имена његових ђака Јосифа Маринковића и Петра Коњовића. Свакако да то заслужује јер се овај чешки музичар брижно понашао као наставник који је, радећи под веома тешким условима, увек подстицао и помагао своје талентоване ђаке трудећи се да им пренесе што више знања и усмери их на жељени пут. Пун интересовања и жеље за знањем, помагали су свом наставнику при припремању школског хора и програма "*беседа*", замењивали га на часовима, а понекад су и заједнички концертирали. Маринковић је као ђак написао прве своје вокалне композиције "*Усџајџе, браћо*" и "*Смесу српских народних џесама*", које је са школским хором припремио и изводио на "*беседама*" током 1873. године. Такође, он се представио свирајући на хармонијуму "*Сва-џовац*" и "*Народне џесме уз џрајџу џамбурица*" (Перичић, В., 1967).

Петар Коњовић углавном је замењивао Блажека на часовима виолине, а као матурант већ је увелико концертирао, дириговао и компоновао. Сомборској јавности први пут на Светосавској беседи 1899/1900. представио се школски гудачки квартет који је Коњовић основао, а том приликом дириговао је ђачким хором и своју Литургију (Макарић, Р., 1965). Сем већ неколико написаних хорских композиција и соло песама, инспирисан поемом Драгутина Илића

"Женидба Милоша Обилића", матурант Петар Коњовић написао је 1903. године своју прву оперу, коју ће у прерађеном облику под називом "Вилин вео" 1917. године представити загребачкој публици (Ђурић-Клајн С., 1963).

Осим разредних хорова, музичке потенцијале у сомборској Препарандији представљали су тамбурашки и други мешовити оркестарски састави и групе. Све то говори да су препарандисти били непосредни учесници у креирању културно-забавног и свеопштег живота своје непосредне и шире околине. Добра сарадња постојала је са градским хорovima и уметничким ансамблима, о чему је редовно обавештавала локална и друга штампа. Многи новински извештачи имали су критичке наклоности и симпатије приликом осврта на ђачке културне манифестације. Редовни прикази били су за уобичајене школске прославе које су називане "*Светосавским беседама*", као и за друге забаве и прославе које су публиковане под насловима као што су "*Њриправничке беседе*", "*забаве с иџранком*", "*беседе с иџранком*"... (Застава, 1891). Мало се зна о ђачким музичким турнејама и гостовањима, која су била честа по околним местима Сомбора и по другим војвођанским срединама. Несебична ђачка помоћ била је драгоценa многим гостујућим ансамблима који су у овај град навраћали. Пуно хвале и захвалности упућено је ђацима за помоћ ансамблу Српског народног позоришта, које је као путујуће друштво по српским крајевима долазило и у Сомбор, па се дешавало да за неке представе нема адекватан број певача или свирача (Гусле, 1913).

Уметничко стваралаштво ђаци су слободније испољавали у оквиру својих дружина "*Венац*" (1866), (1881/82), "*Напошевић*" (1900), "*Прећходница*" (1902) (Макарић Р., 1965).

Ђачке приредбе и забаве имале су конципиране разноврсне мешовите музичко-драмске програме који су најчешће одржавани у сали Градске куће, Српској читаоници и у дворани "*Код ловачкоџ роџа*" (Српски великокикински календар за 1896. годину).

Традиционално помодарство код ђака биле су и рукописне песмарице, које су брижно чуване или су поклањане драгим особама. Из ретко сачуваних, које се налазе у одељењу Матице српске у Новом Саду, види се да садрже разне податке, као и да су испуњаване највеште љубавним песмама које су биране по личном афинитету.

Весела и безбрижна ђачка младост налазила је своје одушке и забаву у популарном грађанском инструменту тамбури. Овај инструмент био је веома погодан јер се лако учио, био је по цени приступачан и лако покретљив. Свирањем на тамбури бавило се мноштво ђака који су сами један другог учили, оснивали оркестре са којима су свирали по забавама, позоришним представама, кућним славама, а понекад и на свадбама.

После завршене сомборске Учитељске школе Јосиф Маринковић и Петар Коњовић, као и неколицина младих Срба, одлазе на студије музике у Праг.

Релативно оскудно знање из инструменталне и теоријске наставе које је Јосиф Маринковић понео из сомборске Учитељске школе, а које није било довољно за студије оргуљске школе у Прагу, захтевало је велике припреме да би постао студент ове угледне европске музичке институције. Студијска музичка спрема стварала је Маринковићу доста проблема у редовном школовању, тако да је на трогодишњој оргуљској школи дипломирао тек 1881. године.

Као ретко школовани музичар, Маринковић се настањује у Београд, где ће провести цео свој дуги век радећи на разним пољима музичког стваралаштва. Био је диригент у "*Београдском њевачком друштву*" (1881-1889), Академском певачком друштву "*Обилић*" (1889-1900), а водио је и друге хорове ("*Даворје*", "*Српско-јеврејско њевачко друштво*", "*Радничко њевачко друштво*"). Уз све то бавио се и педагошким радом, најпре у богословији и Учитељској школи, као и у II београдској гимназији. Боравећи у паузама студијеа код родитеља у Великој Кикинди постао је први диригент новооснованог певачког друштва "*Гусле*" (1876), где је успешно водио мешовити хор и инструменталну секцију. У то време, нашој јавности био је већ познат као композитор патриотске буднице "*Народни збор*" (1875), чувене по речима почетног стиха "*Хеј, њрубачу*" (В. Каћански), којом су се патриотски деценијама надањивале многе генерације како у миру, тако и у рату. Одувек надахнут националном романтиком, исказао се и у другим родољубивим песмама које датирају из младалачког доба стваралаштва ("*Песмом срцу*", "*Јуначки њоклич*", "*Хај, нек јекне њесме ѓлас*"). Овај изразити мајстор српске романтике, који се истицао оригиналним стваралаштвом високог уметничког нивоа, написао је око 200 композиција.

Као стваралац, био је пун свежих инспирација прожетих оригиналним идејама које се понекад непосредно испољавају и ослањају на српски фолклор. Његове соло песме, као и хорска дела са клавиром, представљале су са Мокрањчевим "*Руковешима*" крајње домете савремене српске музике. Маринковић и Мокрањац представљају за српску музику два симбола, две луче, чије се стваралаштво међусобно допуњавало, мада је сваки од њих стварао на себи својствен начин и имао истакнуто место у српској култури.

Маринковић је превазишао своје претходнике јер је писао даровитије, музички писменије, а технички сређеније и углађеније. Он ствара сложеније облике, пуне развијеног музичког израза, животне снаге, истинитости и полета. Посебно је успео да правилно постави и усклади израз певане речи. У обради народних мелодија није много обраћао пажњу на дубљи однос и психолошку повезаност песама, па се стиче утисак њихове привидне исцепканости и потпуријске фрагментарности. Његова еволуција може се пратити у смислу обogaћивања палете изражајних средстава, као и усаглашавања композиционе технике чији романтични израз указује на блискост са фолклорном. Уочљива је, такође, његова широка мелодијска линија освежена романтичарском хармонијом која је прожета и прилагођена латентним фолклорним особинама. Маринковићева дела била су позната широкој публици и музичарима, а поједина од њих и до данас представљају врхунац у нашој музичкој библиографији. Вредно је истаћи његове обраде народних песама прилагођене а *cappella* хоровима под називом "*Кола*", којих је написао једанаест. Оне представљају логичан прелаз између раније популарних смеса и Мокрањчевих "*Руковеша*". Посебну пажњу привлаче хорови с клавирском пратњом коју он први уводи у српску музику: "*Задовољна река*", "*Пошочара*", "*Молишва*", "*На Велики њејак*", "*Једна мајка*", "*Канџајца Досишеју Обрадовићу*". У делима духовне музике показао се као прави мајстор контрапунктске обраде, користећи често напеве српског црквеног појања као, и композиционе поступке којим су овладали руски композитори духовне музике ("*Ојело*", "*Лушрија*", "*Царју небесни*"). Његова распевана широка душа огледа се у соло песмама, где успева да заокружи адекватну органску целину између вокалног израза и

клавирске пратње ("*Каж ми, кажи*", "*Чезња*", "*Молићва*", "*Расћанак*"), а народни призивок присутан је у песмама које се и данас певају ("*Сћојанке*", "*Шано душо*" и "*Из града у град*"). Мада изразити хорски композитор, није запоставио ни стваралаштво у области инструменталне музике. За виолину је написао "*Фанћазију*", "*Две срћске игре*" и "*Нокћурно*". По свим изгледима, Маринковића је најмање привлачила сценска музика, што потврђује само једно дело - "*Сућају*" (Ј. Петровић).

По општем значењу, дело Јосифа Маринковића представља врхунац романтизма у српској музици. Као заслужни уметник и стваралац изабран је 1907. године за дописног члана Краљевске академије наука, а одликован је Орденом Светог Саве IV и III степена. Српски народ великом уметнику и ствараоцу Јосифу Маринковићу одао је разне видове признања. Спомен плоче откривене су на кућама у Врањеви, Кикинди, Београду и на згради сомборске Препарандије. Спомен бисте налазе се у Кикинди и Београду, а његово име носе школе у Београду, Врбасу и Зрењанину (овде и мешовити хор). О животу и делу Јосифа Маринковића до сада је објављено више значајних студија.

Петар Коњовић био је једна од централних личности музичког живота у периоду између два светска рата и касније. Његовим стваралаштвом остварена је узлазна стилска линија од романтичарских почетака до савременог националног стила.

Из Сомбора пут га води у Праг (1904-1906), где на конзерваторијуму (Srecker) изучава теоретске дисциплине, као и што проширује свој позоришни и музички хоризонт. По повратку са студија био је хоровађа у Старом Бечеју, Земуну, наставник у Мокрањчевој "*Срћској музичкој школи*" у Београду. Између два рата свестрано делује у Београду, Загребу, Осијеку, Сплиту, Новом Саду. Радио је као диригент, преводилац, музички писац и критичар. Био је професор и ректор (1939, 1945-1947) Музичке академије у Београду, а велике заслуге припадају му као оснивачу *Музиколошког инстћићућа* при САНУ у Београду на чијем је челу био као вишегодишњи управник (1948-1954).

Коњовић спада у најистакнутије генерације српских композитора почетком 20. века. Ослањао се на композиторе претходне генерације, понајвише на Мокрњица и Маринковића, настављајући да тражи и црпе инспирације у народној музици која је увек представљала полазну фазу у свим сферама његовог уметничког исказивања. Његова дела одишу новим техничким и уметничким квалитетима, која се уклапају у токове савремених европских стремљења. У њима се већ препознају неоромантичарске особине које се огледају по слободи и структури облика, разноврсности у ритмици, линеарном вођењу гласова, сложености акордских структура.

Написао је пет опера, две сценске музике, две мелодраме, пет симфонијских композиција, двадесет инструменталних и камерних дела, тридесет хорских композиција и сто тридесет песама и обрада за разне извођачке саставе. Најзначајнија његова дела припадају сценској и вокалној музици. Као узоре следио је Ј. Маринковића, С. Мокрањца, Л. Јаначека, М. Мусорског (Ђурић-Клајн С., 1963).

Из Коњовићевог огромног стваралачког опуса набројаћемо само најзначајнија дела појединих жанрова.

Соло песме: "*Chanson*", "*Ноћ*", "*Ноћни лоџос*".

Женски хорови с клавиром: "*Враџолан*", "*За ѓором*", "*Заѓорски њејѓажи*".

Песме за глас и клавир: збирка од стотине комада под називом "*Моја земља*".

Писао је солистичке композиције за клавир, виолончело, као и дувачки квинтет.

Широку музичку мисао Коњовић је испољо у великим облицима са великим извођачким апаратом: "*Симфонија у це молу*", симфонијске варијације "*На селу*", концерт за виолину и оркестар "*Јадрански кайричо*", Симфонијска поема "*Макар Чудура*", "*Тријџихон*" за велики оркестар.

Љубав према сценској музици овековечио је операма и тиме поставио солидне темеље српској националној опери. Целокупан Коњовићев оперски опус стоји на врхунцу развојних смерница којима се одвијао процес формирања овог ретког жанра музике у Срба. Његова оперска дела су: "*Женидба Милошева*" ("*Вилин вео*"), "*Кнез*

од *Зејпе*", "*Максим Црнојевић*", "*Кошћана*", "*Ђудо*". Најпознатије дело из овог опуса "*Кошћана*" (Б. Станковић) прожето је снажним националним духом, у коме Коњовићев музички језик дубоко израста из фолклорне основе, оплођен модерним изражајним музичким средствима.

Као музички писац, своје чланке углавном посвећује позоришту и музичарима: "*Личности*" (1919), "*Књижа о музици*" (1947). Написао је две монографије "*Милоје Милојевић*" (1953) и "*Сиван Мокрањац*" (1956).

Дело овог великана зрачило је у српској музици пуних шездесет година заузимајући стваралачке просторе од соло песме до највећих форми-симфоније и опере. Коњовић је био српски и европски композитор, мост између романтизма и модерне, а својим делом успео је да европеизује српску музику. Још за живота доживео је велике почасте, а за редовног члана Српске Академије наука изабран је 1946. године. Његово име носе многе српске институције и уметничка друштва.

Литература:

1. Андрејс, Цветко, Ђурић-Клајн (1962): Хисторијски развој музичке културе у Југославији, Школска књига, Загреб
2. Варађанин А. (1968): Споменица др Ђорђа Натошевића, Нови Сад.
3. Гусле (1913), Сомбор.
4. Ђорђевић В. (1969): Оглед српске музичке библиографије до 1914. године, Београд.
5. Енциклопедија (1963): Загреб.
6. Живот и дело Петра Коњовића (1989) Зборник радова, Музиколошки институт Српске Академије наука, Београд.
7. Застава (1895) број 9, Нови Сад.
8. Звук (1963, 1977), орган Савеза композитора Југославије, Београд.

9. Клајн-Ђурић С. (1963): Увод у историју југословенске музике, Београд.
10. Костић Т.К. (1938): Из прошлости учитељске школе у Сомбору, Нови Сад.
11. Макарић Р. (1965): Сомборска учитељска школа у периоду делатности Николе Ђ. Вукичевића, Матица српска, Нови Сад.
12. Перичић В. (1967): Јосиф Маринковић (Живот и дела), Српска Академија наука и уметности, Београд.
13. Српски великокикиндски календар 1896, Велика Кикинда.

Мр Драган Савић

Учитељски факултет

Сомбор

ИВАН РАДОВИЋ (1894 - 1973)

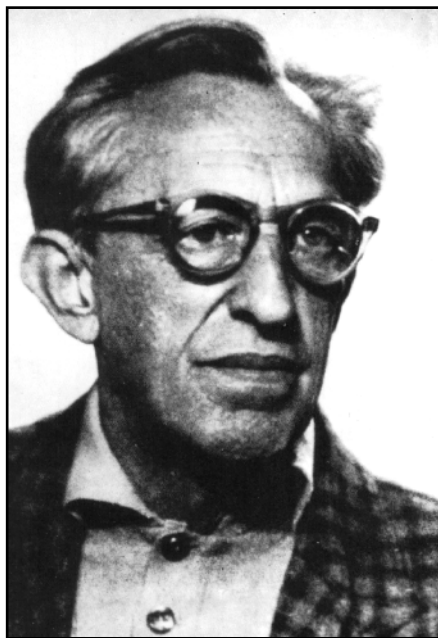
- ђак Учишћелске школе, лирски сликар Војводине -

У богатој историји Учитељске школе у Сомбору било је много знаменитих просветних, политичких и друштвених радника, књижевника и уметника који су својим радом и делом значајно допринели развоју наше научне мисли и уметности почетком овог века. Међу њима видно место заузима Иван Радовић, један од најзнаменитијих југословенских сликара и академик, истакнути педагог.

*

Иван Радовић је рођен у Вршцу 22. јуна 1894. године.

По завршетку основне школе породица прелази у Сомбор где Иван завршава четири разреда гимназије и Учитељску школу 1913. године. Кратко време био је учитељ у Станишићу. Радовић је волео педагошки позив и рад са децом. Био је способан педагог и методичар, али

његови погледи били су усмерени ка великим уметничким центрима - Пешти, Прагу, Минхену и Паризу.

Када се 1917. године уписао на Уметничку академију у Пешти, у класу Иштвана Ретија, за собом је имао неопређено сликарство у коме није била савладана боја и форма. Захваљујући Ретијевој школи, Радовић је понео многа знања која су му омогућила да открије сложен свет слике и формира своју уметничку личност.

У жељи да удовољи свом радозналост духу, сликарско образовање усавршава краћим студијским путовањима у Праг, Беч, Минхен и Париз. После путовања по Европи, 1923. године, враћа се у Сомбор.

Боравак у великим уметничким центрима веома је стимулативно деловао на младог уметника, те слободно време проводи сликајући кубистичке аквареле, апстрактне и фигуралне композиције. Оштар цртеж, упрошћавање форме, геометријски грађен облик, једноставни ритмови, монохромни колорит, дематеријализација и стварање неутралног и апстрактног простора без перспективе и светлости карактеристични су за радове у овом периоду. За уметника у то време није било важно шта слика, већ како слика. Авангардна естетика задовољила је његову природу и изгледало је да је циљ нађен и остварен. Међутим, Радовић се врло брзо упутио ка једном новом правцу. Кубистичка концепција почиње да се губи и утапа у лирску апстрактацију коју формира на бази потпуне слободе унутрашње садржине. Посебну пажњу поклања боји коју уноси на површину у виду флека и мрља, водећи при томе рачуна да боји да чисто духовни смисао (Куће, 1922; Апстрактна композиција, 1923; Предео са сунцем, 1924).

У прелазном периоду, од 1922. до 1923. године, Радовић се окреће војвођанском селу, његовом животу, људима, сеоским ентеријерима и пејзажима. Био је то увод у његово право сликарство које ће достићи свој зенит, сопствену естетику и лични израз са изразитим наивистичким обележјима. Радовић је створио оригинално сликарство прожето осећајношћу, поезијом и безазленим хумором. Критика је у његовом сликарству видела Шагала да би њиме означила поетску носталгију за селом коју је сликао руски сликар живећи далеко од родог краја. Међутим, "Радовићева представа о

селује другачија, - писао је Лазар Трифуновић (1973). Оно за њега није подстицај личној пластичној имагинацији, повод да се развије колористичка игра, већ један феномен живота у који је он ушао дубље, посветио се њим, прилагодио се како би открио његово биће, праву природу, суштину".

Радовићев наивизам био је део његовог живота. У средини у којој је одрастао свакодневно је долазио у контакт са зидним сликарством, народним сликарством, сликарством путујућих зографа, тканинама и везовима, тањирима и другим украсним и употребним предметима. Радовић се напајао енергијом за свој стваралачки рад са тих извора; они су га враћали увек чистом сликарству.

У том периоду настала су многа уметничак дела, а међу њима и многа ремек дела, као што су *Село у Војводини под снегом* (1928), *Сељак, Жуџи ентеријер* (1929), *Румунски сељак у ваџону III класе* (1931) и друга.

У овим сликама сликар је испољио оригиналност и смисао за хумор. Он је окренут селу и сељаку који је приказан незграпно, упрошћено, са великим деформацијама. Однос фигуре и позадине је постављен у једном контрастном односу, огромна фигура је супротстављена једној реалистичкој позадини. Равнотежу композиције успоставља тврда линија која својим током деформише фигуре и повезује декоративну боју која је нанесена у једном промишљеном и слободном потезу који је изразито уочљив.

Критика је с правом истицала војвођанску, завичајну компоненту Радовићевог сликарства. Чини нам се да је Лазар Трифуновић (1976) био најобјективнији када је написао: "*За разлику од Коњовићеве визије Војводине, која је зрчевиша, подстицајна за једну оштрију визију природе, Радовићева је много конкретнија, стварнија, ближа пејзажу, људима и предметима јер није, као Коњовићева, проистекла из личног шемираменћа и страси, већ из шемираменћа тих људи, из објективности и страси тог просфора. Коњовић је био заробљеник, а Иван Радовић песник свог завичаја*".

Од 1929. до 1930. године, Радовић се постепено преко пејзажа, актова и мртвих природа ослобађа наивистичког и приближава се интимистичком сликарству. Он укида груб цртеж и хумористичну

сеоску поетику, опредељује се за колористичку француску школу; јаке боје уступиле су место хармонијама најтананијег тона. Боја је постала основна тема Радовићеве слике. Она је донела светлију и топлију атмосферу, нову субјективистичку теорију и изменила средства и методе у грађењу слике. Најосетљивије место у процесу грађења слике представљао је однос светлости и боје. Радовић је зналачки умео да успостави равнотежу између та два елемента, тражећи на бачком небу постојану и трајну светлост. Некада је свесно бојом, тоном и валером дематеријализовао предмете како би дочарао магловиту атмосферу у којој светлом разливена боја почиње благо да светлуца и трепери (В. Ђетковић, 1989).

При тражењу нових сликарских могућности сликар је имао успоне и падове које је веома успешно пребродио захваљујући свом урођеном осећању за боју. Уметничке промене пратило је и одлучно свођење тематике на сеоске и градски пејзаж, женски акт у ентеријеру и мртве природе које су уметнику омогућиле да оствари своју поетску визију. Радовић се увек трудио да нагласи тему, да исприча једну новелу о људима и природи, прикаже своје поетско осећање и да при томе буде непосредан и искрен. О томе Радовић пише (1963): *"Умешносић мора бићи живојина истина изражена така да је сваком разумљива и досиујна... Ако је садржина изражена на неразумљив начин и народу нејрисиујачан, значи да је све уђушено мривилом... Ја ценим и јошиујем осећања јака и дубока, јошиујем човекове мисли и узбуђења која заносе и трају"*.

Најпознатија дела из тог периода су: *Румунски сељак у ваџону III класе* (1930), *Нађа жена у ентеријеру* и *Војвођанско село* (1939), у којима је остварена посебна врста колористичког интимизма.

Од 1943. године запажају се промене у Радовићевом сликарству, мења се однос према боји и усавршава се технички поступак у раду. Слика у своју палету уноси црну и белу боју, које мењају изглед и израз слике. Мешање чистих боја са белом и црном допринело је да боја изгуби блистави сјај, топлину и природан звук и да целом сликом завлада сива интонација. У жељи да свој сликарски израз појача и обогати новим експресионистичким ставом, сликар почиње да слика пригушено зеленим, мрким и плавим тоновима.

Нова структура палете условила је и нову технологију и поступак у раду. Потез је промишљен, широк и енергичан чији се интензитет на махове губи и појачава ношен унутрашњим страстима и сукобима. Промене хроматизма условиле су и третман светлости на предметима. Радовић своди светлост на валерски контраст, који појачава или смањује акцентима боје, чак и њеном количином. Основна и главна тема у ово фази и даље остаје војвођанско село, сељак и небо над равницом.

Даљи ток Радовићевог развоја везан је за француску уметност и Бонарово дело које је оставило снажан утицај на његово сликарство. Конзервативна критика напала је оно сликарство као декадентно и ненационално, које се одвојило од поднебља на коме живи. Међутим, Бонар је Радовићу био више подстицај, а мање директан узор. Све што је преузео од Бонара, Радовић је прилагодио својој природи, свом темпераменту, могућностима и менталитету средине. Радовић је прво просветлио и отолио палету црвеним и наранџастим бојама које је постављао у хармоничан однос са плавом и љубичастом. Боја нема више ону снагу, звук и блистав сјај који је имала у светлој фази. Потез постаје мирнији, краћи и промишљенији, моделација бојом мека и лепршава. Досадашњи апстрактни начин осветљења се одбацује и одређује се угао осветљења из којег светлост долази.

Ново сликарство није изменило тематику Радовићевог интересовања. У овој фази сликар слика искључиво пејзаж и овим циклусом радова, настали крајем четврте деценије, он довршава предратни циклус војвођанског села.

Рат и социјалистички реализам изазвали су тешке последице у Радовићевом сликарству јер је прекинут континуитет велике и плодне истраживачке продукције. Вративши се из заробљеништва, сликар покушава да се укључи у уметничке токове тог времена. У ново-насталим условима стваралачке могућности сликара нису могле доћи до изражаја јер се у начелима социјалистичког реализма Радовић није могао снаћи. Он није могао изменити своју природу, начин мишљења, сликарства и тематику. У овом периоду Радовић се налази на раскршћу и пред тешким задатком да успостави континуитет са предратном и послератном визијом Војводине и да се укључи у

токове социјалистичког реализма. Пркосећи празној естетици социјалистичког реализма, Радовић је наставио да слика мотиве Војводине. То су углавном предели, мотиви са кравама и коњима, сељаци на њивама. Настале слике су у знаку нових истраживања и продубљивања мотива у које сликар уноси више светлости, богатију калиграфију и успоставља богатију колористичку игру светлости и тамних тонова (*Мојшв из Војводине*, 1945; *Бачко село*, 1946; *Сељаци са коњима*, 1946).

Што се више удаљавао од војвођанског мотива, приближавао тематици социјалистичког реализма, Радовић је све више доживљавао неуспехе и разочарања. Тематика коју сада слика су радне акције, прво орање трактором, раднице које одлазе на рад, конференције. Настале слике су незреле, лоше у композицији, површне, рутинске и недоживљене.

Падом догматске естетике социјалистичког реализма и оживљавањем става да слобода личности и лични израз уметника нису слабости већ врлине сваког стваралаштва, створене су могућности за изразиту истражвачку активност. Радовићу се тада вратило самопоуздање, вера, сигурност и нашао је праву мотивацију за надахнут оригиналан стваралачки рад. За њега је почела епоха препорода када долази до јасне тематске опредељености за војвођански пејзаж. Он је постао званични сликар завичаја, бачких села, сељака, земље и поља, неба и крава. Радовић се са великом љубављу утопио у дух своје средине како би препознао њене вредности, открио односе између човека и природе и истину о Војводини. Откривши је, насликао је нову, оригиналну визију војвођанског света. У нове пределе сликар уноси нову суптилност, осећајност и богатство колорита. Потез постаје енергичнији, а фактура изразитија са дебелим наносима боје, које потом скида како би дошао до претходно постављеног светлог и топлог тона и добио занимљиве колористичке односе. Доминантна површина неба доживела је своју колористичку трансформацију, од плавољубичасте до златножуте површине (*Олује*, *Орач I*, *Орач II*, *Војвођански њредео*). Испод хоризонта неба наставља се површина ужарене земље на којој се налазе људи, коњи, краве, куће, дрвеће окупано топлом и обојеном светлошћу. На контрасном односу неба и земље, равнотежи светлости и боје Радовић је створио војвођанске

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

У часопису **НОРМА** објављују се изворни научни чланци, претходна саопштења, прегледни чланци, стручни чланци, прокази књига, погледи и мишљења и хронике.

Рукописи се достављају на адресу уредништва: **Учитељски факултет Сомбор, Подгоричка 4, 25000 Сомбор.**

Сваки прилог се доставља у два примерка, куцан дуплим проредом (2) и треба да садржи следеће информације:

1. **Насловну страну**, на којој је наслов рада, Име(на) и презиме(на) аутора, назив установе у којој аутор(и) ради и адреса;
2. **Резиме** (сажетак) рада од 100 до 150 речи на посебном листу и у два примерка; циљ резимеа је да читаоцу представе основне идеје изложене у раду, укључујући налазе и закључке;
3. **Кључне речи**: навести неколико кључних речи и појмова на које се рад првенствено односи (до пет кључних речи);
4. **Наслов текста рада** дужине до једног ауторског табака (16 страница). У тексту означити места на којима треба унети табеле, скице или графиконе;
5. **Име(на) аутора у тексту** цитирају се тако што се наведе српска транскрипција презимена аутора (уколико је више аутора, онда презиме првог и сар.), а затим се уколико је страни аутор, у загради презиме аутора пише изворно уз навођење године у којој је дело публиковано;
6. **Списак литературе** се даје на посебном листу. Наводе се само они аутори и радови који су помињани у тексту. Библиографска јединица треба да садржи:
 - а) **за књиге**: презиме и иницијал(е) имена аутора, годину издања, наслов књиге, (подвучено), место издања, издавач.
 - б) **за чланке у часописима**: презиме и иницијал(е) имена аутора, годину издања, наслов чланка, наслов часописа (подвучен), број, том, свеска, странице на којима је чланак одштампан.
 - в) Аутори се наводе азбучним редом.
7. **Фусноте** се користе само у изузетним случајевима и садрже само додатни текст а никад актуелне библиографске референце;
8. **Табеле, скице и графиконе** куцати на посебном листу, нумерисати и насловити. Водити рачуна о квалитету израде скица и графикона: да буду читки и јасни за даљу репродукцију и већих димензија него што ће бити репродуковани у тексту;
9. **Обим приказа и хроника** не би требало да прелази 4-5 страница текста;
10. **Сви радови се рецензују и категоришу**, после чега уредништво доноси одлуку о штампању;
11. **Рукописи се не враћају.**

Публикације у издању Учитељског факултета у Сомбору

1. Др Ђорђе Ђурић: Упознавање и праћење индивидуалног развоја ученика, 1994, цена 20 дин.
2. Др Јанош Пинтер: Математичко моделовање у почетној настави математике, 1995, распродато
3. Др Јанош Пинтер: Математичко моделовање, 1997, цена 30 дин.
4. Др Јово Малешевић: Основе природних наука 1, 1997, цена 55 дин.
5. Мирјана Ерг: Приручник за немачки језик, 1995. цена 50 дин.
6. *** Стручна пракса студената, зборник радова са Округлог стола, 1995. цена 15 дин.
7. Др Ђорђе Надрљански: Информатика за учитеље, 1995, цена 30 дин.
8. Мр Б. Грдинић и др: Практикум из познавања природе, 1996, цена 30 д.
9. Др Петар Мудринић: Екологија за учитеље, 1996, цена 20 дин.
10. Др Тадија Ераковић: Калиграфија, 1996, цена 30 дин.
11. Др Ђорђе Ђурић: Социјална психологија образовања, 1996, цена 30 дин.
12. Др М. Трипковић и др Г. Трипковић: Огледи из социологије породице, 1996, цена 35 дин.
13. Мр Радица Жуљевић: Приручник за руски језик, 1996, цена 50 дин.
14. Др Драган Коковић: Огледи из социологије религије, 1996, цена 40 дин.
15. Др Ђорђе Ђурић: Психологија и образовање, 1996, цена 50 дин.
16. Др Н. Петровић, др Ј. Пинтер и др: Општа методика наставе математике, 1996, цена 40 дин.
17. Др Тадија Ераковић: Методика васпитно-образовног рада са ученицима који имају сметње у развоју, 1996, цена 25 дин.
18. Др Тадија Ераковић: Практикум из методике васпитно-образовног рада са ученицима који имају сметње у развоју, 1996, цена 30 дин.
19. Мира Лончаревић: Приручник за енглески језик, 1997, цена 50 дин.
20. Др Н. Родић: Теорија и методика физичког васпитања, 1997, цена 40 д.
21. Мр Иван Јерковић: Детињство и развој, 1997, цена 35 дин.
22. Др Ђорђе Ђурић: Мотивација и школско постигнуће, 1995, распродато
23. Мр Б. Грдинић и др Г. Цекуш: Основе прир. наука 2, 1995, распродато
24. Др Ж. Ружић и др Ј. Косановић: Култура говора са реториком, 1995.
25. Др Јелена Косановић: Култура говора са реториком, 1997, цена 60 дин.
26. Др Д. Коковић и Др М. Ненадић: Огледи из социологије образовања, 1997, цена 30 дин.
27. Алманах-календар 1998, цена 40 дин.
28. Др Б. Грдинић и др.: Упознајмо природу, 1997, цена 100 дин.
29. Др Милан Кошничар: Приручник за физичко васпитање, 1998, цена 40 дин.
30. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1995, бр. 1
31. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1995, бр. 2-3
32. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1996, бр. 1-2
33. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1996, бр. 3
34. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1997, бр. 1-2
35. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1997, бр. 3
36. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1998, бр. 1
37. Норма - часопис за теорију и праксу васпитања и образов., 1998, бр. 2-3

Поруџбине: Учитељски факултет, Подгоричка 4, 25000 Сомбор

пејзаже које карактерише поетичност, лиризам и анегдотичност (*Краве на њаши, Сељак њера краве, Сељак коси, Предео са воловском зајрежом*).

Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година дошло је до понављања и лоших композиционих решења у којима је понестајало надахнуће. Из дана у дан здравље му се погоршавало, губио је снагу и све мање је сликао. Радовић се тихо и нечујно повукао са уметничке сцене.

Заинтересован за свет Војводине, Радовић је створио сопствено оригинално сликарство, остварио нову визију и приближио праву истину о Војводини. Ту мисао ће истаћи и Павле Васић (1967) приликом предаје Политикине награде: "*Ви нисте умели и могли да уишнете своје стварању једно особито обележје, које се идентификовало са Вашим делом и са Вашим сликарским интересовањем.*

Данас су Војводина и Радовић два њакорети идентична њојма, јер ко говори о Вашем сликарству, ко га има на уму, њај мисли њрвенствено на Ваше слике које њредстављају Војводину, са којом сте сјекли у нашој уметности једно од најистакнутијих места".

Литература:

1. Васић, П. (1967): *Значај великог дела Ивана Радовића*, Београд; Политика.
2. Народни музеј, Вршац, *Иван Радовић*, Архивска грађа.
3. Трифуновић, Л. (1973): *Српско сликарство 1900-1950*, Београд: Нолит.
4. Четковић, В. (1989): *Иван Радовић*, Нови Сад: Академија уметности.